

CZEGLÉDI IMRE

Munkácsy Békés megyében

'8921

CZEGLÉDI IMRE
MUNKÁCSY BÉKÉS MEGYÉBEN

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 17.
Publications from Museums of Békés County
Mitteilungen der Museen des Komitates Békés

Sorozatszerkesztő:
SZABÓ FERENC

CZEGLÉDI IMRE

*Munkácsy
Békés megyében*

BÉKÉSCSABA

1994

Szerkesztette
SZABÓ FERENC

ISSN 0139 0090
ISBN 963 7219 196

Készült a Gyomai Kner Nyomdában
a nyomda alapításának 112. esztendejében
Felelős vezető: Papp Lajos ügyvezető igazgató
☎ 66/386-172

✎
Tipográfia: Petőcz Károly

Kiadja a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága,
Békés Megye Önkormányzatának támogatásával
Felelős kiadó: Szabó Ferenc megyei múzeumigazgató

Bevezetés

Nincs még egy személyisége a magyar művészettörténetnek, akinek élete annyira ismert lenne a közönség előtt, mint Munkácsyé. Ez elsősorban a róla szóló regények hatása, olyan műfajé, amelyben a tények és az írói fantázia szabadon váltja egymást, a valóság keveredik az írói fantáziával – s az olvasó „életrajz”-ként kezeli a kor divatjának megfelelően megírt művet. Eszerint ítéli meg a „főhóst”, akinek alakja azonban része nemzeti kultúránk kincsesházának, így nem közömbös, milyen képet kap róla az olvasó: tiszteletet ébreszt avagy épp tiszteletet rombol. Ezért nagy az irodalom felelőssége.

Munkácsy élete hálás regénytéma. A gyalupadtól a világhírig ívelő pályája eleve megadja a regény vezérfonalát. S az „életrajz” megírásához Munkácsy maga is hozzájárult, amikor az 1880-as években megírta gyermekkorának történetét 19 éves koráig, s az *Emlékeim*ben a dickensi nyomor elevenedik meg. Gyermekkorának felidézéséhez a szakirodalom is ezt a forrást használja.

Kétségkívül gazdagon megrajzolt gyermekkor. De vajon igaz-e? S nincs-e több, más, amit meg kell menteni a feledésből, hiszen minden év távolabb visz az eseményektől, egyre ritkul azoknak sora, akik ki tudják egészíteni a szótlán dokumentumokat. S kik voltak a szereplők? Hol a gyermekkor leírt világa?

Ezek a kérdések vezettek Munkácsy Békés megyei életének kutatásakor. A munka nem volt hiábavaló. Korabeli levéltári iratok, elsárgult újságok apró cikkei, lassan előkerülő családi levelezések gazdagították az *Emlékeim* világát.

Néha változik az ismert kép. Munkácsy önéletrajzában a nagyhírű barát, Daudet divatos naturalizmusának hatása, a szélsőséges jelenetek keresése felnagyította a gyermek és a nagybácsi ellentétét. Reök István alakja most közelebb kerül a valósághoz. De ugyanígy változik a Munkácsy gyermek- és ifjúkoráról kialakított kép nem egy részlete: életközelibbé válik, sokszínűbbé, a források vallatása

után. A kortársak megszólaltatása a híressé vált Miska életének egy-egy epizódját elevenítik meg, tágítják az *Emlékeim* világát.

Időben túllépve Munkácsy önéletrajzán folytattuk Munkácsy kötődésének kutatását a megyéhez, bemutatva annak forrását – elsősorban a negyedszázadon át itt lakó Reök családot – a vissza-visszatérést, a „hazalátogatás” emlékeit, egészen Munkácsy emlékének ápolásáig.

Emellett az aradi évek is bekerültek a kötetbe – bár nem Békés megye –, mert az Aradon töltött évek beékelődnek Békés megyei életébe, így azok megismerése teljesebbé teszi Munkácsy ifjúkorának bemutatását, megértését.

Munkácsy születésének 150. évfordulóján legyen ez a kötet tisztelőinek hálás megemlékezése.

I

MISKOLCTÓL BÉKÉSCSABÁIG

A Munkácsyról szóló hatalmas irodalom alig szól származásáról, családjáról. Édesapjáról mindig megemlítik, hogy kincstári sőtiszt volt, de mindössze ennyi. Többször megpróbálták származását tisztázni – sikertelenül. Ma már tudjuk, hogy 1800-ban született a Sáros megyei Sóváron sóhivatalnoki családból, s ugyanott kezdett dolgozni 15 éves korában. Különböző városokban eltöltött 20 évi szolgálat után jutott el a vidéki sóhivatalok vezető állásáig, a sóhivatali ellenőri tisztségig. 35 éves volt, amikor felesége 1835-ben meghalt, két gyermeket hagyván Lieb Mihályra: Cecíliát és Arnoldot, a későbbi katonairót.

Édesanyja származása teljesen ismeretlen maradt, pedig mind Munkácsy, mind a Munkácsy-irodalom gyakran említi a Reök családot, s többet közülük meg is örökített Munkácsy ecsetje. Illő tehát, hogy közelebbről megismerkedjünk az édesanya családjával.

Az adatok a nagy múltú Forgách grófok szabolcsi birtokához vezetnek. Mándokon, ebben az észak-szabolcsi falucskában volt gazdatiszt Munkácsy nagyapja. Az anyakönyvi adatok szerint „Tts Dominalis Tisztartó Röek Theofil úr” és „nemzetes Szélig Anna asszony” 1800-ban kötött házasságából – mai ismereteink szerint – hét gyermek született, közülük hatot felneveltek:

Karolina	Lajos	Pál Antal	Pál	Antal	Erzsébet	<i>István</i>
1801.	1806.	1808.	1809.	1810.	<i>Cecília</i>	Imre
szept. 22.	máj 5.	jan. 24.	febr. 12.	nov. 12.	1812.	1816.
		† febr. 1.			nov. 20.	aug. 4.

(Az anyakönyvek csak a keresztelés napját tartalmazzák.)

Vegyes házasság lévén három gyermeket (Pál Antal, Cecília és István) római katolikusnak kereszteltek. Mivel azonban Mándokon 1816-ig római katolikus anyakönyvezés nem volt, keresztelésük bejegyzése a fényeslitkei római katolikus egyház anyakönyveiben található.

A Reök család jómódban élhetett. Minden fiúgyermeket magas iskolai végzettséghez segítettek. Lajos uradalmi ügyész lesz Pécssett, Pál főmérnök a Nagykaroly melletti Kaplonyban, Antal gazdatiszt a Mátrában Cserépváron, István ügyvéd Pesten, majd Békéscsabán, s Cecíliáról, Munkácsy édesanyjáról is azt jegyezték fel, hogy művelt, iskolázott nő volt.

Innen választott hát feleséget 1839-ben a négy éve özvegyen élő Lieb Mihály, s második feleségével, a 27 éves Reök Cecíliával előbb Ungvárra, majd 1841-ben Munkácsra költöztek.

Házasságukból öt gyermek született: Emil, Aurél, Mihály, Gizella és Gyula. A középső, Mihály, a későbbi Munkácsy, akinek tehát két bátyja, egy öccse és húga s édesapja első házasságából két féltestvére volt.

A szabadságharc már az apa új állomáshelyén, Miskolcon találja őket. A csatazaj elől Lieb vidékre, a Cserépváron lakó Antalhoz küldi beteges feleségét és öt gyermekét. Őt magát negyvennyolcassága miatt elfogják s börtönbe vetik. Itt szerzett betegsége haláláig kíséri. S bár még visszakapja hivatalát, így családját is visszaviszi Miskolcra, hamarosan bekövetkezik az első tragédia: az édesanya 1850. január 12-én meghal.

Lieb ugyan másfél év múlva – 1851. szeptember 21-én – újra megnősült, fiatal felesége egy megyei tisztviselő özvegyének leánya, a miskolci ifjúság báljainak ismert táncosa, Eötvös Erzsébet azonban alkalmatlannak bizonyult a gyermekek nevelésére. A házasság rövid életű volt: fél év múlva, 1852. május 14-én Munkácsy édesapja is meghalt – agyvérzésben. Az öt gyermek árván maradt a fiatal mostoha házában. Munkácsy így emlékezik erről a napról önéletrajzában: „Egy napon mindnyájunkat ágyához hívott. Sohasem felejttem el ezt a képet: letérdeltetett bennünket és sorra megáldott, egyiket a másik után. Most is érzem, ahogyan kezével a fejem simogatja – most is látom a párnába süllyedő fekete haját és a tiszta homlokot.

Másnap reggelre meghalt . . .”

Az árvákat a Reök család vette magához. Munkácsy szerint négy nagybátyja és egy nagynénje „osztozott” fölöttük. Malonyai Dezső, Munkácsy életrajzírója úgy említi, hogy Emil és Gyula Cserépvárra került Reök Antalhoz, Aurél Kaplonyba Pálhoz, így Lajos kimaradt a nevelőszülők közül. Mihályt Reök István Békéscsabára hozza, és itt tartózkodik már húga, Gizella is Steinerné vendégszerető házában.

A gyerekek elszakadtak, s voltak, akik már többé nem is találkoztak.

A miskolci tragédiát alapos homály fedi még. A mostoha „kegyetlenségét” gyakran felvetik ugyan az életrajzírók, de nem tudhatni, hogy Munkácsy vagy a Reök család személyes közlésén, esetleg más – de sohasem közölt – dokumentumon alapul ez a kép, vagy éppen a „mostoha” szóhoz tapadt pejoratív tartalmat ruházták rá Lieb fiatal feleségére.

Munkácsy édesapja
Olajfestmény.
Ismeretlen festő.
Munkácsy Mihály
Múzeum, Békéscsaba

Azt már mi is említettük, hogy a fiatal feleség alkalmatlannak bizonyult a gyermekek nevelésére. Ezt Vadnay Károly, miskolci születésű kortárs író visszaemlékezésére s egy 1882-ben Munkácsyhoz írt levélre alapoztuk. Írója, Papp István elmondja, hogy anyja, özv. Papp Istvánné Miskolcon lakott, és Munkácsy legidősebb testvére, Emil náluk volt kosztos diák, amikor iskoláit végezte; „... egy alkalommal nagy Bátya Reök István úr egy 7–8 éves hideglelős kisleányt hozott anyámhoz hogy könyörüljön a beteg gyermekem miután mostoha anyja ápolása alatt a gyermek nem lesz jobban. – Szegény boldogult Édes Anyám a kisleányt rögtön ágyat vettetett és nála felgyógyult – azon kisleány ön volt...”

Úgy látszik, a körülmények valóban olyanok voltak, hogy a gyermekek nem maradhattak a mostoha házában.

S a mostoha, két évtizeddel az elválás után, 1872-ben levelet ír Munkácsynak:

Munkácsy édesanyja
Olajfestmény.
Ismeretlen festő.
Munkácsy Mihály
Múzeum, Békéscsaba

„...te voltál a Gyermekek közt nékem a leg kedvesebb, és szeretelek volna magamnál tartani, de a Rögök (Reökök – C. I.) nem akarták, hogy egy fijatal Nőnek nem lehet férfit nevelni. Így elvittek tőlem...” Továbbiakban elpanaszolja, hogy azóta sok csapás érte: anyja meghalt, háza leégett, s most szerény panziójából él. Őrzi még férjének, Munkácsy édesapjának arcképét, és szeretné Munkácsynak adni. Aláírás: „özv. Lieb Mihályné.”

Az élettől megtört asszony szólal meg ebben a levélben. A kezdetleges írásból azt is megállapíthatjuk, hogy nagy műveltségbeli különbség volt Munkácsy édesanyja és mostohája között.

S amikor már tanácstalanul állunk az ellentmondó leveleket olvasva, hajlamosan arra, hogy előbb egyiknek, aztán másiknak adjunk igazat, Liebné jelentkezése után fél évvel – különös véletlen! – Munkácsy újabb váratlan rokoni levelet

kap, ezúttal bátyjától Eperjesről. A pénzügyórré lett Emil hallotta, hogy Miska híres emberré vált, de csak most sikerült a címét megtudnia.

A levél első része mintha a mostoha levelére válaszolna:

„Szeretett Öcsém!

Huszonhárom év telt el azon nap óta, melyen családunkat szeretett jó atyánk elhunyt következtében a legvégső csapás érte, és ez volt azon nap, melyen szörnyeteg mostohánk által a szülei házból kiutasítva; mi testvérek bánatteljes szívvel talán örökre búcsúzánk. Azon napon tehát, melyen jó atyánk feledhetetlen jó anyánkat sírjába követé, elszéledtünk és egymást többé nem láthattuk.” S bár – mint írja – Aurél és Gyula meghalt, szeretné testvéreit, akiket nem ismer, még egyszer keblére szorítani.

Ezzel lezárultak a miskolci évek dokumentumai, és sajnos, a szívtelen mostoha alakja látszik igaznak.

*

Munkácsy tehát Csabára került.

„A miskolc–csabai utazásra csak homályosan emlékszem, abban az időben, mikor még se vasút, se jó országút nem volt: hosszú utazás lehetett. De a csabai megérkezés már világosan a fejemben maradt. 1851. november elején történt. Őszi nap, minden szomorúságával, ólomszürke ég és a messziségben fekete foltok tűnnek elő szabályos sorakozásban, élesen kiválva az egyhangú háttérből, amely átszeli a horizontot. Nagybátyám két templomtornyot mutatott a messziségben, az egyik magas volt és karcsú, a másik ennek csak a feléig ért, s mégis úgy néztek ki, mintha egymással szembe fordulva beszélgetnének.

– Látod a templomtornyokat? – kérdezte. – Az Csaba.

Már nagyon türelmetlen voltam, hogy új otthonomba érkezzünk, de kocsink megfeneklett az úton. Ló és kocsi fekete sártengerben úsztak, valóságos mocsár közepette. Az utat karók jelezték, amelyeket nagy távolságokban becövekeltek a földbe. Ennek az volt a célja, hogy az utasok ne tévedjenek oldalra.

Lassan jutottunk előbbre. A város képe csodálatba ejtett: hosszú-hosszú utca, egészen alacsony széles házakkal, amelyek szalmafedelei mintha a földből nőttek volna ki. Mind rendjében, sorjában állottak, akár csak a Rue Rivolin, Párizsban. A harminchatezer lakosú várost két hosszú utca vágja keresztbe. A középén, ahol az utcák metszik egymást, farkasszemet néz a két templom. Mindenütt csend uralkodik, egy lelket sem látni sehol, a házakból kutyák rontanak a szekérre, hangosan megugatják, aztán ismét eltűnnek a kerítések mögött.

Harang zúg mélabúsan, mire megkérdezem a nagybátyámtól:

– Miért harangoznak itt olyan lassan?

– A toronyóra jelzi az időt – feleli.

Miskolcon sohasem hallottam ilyen kongatást. Egyre tovább haladtunk.”

Egy életrajz írásakor alapvető követelmény, hogy az adatok megbízhatók legyenek. Márpedig itt alapos ellentmondás van Munkácsy Csabára kerülésének időpontjában. Önéletrajzában határozottan állítja, hogy 1851 novemberében érkezett Csabára. Előbb azonban azt is említi, hogy ez édesapja halála után történt.

Melyik az igazi időpont? 1851 novembere vagy 1852 májusa?

Az érveket, ellenérveket Munkácsy Békéscsabán című könyvemben felsorakoztattam. Közülük csak egyet emelek ki: Munkácsy szerint édesapja halála után került Békéscsabára, és édesapja hagyatékából származó tárgyakat talált nagybátyja szobájában. Márpedig az apa 1852. május 14-én halt meg. Mindent összevetve – ellentétben Munkácsy önéletrajzával – Miska 1852 májusának második felében érkezhetett Békéscsabára.

II

CSABAI GYERMEKÉVEK

1852–1854

REÖK ISTVÁN

Ki volt Reök István, ez a szigorú nagybácsi, akiről oly sok panasz szól az *Emlékeimben*?²

Származását már ismerjük. Munkácsy édesanyjának öccse, a legfiatalabb a Reök családban. Jogot végzett. Munkácsy szerint a forradalom előtt keresett ügyvéd volt Pesten, és „fényes körülmények” között élt. „A háború után megfosztották ügyvédi oklevelétől és Csabán telepedett le minden foglalkozás és pénz nélkül . . . Nagybátyám szerény agglegény-életet élt . . .”

Ebből a képből származott a „kedélytelen, nyers agglegény” elmélete, melyet oly sokszor idéznek Reök Istvánnal kapcsolatban. Még legtöbbet Malonyai említ róla: művelt, eszes ember, amíg Pesten lakott, a „művészi és írói köröknek ismert alakja”, a „radical kör” jegyzője.

Tekintve, hogy Munkácsy csabai élete teljesen összefonódik Reök Istvánéval, akinek személye Munkácsy önéletrajzának másik főszereplője, s tanulmányunkban is mindvégig fontos szerepet tölt be, kíséreljük meg felrajzolni életútját Csabára kerüléséig. Ez a megjelent könyvészeti források, Reök néhány cikke és levele, valamint egy róla írt bizalmas jelentés alapján – melyet a csabai főszolgabíró írt 1853. január 3-án a megyefőnöknek – eléggé pontosan megrajzolható.

A mándoki tisztartó fiát az 1830-as években az eperjesi kollégiumban találjuk.

A kollégium jó iskolának bizonyult. Ezekben az években élte fénykorát a kollégium diáktársasága, amely radikalizmusával, a hazafias eszmék követésével a leg híresebbek közé tartozott a kor diáktársaságai között. Kölcsey és Széchenyi eszméi, „honszeretet, művelődés és a társadalmi haladás gondolata” fogta össze az ifjúság legjavát tömörítő társaságot. Közülük kerültek ki az 1840-es évek kiválóságai: Henszlman Imre, Pulszky Ferenc, a két Vachot, Sárosy Gyula, Hunfalvi János, Irányi Dániel, Kerényi Frigyes stb. „Egész társaságra való irodalmár verődött itt össze” – írja a társaság fénykoráról Csaba későbbi krónikása, az akkor

eperjesi diák Haán Lajos. „Rök Pista volt közöttünk a legkitűnőbb színészi tehetség, s dörgegelmes hangjával mind a komikum-, mind a tragikumban nagy hatással működött; – ügyvéd, utóbb gazda lett belőle, pedig legfőbb hivatása volt Thália papjává lenni” – emlékezik rá Vahot Imre.

Valószínűleg ez a baráti kör és a szellemi élet igénye vitte Pestre. 1839-ben már Kazinczy Gábor néhány tucat ifjút tömörítő baráti társaságában találjuk, melyről azt tartja az irodalomtörténet, hogy Kölcsey és a korai kispolgári radikálisok mozgalmát kötötte össze Petőfi korával és körével.

1845-ben nősül. Felesége a budai illetőségű Grobetti Lujza, valószínűleg annak a budai polgárcsaládnak a tagja, akik közül hármat is találunk az 1848-as első magyar minisztérium pénzügyminisztériumi tisztviselei között. Házasságukból két leánygyermekük született.

Jól képzett ügyvéd lehetett, s „mint tabuláris ügyvéd némely uradalmaknak képviselője” volt. „Míveltsége... és képzettsége minden tekintetben kitűnő, beszél és írja a Magyarországon szokásban lévő négy nyelveket (magyar, német, latin, szláv – C. I.) s franciául is ért. Ezenkívül pedig muzikális és ezen szenvedélyének sok időt szentel” – írja róla a csabai főszolgabíró.

Bár Munkácsy és Malonyai jónevű, befutott pesti ügyvédnek említik Reököt, Reök Istvánnak egy 1847-ben gr. Teleki Lászlóhoz írt levele ellentmond ennek a képnek: „... a rosszból nekem is kijutott részem. Állásom éltem derekán, családosan, becsületes ügyekezettel ellenére sincs távolról is biztosítva, mi annyival inkább aggasztó, mivel félelmes okaim van hinni, hogy családom egészségi állapota folyvást költséges eszközök alkalmazását teendi szükségessé. Kinézéseim csekélyek, mihez az is hozzájárul, hogy politikai állásunk közlegény létemre sem engedi, hogy azon most már magasabb állású egyéniségekhez közeledjem, kik korábbi viszonyoknál fogva különben talán figyelmökre méltattak volna.”

Nemcsak gyermeke betegeskedése aggasztja tehát, hanem állását is bizonytalanul tartja. Ezért kér támogatást Telekitől: adandó alkalommal juttassa valamilyen álláshoz, s „én minden becsületes munkára, csak tehetségem bírják, igen kész vagyok.”

Képességeit, tehetségét bizonyítják, hogy az Ellenzéki Körnek alakulásától, 1847. január 24-től kezdve jegyzője volt. A kör elnöke a fent már említett gróf Teleki László, ez a haladó főrendi politikus, a forradalom és szabadságharc mindvégig hű embere, az 1861-i Határozati Párt tragikusan elhunyt vezére. Alelnöke a tudós Fényes Elek és a kor irodalmi vezére, Vörösmarty Mihály. A szűkebb választmányi gyűlésen rajtuk kívül ott találjuk a kor más neves egyéniségeit: Kosuthot, Bajza Józsefet, Irányi Dánielt. A 608 tagot számláló kör nyilvántartásában 131.-nek olvashatjuk Erkel Ferenc nevét, 417.-nek Petőfi Sándorét – hogy csak a legismertebbeket említsük.

Semmi kétség, hogy az a 15 hónap, melyet az Ellenzéki Kör jegyzőjeként eltöl-

tött ebben a környezetben, egész életre szóló élményt hagyott Reök Istvánban. Bizonyítja ezt egész csabai működése s a róla írt nekrológ, amely szerint a csabai tanácstermet „élvezetessé tették tudományossággal párosult eszmedús beszédei”, de „bérci sas”-ként szálló elképzeléseit alig követhették. A reformkor szellemének ez a továbbélése mindvégig érezhető lesz munkásságában.

Az Ellenzéki Kör 1848. április 16-án „Radical kör”-ré alakul. 1848. április 30-án Reök István fogalmazza meg a Radical Kör feliratát a kormányhoz a nemzetőrség toborzásának megkezdését sürgetve. A május 7-i tisztújító közgyűlésen még ő a jegyző, de a szavazás alkalmával csak a második helyet szerzi meg, így a jegyzőséget átadja. Jelentős (96) szavazatával azonban bekerül a választmányba, de csak a következő, május 18-i közgyűlésen jelenik meg. Többet nem találkozzunk a nevével. Mi okozta távolmaradását? Kibuktatása a jegyzőségből? Hivatali elfoglaltság? Vagy a Radical Kör programja ment túl politikai álláspontján?

A mérsékeltékhez való tartozását több adattal bizonyíthatjuk. 1848 elején roszszálló véleménnyel ír Kemény Dénes konzervatív álláspontjáról, de elveti Irányi Dániel radikális hangját is. (Sikerül Irányit rávennie, hogy Lónyai kizárását javasló indítványából a „becstelen” szót kihagyja, s maga is az indítvány ellen szavaz.) Ugyancsak a radikálisokkal való szembenállásra utal egy 1850-ben Erdélyi Jánoshoz írt levelének néhány sora is: „Kokó Janóval is beszéltem egyszer, isten bocsáss, neki sem oly véres már a szája . . .”

1848 májusától Klauzál Gábor minisztériumában a kereskedelemügyi osztály egyik titoknoka.

A szabadságharc végső szakaszában ő is Cserépváron húzódik meg testvérénél, Reök Antalnál. Itt találkozik utoljára nővérével, Munkácsy édesanyjával. Cserépvári élményeit évtizedek múlva, 1870-ben írja meg a Békés című gyulai lapban.

1849. november végén tér vissza Pestre. Helyzetéről így számol be barátjának, Erdélyi Jánosnak, a polihisztor költőnek, később sárospataki tanárnak:

„...nőm s alig ismert másodszülöttemet nagyobb bajon kívül találtam, s mit mondjak, ismered a gyarmatos fájalmát, kinek távolléte alatt, virágzó telepeit feldúlta az ős törzsek korcs ivadéka. Alig veték új lakomban felhalmozott holmimra egy futó pillantást, s rohantam kifelé, hogy számba vegyem a megmaradtakat, ah, mily kevesen vannak ők, s mily körülmények között, mily hangulatban! Lassan ittam a mérget, mely lelkem még inkább hervasztá.”

Beszámol a baráti kör megmaradt tagjairól. Csupa keresztnév, számunkra alig megfejtendő. Legfeljebb Sándor és Imre mögött sejthetjük a két Vachotot. Bajzáról név szerint emlékezik, hogy Pesten van, majd egy részvétteljes sor: „Szegény Miska bácsit kihallgatták . . .” Minden bizonnyal Vörösmarty 1850 elején történt jelentkezése és kihallgatása áll a szájalom mögött. Erdélyi, Vörösmarty, Bajza barátsága bizonyítja, hogy Reök valóban ismert tagja volt a pesti írói és művészi köröknek, ahogy Malonyai írja.

A baráti kör számbavétele után megvetően emlékezik meg a purifikálók (magukat az osztrákok előtt tisztázni kívánók) seregéről, majd így folytatja levelét:

„... néhány napi keserű kóborlás után gondolkodtam, mint kellene kikeletig az időt eltölteni! Nyelvtudomány és zenére adtam fejem, volt is zene, de dal nem volt, nem nálam és nem máshoz, suttogás és kártya, ennyiből állt a multság. Jutni jutott dal eszembe elég s te mindannyiszor, édes jó Janim! Hisz igaz, hogy utóbbi éveimből a kellemes emlékezetnek csak kevés viráginál állhatok meg, de kis körünk, *dalaink* emléke annál becsesebb sóvárgó lelkemnek. – Határoznom kellett. Ha egyedül állék, könnyen határozék vala, kicsi tarisznya, egy görcsös bot nem sokból megy ki, de így – határoznom kellett, s fejemre határoztam a legbizonytalanabbat. Egy tisztán állt előttem, hogy Pesten nincs maradásom, tehát odébb, hová? annyiból, hogy amerre szemem tekint, nincs egy talpalatnyi földem is... annyiból mindegy lett volna a világ bármely része felé indulnom, de BCsabán testvérem lakik, ki biztatott, csalogatott s én... ide költöztem ebbe a nagy faluból kis várossá traversált helységbe, mely hogy pályám netovábbjává ne váljék, ahhoz hej – állapotok kellenének. S itt volnék hát ide s tova egy hónapja fülíg prosában és irtózatosan józanul.”

Az előbbiekből nyilvánvaló, mi indította Reököt, hogy Pestet elhagyja. A szabadságharc utáni terror bizonytalanra tette az életet a fővárosban. Talán anyagilag sem látta biztosítottak családjá helyzetét. Elveit, politikai felfogását Erdélyihez írt levele befejező soraiban olvashatjuk: „... legyen a nemzet néma, érezze, mi a dalban van, de ajkára ne szálljon az, tegyen úgy, mint a fülmile az év zord szakában s várja a tavaszt!... türd a ciliciumot (szilenciumot = kötelező csendet – C. I.), reméld, hogy leoldja azt az idő, a sebek pedig, az ily sebek, majd csak behegednek.”

A nemzet legjobbjainak hangja volt ez – a passzív rezisztencia kezdete.

De hogy maga sem gondolt hosszú ideig Csabán maradni, az idézett részletből ez is kiderül.

Csabán mindenesetre megnyugtató anyagi támaszt talált. Legidősebb testvére, Karolina – vagy ahogy itt nevezték, Sarolta – Steiner Jakabnak, az 5500 holdas Apponyi-birtok uradalmi inspektorának volt a felesége. Steinernek inspektori jövedelme mellett két szárazmalma, két kocsmája, 190 hold saját földje s legalább 780 hold bérlete volt. Házában – Csaba legszebb nemesi kúriájában – három belső cselédet tartott, hasonlót csak Vidovszkyéknál találunk, de ott sok a gyerek, Steineréknél egy sem. Steiner tekintélyét bizonyítja, hogy 1837-től 1853-ban történt lemondásáig a hatalmas csabai evangélikus egyház világi felügyelője. Ez a tekintély lehetett Reök legnagyobb oltalma, melynek hatására Polner főszolgabíró is teljesen elhallgatta Reök 48-as tevékenységét: A forradalom alatt „tudommal semmi valami kitűnő szerepet nem vállalt” – írja jelentésében a megyefőnöknek.

Nem tudjuk, voltak-e Reöknek más ismerősei is a vidéken. Mert az Ellenzéki Kör tagjai között találjuk a Csabán is birtokos Inkey Józsefet és Zsigmondot, a két Boczkót – Károlyt és Sámuelst s a harmadik, Dániel, a csabai Stockhammer-birtok egykori fiskálisa, az Aradot ostromló honvédsereg híressé vált kormánybiztosa, már az osztrák börtönökben tölti 10 évre szabott várfogságát. Közvetlen baráti társaságából „Trombitás Gyula” (Sárosi Gyula, az Arany Trombita szerzője – C. I.) van a környéken, őt készül felkeresni – Erdélyihez írt levele szerint – Csabára érkezése után.

És Csaba?

Az 1850-es összeírás szerint Csabát 4852 család, 23 400 lélek lakja. Nemzeti-ségre nézve 21 022 „tót”. A családfők foglalkozása: honoratior 79, bejegyzett kereskedő 45, iparúzó 348, földművelő 2292 és napszámos 2077. Van egy szeszgyára, mely napi 15 akó szeszt, egy sörháza, mely 26 hordó sört készít, egy 8 embert foglalkoztató, 4 kőre járó gőzmalma, napi 480 mérő búzaliszt őrlésére.

Van két nyilvános római katolikus, egy fiú nyilvános evangélikus, egy görög nem egyesült, egy izraelita és ezen kívül egy fiú és egy leány magániskola.

Gyártulajdonos kettő, nagykereskedő egy.

Van 5 ügyvéd, 4 okleveles és 30 közönséges bába, 4 orvos és egy baromorvos, egy jószágigazgató és 2 uradalmi gazdatiszt. Egy római katolikus lelkész 2 segéddel, egy evangélikus lelkész 2 segéddel, egy görög nem egyesült és egy izraelita lelkész. Van egy fő- és 19 al-dohányárus, egy sorsjegyszedő és egy postamester.

Íme a teljes leltár úgy, ahogy a Bach-rendszer adminisztrációja megkívánta.

S mit tehetünk még hozzá?

Három templomtornya jelzi a város központját a hatalmas piactér szélein, egyébként falusias a városközpont is. Vannak viszont hatalmas portákat takaró hosszú kerítései, széles utcái, a házak előtt 1834 óta deszkapallókkal a gyalogjárók részére, egyébként feneketlen sár vagy por, ahogy az időjárás engedi. Alakul egy új városrész a Körös-csatornán túl a gyulai út mentén, ahol a város tehetősebbjei igyekeztek rangjukhoz és pénzükhöz méltó házakat emelni.

Ide érkezett hát Reök István, feleségével és másfél éves kislányával 1850 áprilisában. Letelepédési szándékát bejelentő írása megmaradt a megyei levéltárban:

Tisztelt Tanács!

Körülményeim úgy hozták magokkal, hogy előbbi lakbelyemet, Pestet végképp odahagyjam. S mivel újabb települ Csaba városát választám, tisztelettel járulok a Tisztelt Tanácshoz, hogy e lépésemet, jogainál fogva megengedni és azt tudomásul venni szíveskedjék.

*Ki egyéberánt tartozó tisztelettel vagyok
a Tisztelt Tanács*

alázatos szolgája
REÖK ISTVÁN

Állapota a lehető legrosszabb. Előzőleg egyéni tragédiák is sújtották. Meghalt elsőszülött gyermeke, Ilka, aztán apját és nővérét – Munkácsy édesanyját – temeti, végül két unokatestvér és egy hű barát követi őket. Elveszett az ország, melynek építésében maga is közreműködött, elveszett a „kis kör”, a baráti társaság, mely évtizedek óta a szellemi igény kielégítését, hazafias lelkesedést, cselekvési lehetőséget jelentett a jövőt kereső reformnemzedék tagjainak.

„Kutyául vagyunk édes Janim – írja Csabáról Erdélyinek –, magunkféle embernek irtózatossággal, innám, de nincs kivel, kiért és miért, danolnék, de nincs kivel és kinék, futnék, de nyakamban kölönc (kolonc – C. I.), káromkodnék, de helyzetemben a legfelső „é”-n kezdem, s nincs meg a kellő gradáció (fokozatosság – C. I.), örökösen pedig az istennel is megújnja magát az ember.”

Ez a keserű kifakadás egyben magyarázata is annak a tevékenységnek, melybe hamarosan Csabán kezd, keresve az utat, hogy tehessen valamit, valakiért és valamiért. Nem véletlen, hogy a levélben a „dalaink” szót kétszer is ritkítva írja, jelezvén, hogy más értelmet is szán neki.

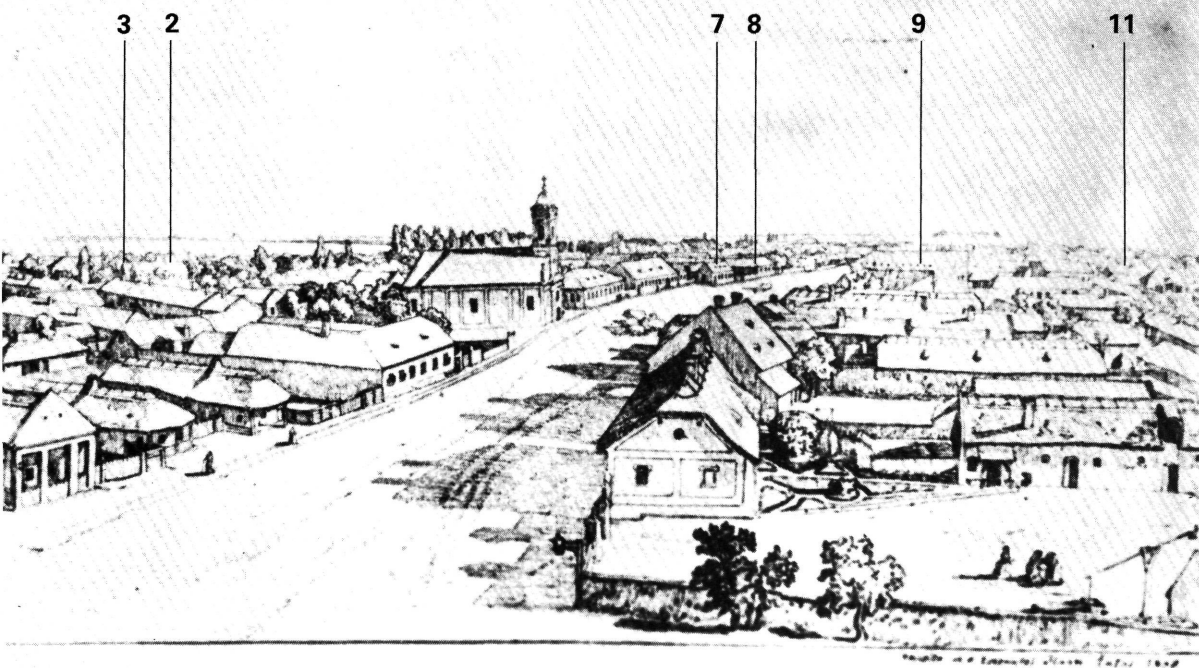
Meglepő, hogy a Csabán eltelt egy hónapról így számol be barátjának: „Kapáltam, barátom, három hét óta eleget, hogy mindenem fáj bele, a hegedűt sem bírom...” Úgy látszik, valamiféle földhöz jutott, melyet egyelőre maga művel. Zsilinszky Mihály (későbbi veje és életrajzírója) és Malonyai szerint Steiner közbenjárására Apponyi gróf bízta meg ügyészi teendőik ellátásával. 1851 februárjában találkozunk először nevével, amikor a grófnők megbízásából a csabai járásbíróshoz fordul Csaba város ellen pert indítva, mert a hatalmas összeget kitevő örökösviszoly fizetését a város elmulasztotta. Más forrásokból ismerjük, hogy a grófnők megnyerték a pert, a várost a váltságdíj fizetésére kötelezték.

Ha Pesthez képes nagyot változott is sorsa, aligha szűkölködött anyagiakban. Az 1851/52-es adókiértés szerint két cselédet tart, személyes kereseti adója annyi, mint más ügyvédé. Legkésőbb 1852 végéig pedig 291 hold haszonbérletre tesz szert: 255 holdat Gerendáson, 36-ot Csabán bérel.

Míg anyagiakban lassan rendezzi helyzetét, családi élete teljesen felbomlik. 1851. október 11-én meghal második gyermeke is, a két és fél éves Gizella. Ezekben az időkben hagyja el felesége.

Reök teljesen egyedül marad, így a néhány hónap múlva Csabára érkező Munkácsy már csak az „agglegény-életet” élő nagybácsit láthatja.

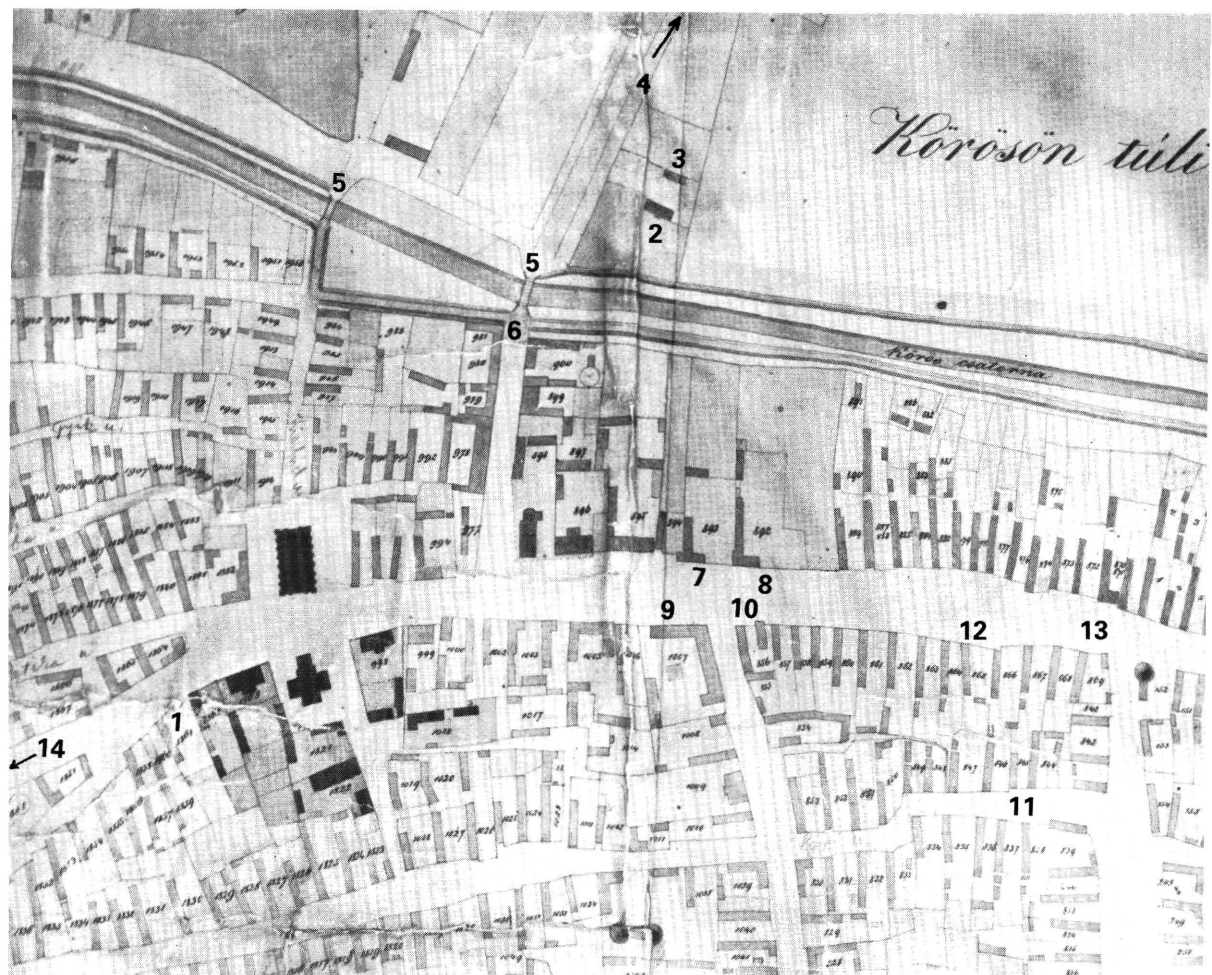
Békéscsaba 1858-ban

Békéscsaba központja 1858-ban
Haán Antal rajza

3–4. sz. A tanulmányban leírt események színhelye

1. Reök és Munkácsy első csabai lakása.
2. Omaszta Zsigmond.
3. Steiner-ház.
4. Szulimánék háza.
5. Az Élővíz-csatornahídja.
6. A vásári mulatozás valószínű színhelye.
7. Reök és Munkácsy második lakása.
8. Vidovszkyék.
9. A csabai nagyvendéglő.
10. Bartókyék.
11. Lang György háza.
12. Munkácsy lakása 1865-ben.
13. Gerendás felé.
14. A Szarvasi úti temető.

Békéscsaba Munkácsy gyermekkorában
Részlet a város 1843-i térképéről.
Békés Megyei Levéltár

De folytassuk Munkácsy első benyomásait!

„Végre, nem messze a templomtól, egy kis házikó kapujában megáll a kocsi. Ez a ház nem nézett ki különbül, mint a többiek, amit eddig láttam. Új otthonomat egész másnak képzeltem, s azt hittem, hogy gondtalan gyermekéletemet nyugodtan folytathatom tovább.

Csak bámultam a kis házat, anélkül, hogy egy szót szóltam volna. Talán mert azt reméltem, hogy csak pillanatnyilag álltunk meg ezen a helyen, s rögtön tovább megyünk, egy szebb, nagyobb ház felé. De nem, a ládákat már szedik le a kocsiról, agglegény nagybátyám házvezetőnője, egy öreg asszony rám szól, hogy menjek be, s én bizalmatlanul követem. A parasztház egyszerűsége nagyon nyugtalanított. Mindent gyorsan szemügyre vettem, s bekerültem nagybátyám dolgozószobájába, ahol a körülményekhez képest már több pompát vettem észre. Megismertem egy-két holmit, amelyek apám hagyatékából kerültek ide. Az asztalon – amely könyvvállvány is volt – íráscsomók feküdtek, nagy ollók, mérőléc, tollak, ceruzák.

Mennyi örömet okozott mindez, hiszen én a gazdagságot kerestem! Mint oázis a sivatagban, oly üdítően csillogott felém a gyönyörű levélnyomó. Végre megnyugodtam, mégsem vagyunk nagyon szegények. A levélnyomó biztosan drága, értékes darab. Hízelt a hiúságomnak és a büszkeségemnek. Bevallom, nagyon boldog voltam, hogy nagybátyámnak ilyen kincse van, és kezdtem kibékülni a sorsommal. Legelőször is megvizsgáltam az üveggolyót, amely káprázatos sokszínűséggel csillogott, alig mertem hozzányúlni. . .

Az üveggolyó biztosan fokozta képzelőerőmet, de ha összehasonlítom előbbi benyomásaimmal, úgy találom, hogy mégsem rajongtam utána annyira, mint apám tajtékpipája után. Az üveggolyó mély tiszteletet ébresztett bennem, megcsodáltam és büszkévé tett, mert az én szememben a gazdagságot és a fényűzést jelentette. A pipát pedig szívből szerettem, örvendtem, ha hozzányúlhattam és a legnagyobb szerencse számba ment, ha játszani tudtam vele.

A sorsom miatt hát megnyugodtam és érdeklődni kezdtem, hogy mi van Giza nővéremmel.

– Majd elmegyünk és meglátogatjuk – mondta nagybátyám.

Valóban rögtön felkerestük a nagynénémnél, aki Steiner nevű úrhoz ment feleségül. Steiner úr jó módban volt és mindenki gazdagnak tartotta. Első csabai kirándulásom éppen úgy az emlékezetemben maradt, mint a megérkezés.

Az utcára csak csizmában lehetett kilépni, azt is jól a lábhoz kellett szíjazni. Mert ha nem, a csizma ott ragadt a sárban és a láb belesüllyedt a pocsolyába. Így

van ez az egész Alföldön. Kő nincs semerre, a téglát sok pénzbe kerül, az utak ki vannak téve az évszakok és az időjárás kényének-kedvének. Azok szabályozzák az állapotát. Télen sártenger, nyáron portenger. Eredeti dolog a gyalogút: a házak előtt két sor párhuzamos palló, egyik a jövőnek, másik a menőnek. De csak a jobb módot jelentő városnegyedben van így, ahol a falu arisztokráciája lakik. Másutt elegendő egy szál palló is. És a palló mellett a halál leskelődik, különösen az országút felé, ahol félméteres-méteres szélességű árok húzódik végig.

A járkálással való tornászás nagyon mulattatott. Legelől mentem, nagybátyám a hátam mögött vigyázott rám, mert valóban nagy ügyesség kellett hozzá, hogy az egyenetlen és csúszós deszkákon lépkedhessünk. Minden baj nélkül megérkeztünk.

A kép, amely elibém tárult, csak fokozta örömeimet: a város legvégében nagyon csinos ház állott s széles lépcsők vezettek fel az udvarról a teraszra, amely kertre nyílt.

Nagynéném, Steiner bácsi és Giza már a lépcsőn vártak. Mindnyájan megölel-

A Steiner-(Omaszta-)kúria ma
Fénykép

tek és egész otthonosan éreztem magam. Itt már nagyon tetszett minden, s karon fogtam Gizát, hogy terepszemlét tartsunk. Az udvarban szép kocsiszín volt, sok kocsisal és az istállóban hat ló állott egymás mellett. Kocsisok, cselédek és kertészek sürgölődtek és forgolódtak. Minden zugot bejártam és elragadtatásom egyre növekedett. A ház belsejében éppen így volt. Nagynénemet eddig nem ismertem, de rendkívül kedves volt hozzám és én a gyerekek ösztönével közeledtem feléje, mert a gyerek rögtön megérzi, hogy ki jóindulatú hozzá. Úgy látszott, hogy boldog életem lesz. Első éjszaka nagynénémnél aludtam, Reök bácsinál még nem készítették el az ágyamat. Mikor másnap reggel elbúcsúztam, nagyon rossz kedvem volt, mert nagybátyám házában semmi sem vonzott.”

Az *Emlékeim* ismerős sorait olvasva joggal vetődik fel bennünk a kérdés: hol volt Munkácsy első csabai lakása, hol a boldog gyermekkort biztosító Steiner-ház, hiszen minden helyet, minden dolgot kegyelettel kell őrizni, ami a nagy művész emlékét idézi.

Az adókönyvek bejegyzése szerint Reök 1851–1853-ban a 975. számú házban lakott. Házigazdája Sztraka Károly tanító, szomszédja az evangélikus lelkész. A korabeli térképek házámaival egyeztetve megállapítható, hogy a kistemplom oldalán a harmadik házat jelölték 975. számmal, így ez volt Munkácsy és Reök első csabai lakása. Különös véletlen, hogy a levéltárban megtalálható a ház alaprajza: a négy szobából legalább kettőt lakott Reök, mert dolgozószobája mellett egy ügyirat cselédszobát is említ. Az épület ma is áll a Baross utca 6. sz. alatt, igaz, alaposan átalakítva: az utcafrontot meghosszabbították, a megmagasított falakon s ablakokon nyoma sincs az egykori alacsony viskónak. Előtte a „széles országút”, ahol Csabára érkezett a „fehér képű pufók Miska gyerek” – ha ugyan megtartotta két évvel korábbi alakját –, s ahol naponta eljár Steinerékhez, a jó lelkű Sarolta nénihez ebédre.

Steinerék is a közelben laktak. A téren átvágva jutottak el a Körös vizét Csabára bevezető széles csatornán átívelő hídon a gyulai útra, melynek jobbról első épülete Omaszta alispán háza, mellette a klasszicista stílusú Steiner-kúria. Nem a város legvégén ugyan, mint Munkácsy írja, hanem a piactértől 2–300 méterre csupán. Túl rajta még Omaszta jegyző lakott, s még távolabb apja, idős Omaszta Zsigmond postamester háza, egyben Csaba postaállomása. Kétségkívül ritkán beépített terület, a város csak most kezd terjeszkedni itt, a Körös-csatornán túl.

A kutató abban a szerencsés helyzetben van, hogy ezt a városrészt is be tudja mutatni Haan rajza segítségével. A Steiner-kúria ma is áll, igaz, alaposan felparcellázva s beépítve az egykori hatalmas kert, de ott a teraszra vezető széles lépcső úgy, ahogy Munkácsy leírja.

Itt élt hát Munkácsy.

Délelőtt Reök lakásán tartózkodtak, „aki minden egyéb foglalkozás hiányában órákat adott nekem.

Néhány napig tetszett az új életmód, később aztán nagybátyám magaviseletemet kezdte figyelni és ettől kezdve bőséges alkalmam nyílt, hogy erélyességét – hogy is mondjam csak? – kézügyességét tanulmányozhassam. Délelőtt folyton tanultunk; még most is látom sötétkék, vörössel hímzett házikabátjában, piros papucsában, egyik kezében a csibuk- vagy pipaszárat szorongatva, amelynek szopókája a bajusz alatt állandóan a száj egyik szögletéből a másikba vándorolt. Így ült íróasztalánál és hallgatta, ahogy felmondom a leckét. Eleinte a térdeire kúsztam, a gyermek ártatlan bizalmával, még nem ismertem fel önkéntelen hibáimat. A kabátja zsinórával játszadoztam és ujjaimmal a füstkarikák után kapdos-tam, amelyeket félig nyitott szájjal eregetett szét nagy ügyességgel. Nemsokára aztán rájöttem, hogy milyen veszedelmes ez a bizalmas közelség: nagybátyám ugyanis minden hibámra hol a hajamat ráncigálta meg, hol a fületem cibálta. Így jöttem rá, hogy a kettőnk közötti távolságot fokozni kell és kezemet mindig védőn terjesztettem, hol a fejem fölé, hol a fülemhez, hogy védekezzen támadásai ellen.

Nemsokára már annyira féltém tőle, hogy minden tudásomat elfelejtettem abban a pillanatban, ahogy csak ránéztem. Különösen a számolással voltam megakadva. A tanulás órái alatt egyedüli vigasztalásom volt, hogy ebédre a nagy-néninél leszünk, ahol találkozom Gizával és játékaim is ott vannak.”

Nem nehéz elképzelnünk Miska és Reök ekkori viszonyát. Az árván maradt Miska kényelmes otthont, apját, testvéreit veszítette el. Fokozottan érzékeny a szeretetre.

S nagybátyja aligha volt erre alkalmas.

Ismerjük helyzetét, s hogy egyéni tragédiája – kislánya halála, felesége távo-zása – Munkácsy Csabára kerülése előtt néhány hónappal vált teljessé. Hogy nem sok türelme volt a gyermekneveléshez, így kissé érthetőbbé válik. Ha pedig hozzátesszük, hogy Miska eléggé elkényeztetett gyermek volt, és saját bevallása sze-rint sem szeretett tanulni – Miskolcon házitanítót tartottak a gyerekek mellett –, Reök pedig a kötelességtudás Kölcsey-n nevelkedett típusa volt, s akinek ezenkí-vül még életeleme a közélet és nem a magánélet, akiben a tétlenség és tehetetlen-ség érzése csak fokozza a türelmetlenséget, előttünk áll konfliktusuk alapvető for-rása. Egyéniségéről találónak tartjuk azt a jellemzést, melyet később veje, Zsi-linszky Mihály írt róla: „...úgy hivatalos teendőiben, mint családi körében a pontosságnak és szigorúságnak példányképe volt. Gyermekének fejlődésében (későbbi gyermekeiről van szó – C; I.) az elérzékenyülésig tudott gyönyörködni, de dicsérő szót alig hallott.”

A délelőtti tanulások 1852 ősztől valószínűleg megszűntek. Az új tanévben már Miska is iskolába járt. Ezt ugyan bizonyítani nem tudjuk – a római katolikus iskolák anyakönyvei hiányoznak ebből a korból –, de Zsilinszkynek egy megjegy-zése megerősíti azt a feltételezést, hogy Munkácsy nem volt két évig iskola nélkül Csabán:

„Mint eleven fiú, természetszerű vonzalommal viseltetett az élet mulatságos és látványos jelenetei iránt.

Az iskola éppen az ellenkezőt követelte tőle. Az órákhoz kötött tanulás és tanítóinak – talán helytelen – szigora ellenszenvet ébresztett benne a könyv iránt. Miska nem szeretett könyv nélkül betanulni valamit; az »egyszer-egy« nem ment a fejébe, és rendesen az a szerencsétlenség is érte, hogy számtani feladványait elvesztette!

A katonai fegyelmet és szigort követelő nagybátyja ezért gyakran korholta, büntette.”

S végül egy ceruzával áthúzott rész Zsilinszky jegyzetében:

„Ehhez járult a tanítóknak gyakori panasza a rossz fiú ellen, aki nem csak gyenge tanulással, hanem pajkossággal is bosszantotta őket.”

Zsilinszky tehát iskoláról, Miska tanítóiról beszél. S nem hisszük, hogy az utóbbi részt azért húzta át, mert nem tartotta igaznak. Inkább túl erősnek a megfogalmazást vagy nem aktuálisnak.

Ha a délelőttök sok keserűséget okoztak is Miskának, annál kellemesebben teltek délutánjai. Reök nem vezetett háztartást, így ebédelni Steinerékhez jártak.

„Déltájban pontosan feltűntünk az utcán, legelől nagybátyám, aztán én, s mögöttem hátvédnek az agárkutya. Így lépkedtünk, szép rendjében, végig a pallókon. És hogy mulattam mindig a néninél! Mennyi jó ennivaló volt és mennyi nyalánság! Az utóbbi természetesen nagyon sokszor elmaradt, mert valahányszor súlyosabb számba menő bünt követtem el, nagybátyám egy pillantást vetett felém a második fogás után, s ez azt jelentette, hogy menjek el az asztaltól. Ez ellen nem tiltakozhattam. Eleinte ostobának tetettem magam, hogy nem értem, mit akar, később aztán megtalálta a módját, hogy érthetővé tegye jeladásait! A jó Giza ebéd után mindig tömte a nyalánságokat a zsebembe. Nagyon boldogok voltunk kettesben, s ha vele lehettem, mindjárt elfelejtettem a délelőttök minden szomorúságát. Egész délután nővéremmel voltam és leckéimet is a néni házában tanultam meg, úgy, hogy nem tudtam: hová is tartozom tulajdonképpen? Mindenesetre a nagynéni állott első helyen szívemben, mert ott jó vajaskenyeret kaptam. Így telt-múlt az idő.

A szomszédék lányai voltak a pajtásaim. Apjuk régi barátja volt Steinernek, és kivétel nélkül minden nap nálunk ebédel. Egészen a családhoz tartozott. A házuk össze volt kötve a miénkkel, mert a közbeeső kis kerti ajtó sohasem volt becsukva. Jó nagy terünk volt hát a játszadozásra.”

A mindennapos szomszéd kétségkívül ifj. Omaszta Zsigmond volt – vagy ahogy Munkácsy nevezi az „öreg Omasztra” –, viszont neki egyetlen lánya volt, az akkor húszéves Teréz, néhány év múlva Reök bácsi felesége.

Erről a korról említi Munkácsy első kapcsolatát a festészettel, nem azért, hogy

bárminémű következtetést vonjunk le belőle festőtehetségének korai megnyilvánulására, csupán gyermekkorának egy kedves emlékét idézi fel véle.

„Nem is emlékszem, hogy ebben az időben a festészet vagy a rajzolás vonzott volna. Azt tudom, hogy sokat firkáltam össze-vissza, anélkül, hogy valakinek a figyelmét felkeltettem volna rajzaimmal. Mikor valamelyik napon egyik leány-pajtásomnál felfedeztem a vízfestéket, nagyon szerettem volna hasonlóra szert tenni, és folyton könyörögtem a néninek, hogy vegyen nekem is egy doboz vízfestéket. Milyen nagy volt az örömöm, mikor a drága holmit megkaptam, ecsetekkel és egy lemásolni való kis képeskönyvvel együtt! Ettől a pillanattól kezdve nem maradt talpalatnyi hely a házban, mit össze ne festettem volna. Nem elégedtem meg azzal, hogy iskolai füzeiteimet telepingáltam! Az eredmény az volt, hogy elvették tőlem a festéket – szerencsére csak rövid időre.”

Mialatt Miska gondtalanul tölti délutánjait Steiner néninél, Reök neve gyakran szerepel a hivatalos iratokban. Még Miska megérkezése előtt műkedvelő társaságot szervezett a szarvasi evangélikus gimnázium és főiskola támogatására. Az első híreket a Magyar Hírlapban – a kor egyik magyar nyelvű újságjában – olvashatjuk: május elsején Gál „Szerelem és champagnei” című „mulatságos vígjátékát” adták elő. „Ha az előadást nem tekintjük szigorú műbírói szemüvegen keresztül, s ha a színhelyről távozó közönség meglegedését tanúsító arckifejezései után indulunk, az egészet a műkedvelők játékaiknak sikerültebbjei közé számíthatjuk” – írja a tudósító, akinek „-r” betűje mögött alighanem Reök Istvánt sejtethetjük.

A megyefőnöktől azonban megfélekedtek engedélyt kérni, mert Bonyhád május 8-án utasítja a csabai főszolgabíró, engedélyeztessék nála az előadandó darabokat. Polner ugyan nem tudja a tervezett darabok címét közölni, mert Reök távol van, de közli a szereplő személyek nevét: Reök István ügyvéd, igazgató és 16 „játész személyek.” Mindjárt az elején Lehoczky Viktor, Polner helyettes szolgabírója, Szeberényi Lajos tanító, aztán járásbírói és városi tisztviselők (Sztraka György, – Reök házigazdájának fia, – Popovics János, Vilim János és Kállay Alajos), földbirtokosok és haszonbérlők felnőtt gyermekei (Bartóky József, Fejér Sándor, Simay Gusztáv) s három nőszereplő: Omaszta Teréz, Vidovszky Matild és Jeszenszky Hermin kisasszonyok. Végül a sűgő: Szeberényi Andor segédlelkész.

A város fiatal értelmisége vagy földbirtokos ifjak alkották tehát Reök műkedvelő társaságát. Többségükben ismerős nevek Csaba múltjának kutatói körében, nem eggyel mi is találkozunk még tanulmányunkban. Sőt, köztük van Reök későbbi, második felesége is.

Reök hazatérve május 31-én közli a megyefőnökkel az előadandó színdarabok címét is, két franciából fordított egyfelvonásost: „A fiatal keresztanya” és a „Kérek két pengőt.” A szünetben és az előadás végén a férfiak vokálnegyest kívánnak előadni, így „A szerelem” című népdalt is. Az énekesek közt találjuk Reök István nevét.

A megyefőnök bekéri az ismeretlen francia darabok, sőt a népdal szövegét is, de aztán június 14-én engedélyezi az előadást.

Július 10-én Kisfaludy Károly Csalódások című vígjátékát kívánják előadni. A megyefőnöktől megkapják az engedélyt, de a főszolgabíró itt is köteles jelen lenni polgári biztosként, hogy a kellő rendre felügyeljen, és hogy a „műkedvelő társaság semmi más politikai színezetű tárgynak vitatkozásába ne avatkozzon.” (Egyébként a próbák idejét is be kellett jelenteni a főszolgabírónak.)

A Csalódások előadása megtörtént, erről a Magyar Hírlap augusztus 5-i száma tudósít bennünket.

Ha Reöknek nem is tudunk ebből az időből más foglalkozásáról, némi magánügyvédeskedése kivételével, ezek a próbák eléggé lekötöthetik délutánjait és néha estéit is.

S az esték?

Munkácsy szomorúan jegyzi meg, hogy az estéket nem tölthette nagynénjénél. Különösen télen korán sötétedett és bajos volt a hazamenetel.

„Mihelyst sötétedni kezdett, lámpásokkal a kezünkben nekiindultunk az útnak, ezt az előjáróság parancsolta meg, hogy lámpa nélkül nem szabad az utcára lépni. Egész különös képet mutatott a sok, táncoló kis lámpás, ahogy felvillantak a sötétségben. Úgy látszott, mintha maguktól mozognának, aki vitte őket, láthatatlan maradt.”

Ezután írja Munkácsy, hogy az első tél „minden emlékezetes esemény nélkül múlt el, még csak testvéreimről sem hallottam semmit.” Majd mindössze a vízfesték történetét írja le, meg három-négy sor általános összefoglalót életéről, amikor ismét a tél leírásába kezd. Mindjárt az elején arról beszél, hogy bár tél volt, majd minden este a nagynéninél maradt.

Munkácsy tehát két telet említ, s a másodikban fog történni az emlékezetes betyártámadás. Tekintve, hogy szerintünk Munkácsy 1852 májusában került Békéscsabára, a betyártámadás pedig ugyanannak az évnek decemberében történt, így két tél nem telhetett el, s a leírt események 1852 májusa és decembere között történhettek.

A csabai esték leírásában Munkácsy a bukott szabadságharc utáni ország hangulatát adja vissza: Steineréknél összejöttek a szomszédok s „a város minden számmottevő családja. Omasztra, az öreg házibarátot sohasem hiányzott, s rendszerint már délután négy órakor beállított. Mikor a férfiak így együtt voltak, a politikáról folyt a szó, és azt is hallottam, hogy az ország szomorú sorsáról beszélgetnek. Ma már megértem, hogy mennyire szükséges volt ez a kölcsönös kibeszélés, ami a lelket tartotta a kis csoportban, akik sokat szenvedtek hazafias érzésük miatt a nagy elnyomás alatt. Alig mertek hangosan beszélni az utcán, hiszen minden pillanatban elfogatásokról hallottunk. Apró semmiségekért, egy szóért, megjegyzésért, vagy valamelyik hazafias vers szavalásáért üldöztek embereket. Aki pedig bör-

tönbe került, az sokáig várhatott, míg ismét visszanyerte szabadságát! Emlékszem, hogy egy öreg tanítót azért csuktak be, mert Petőfinek valamelyik kézírását őrizgette...

Ha azokra az estékre gondolok, még most is kísért, mint valami szellem, az elmúlt idő tompa, suttogó hangja, a sóhajtás és a sok panasz... Gyakran látom, ahogy összegyülekeznek barátaink, újságot olvasnak, vagy megbeszélik az eseményeket és én figyelek, mert már elértem azt a kort, amikor érezni lehet, ha nem is értünk meg mindent. Nagynéném, aki energikus, okos asszony volt, szintén részt vett a megbeszéléseken."

Az utolsó sorok azt is bizonyítják, milyen mély emléket hagyott ez a kor Munkácsyban, milyen kitörölhetetlenül élt benne a téli esték hangulata. Kép ez a leírás, sejtelmes esti kép – valódi Munkácsy-téma –, csakhogy most ecset helyett szavakkal volt kénytelen festeni.

Hogy mennyire igaz ez a kép, szólaltassunk meg két kortársat a bizonyításra. Az egyik Fábry Károly csabai ügyvéd visszaemlékezése gyermekkorára:

„Gyermekkoromból élénken emlékszem még reá, mikor disznótorban vagy más családi összejövetelen rá akartak gyújtani egy jó kurucnótára, jó édesapám előbb kiment s körüljárta a házat, nem lappang-e ott valahol valami besúgó kém, vagy megbízhatatlan bestia... Az egész ország meg volt szállva... cseh beamter és idegen katonasággal... még otthon sem volt biztos az ember családja körében, mert nem tudhatta, hogy az ablak alatt nem kullog-e spicli.”

De ugyanígy ír a nép hangulatáról a csabai főszolgabíró is kötelező havi hangulatjelentésében: „...A nép általjában, tót úgy mint magyar, vagyonosabb úgy mint szegény, értelmesebb s műveltebb osztályú és köznép, mindenütt csendes és türelmes ugyan: de ezen csendes lepel, ezen türelmes arc, a belső nyugalom hiányával vagyon. A nép általjában aggódó és az elégedetlenség jelei, – melyek fájdalommal vegyítvék látszanak, tetteiben, magaviseletében, gondolatjaiban. A nép most is egy más jövő idő megérkezését remélve várja, s azok után sóvárog. Oka ezen várakozásnak, részint a leélt idők emlékezetében, részint pedig a népet érintett csapásokban rejlik, mert úgy érzi a nép, hogy családi és némely anyagi tekintetben sok veszteséget szenvedvén, s annak nyomait érezvén semmi jóval nem kecsgetti magát. – Ezen jelentésemet teszem úgy, mint kívántaték, hűen és lepel nélkül.”

Kik voltak e vígasztalan esték szereplői? Aligha vállalkozhatnánk felsorolásukra. Valakit azonban be kell mutatnunk, mert továbbra is állandó szereplőnk lesz: az „öreg” Omasztát. Tulajdonképpen csak Munkácsynak volt öreg. Egyéb-ként Steinerrel egyidős, ötvenes özvegyember. Két gyermekével, Lászlóval és Terézzel – mindkettő felnőtt korban – élt együtt a szomszédos Körös-parti házában. Reformkori politikus, Kossuth Védegylete Békés megyei fiókjának volt elnöke, majd 1848–49-ben Gyoma országgyűlési képviselője. Mint ilyen, a

szabadságharc után köteles volt jelentkezni az osztrák hatóságoknál. Pesten perbe fogják. A pesti haditörvényszék 1850 elején megszünteti a pert az ellen a 250 képviselő ellen, akik nagyobb „bünt” nem követtek el, így Omaszta is hazajöhet. Júniusban amnesztiát kapva végleg elejtették perét. Ez azonban nem akadályozza meg a rendszert abban, hogy mint „kompromittált” egyént állandóan megfigyelés alatt tartsák, s kéthetenként – később havonta – kötelező jelentést kértek a „kompromittáltokról”.

Ennek a jelentésnek köszönhetjük Omaszta személyleírását: „magas termetű, őszes hajú, gömbölyű képű, kékes szemű” – olvashatjuk a jelentésben. „Egyedül csak a házi és családi körében él a legnagyobb elvonultságban – minden közéletből és társaskodásból visszavonul, gazdálkodással foglalatoskodik és csak egyedül ennek szenteli minden idejét, mit passióval folytat. – Magaviselete csendes, szerény és visszavonult, sorsával tökéletesen megelégedett, – politikával nem bajlódik és nem is akar, gondolkodásmódja pedig rendelettel megegyező és a felsőbbség irányában hódoló.”

Úgy gondolom, nem nehéz felfedeznünk az ellentmondást a főszolgabírói jelentés és Munkácsy visszaemlékezése között, amikor Omaszta politikai nézetéről írnak. „Politikával nem bajlódik” – írja a főszolgabíró, nem tudván, hogy minden este összejön a Steiner ház baráti köre, s másról sincs szó, mint politikáról. Vagy talán nem is akarja tudni? Meglehet. Később látni fogjuk, hogy Polner Lajos főszolgabíró közeli ismeretségben volt Steinerrel, s maga is tisztviselő volt 1848-ban.

Hogy mennyire félt az államhatalom a 48-asok tevékenységétől, mennyire tartott a „kompromittáltak”-tól, a következő esemény is bizonyítja.

1852. május 8-án szokásos engedélyezéssel „táncvigalmat” rendeztek a csabai nagyvendéglőben. (Mai Fiume Szálló helyén.) A szokatlan időben – a tavaszi munkák dandárja idején – rendezett bál elég lanya volt, s látszólag simán véget ért. A nagyváradi császári és királyi katonai parancsnoksághoz azonban azt jelentették, hogy a jövedelmet a börtönökben sínylődő politikai foglyok megsegítésére fordítják, s Omaszta egymaga 15 jegyet vett a cél támogatására. A nagyváradi rendőrigazgatóság jelentést kért a főszolgabírótól. A hosszú vizsgálat eredménye vaskos jegyzőkönyv lett. Különösen Omaszta szerepét szerették volna tisztázni, mennyire igaz a vád. Bizonyítani nem tudták, csupán annyit állapítottak meg, hogy a bál szervezője Omasztánál szállt meg – ezt pedig régi barátjától nem tiltathatják meg –, s a pénzt nem rabok, hanem a szarvasi iskola segélyezésére szánták. (De hogy így sem esett méltatlan helyre a segély, bizonyítja, hogy az iskola igazgatóját a következő évben „politikai vétség elkövetése miatt” elfogták, s Pestre kísérték haditörvényszék elébe.)

EGY VÉGZETES BETYÁRTÁMADÁS

Lassan eltelt az 1852-es év. Miska boldogan élt a nagynéni, Giza és az Omaszta lány társaságában. „A néni napról-napra jobban megszeretett és megengedte, hogy mikor kirándul, vele menjek a szép kocsiban. Erre nagyon büszke voltam s éppen úgy éreztem magam, mintha a ház fia lennék.” Már arról beszéltek, hogy a következő évben gimnáziumba küldik. (Márpedig ennek feltétele az volt, hogy az elemi iskola IV. osztályát is elvégezze.) Közben azonban újabb tragédia történt – egy végzetes rablótámadás.

A szomorú este történetét így írja le Munkácsy az *Emlékeimben*:

„Egy este éppen így üldögeltünk együtt a szalonban, Omaszta, a néni, a férje, Giza és én. Nem messze tőlünk országos-vásári mulatozás volt, ahol a város egész ifjúsága összegyülekezett. Hirtelen nyílt az ajtó és egy ember lépett be, aki nem hordott álarcot, de feketére volt festve az arca és ál-szakállt ragasztott magának. Téli suba volt a vállára vetve és sáros csizmát viselt a lábán. Ott állott a kis társaság előtt, amely inkább mulatott a meglepetésen, semhogy ijedezett volna. Azt hittük, hogy valaki tréfát űz velünk, sőt gyanítottuk, hogy Reök bácsi rejtőzik az ál-szakáll alatt – tudniillik ez este nem volt velünk. A néni bosszankodott a váratlan, rossz tréfa miatt, a belépő felé indult és éles szavakkal támadt rá, mert nem tetszett neki a dolog: – Legalább a csizmáját takarítaná le! . . . A csodálkozásból egyszerre ijedelem lett, a fickó ugyanis fegyvert rántott elő a suba alól, a puskatusával eltolta magától a nénit és rákiabált:

– Azt hiszed, hogy a testvéred vagyok! . . .

Ebben a pillanatban még három alak rontott a szobába, ezek is fel voltak fegyverkezve, és Omasztára, Steiner bácsira, meg a nénire vetették magukat, aki már eszméletlen volt, úgy ütötték a fejét. A bácsinál és Omasztánál nem volt fegyver és meg sem kísérelték az ellenállást. Gyorsan össze volt kötözve a kezük-lábuk. Egy-két perc múlva két másik bandita a szobába cipelte a megkötözött inasokat, a szakácsnét, a pesztonkát, a kertészt, a kocsiszt, de egyikőjüket sem bántalmazták. Kijelentették, hogy minden védekezés hiábavaló. Menekülni sem lehet, mert a ház összes bejáratainál örök állanak, akik menthetetlenül elfogják azt is, aki be akar jönni. Omasztának egyik szolgálja valamit hozott odaatról a néninek, hát a bemandott sors érte. Összekötözték és a többiek mellé került ő is. Omasztáék összes lakóit épp úgy meglepték, mint bennünket, és hozzánk hurcolták őket. Mindenkit halállal fenyegettek, aki csak megmozdul, vagy kiabálni merészel. Rettenetes kép volt. Az ijedtségtől megnémult férfiak és nők ott feküdtek a padlón. Gizát és engem összekötöztek a lábunknál fogva, legalább együtt szenvedtünk. Két fickó velünk maradt, a többiek megkezdték a munkát. Hogy írjam le

a gyötrelmeket, amelyeket szegény néni végigszenvedett! A lábait szabadon hagyták, mert vezetnie kellett a rablókat mindenfelé, ahol zsákmányt sejtettek. Először a pénzt követelték, tudták, hogy a néni hordja magánál a kulcsot. Odaadta nekik. Még többet akartak, s mikor szegény már nem tudott többet adni, megkezdődött a kínzás: a pamlagra fektették és puskatussal ütötték-verték. Egy gazfickó ráült a fejére, hogy ne tudjon jajveszékélni.

Mi pedig halálos csendben voltunk a másik szobában, csak néha-néha tört fel a lelkekből egy elnyomott sóhajtás. Az ellenállásnak még csak a gondolata is halált jelentett volna. A banditák kirabolták a pénzszekrényt, aztán az ékszerekre és az értékes holmikra vetették magukat. Ahol csak sejtettek valamit, oda magukkal hurcolták nagynénémet, aki végre is eszméletlenül összeesett, s akkor a házfelügyelőt kényszerítették, hogy adja elő az ezüstműt. Eloldozták a köteleit, mire a lépcső felé szaladt, úgy látszik, hogy menekülni akart. Utána vetették magukat és elfogták. Behozták az előszobába és hihetetlen nyugalommal rálóttek, anélkül, hogy félték volna a lövés áruló zajától. Akarattal történt-e, vagy csak véletlenségből: a lövés nem talált, csak a lámpát zúzta ezer darabra... és odakint minden csendes maradt! Csak száz méternyire volt a vásári multság és a gazok nyugodtan folytatták a rablást, több mint négy óra hosszat! Minden enni- és innivalót elpusztítottak, s a pincében a földre öntötték a bort, mikor többet már nem tudtak inni. Aztán befogtak a két kocsinkba, az egész zsákmányt felpakkolták, bennünket pedig ott hagytak a kifosztott házban. Összekötözve feküdtünk a földön és ránk zárták az ajtót.

Mihelyst észrevettük, hogy elmentek, aki csak mozdítani tudta valamelyik tagját, próbált kievickélni a kötelékeiből. A házfelügyelő, akinek kioldozták a lábát, az ablakhoz ment és sikerült neki összekötözött kézzel is felfeszíteni az ablakdeszkát. Bezúzta az üveget és segítségért kiáltozott, de hasztalanul. Csak éjfél után, egy óra felé jött az első segítség, nemsokára aztán az összes szomszédok és az egész vásáros mulatozósereg ott volt körülöttünk. Eloldozták köteleinket és az ájultakat kezdték eszméletre téríteni. Felzavarták a csendőröket és a trombita riadó-harsogása összeolvadt a tömeg lármájával. Azonnal üldözőbe vették a banditákat. Hosszú keresés után hatot elfogtak közülük és nyomban felakasztották őket. De a gazok halála nem mentette meg nagynéném életét. Tizennégy nap múlva meghalt és engem ott hagyott a kétségbeesésben. Ő jelentette nekem a boldogságot, amit azután oly sokáig hajszoltam.”

E romantikusnak tűnő történet betűről betűre igaz. A Békés Megyei Levéltár megőrizte a nem mindennapi rablótámadás iratait. A december 6-án este 6 és fél 11 között történt támadást Polner főszolgabíró távollétében helyettese, Lehoczky Viktor – a Munkácsy által is lefestett Vidovszky Matild fiatal férje – jelentette másnap Gyulára, Bonyhády (Perczel) Gyula megyefőnöknek. A borítékra ráírta: „Felette sürgős.” A jelentés teljes szövegét közöljük, mert sok új adatot tartalmaz:

Alulírott kötelességem teljesítendő, nem késem Csabán tegnap este véghez vitt borzasztó eseményt részletesen feljeleníteni.

Ugyanis tegnap este hat óra tájban, amennyire tudható, 9 rabló fegyverrel ellátva Steiner Jakab uradalmi inspektor Úrnál megjelenvén, mindenek előtt a házi, úgy a szomszédságban lévő ifj. Omaszta Zsigmond Úrnak cselédjeit összeszerezvén ezeket összekötözték s ezt követve három a szobában levő Steiner Jakab urat, nejét és ifjú Omaszta Zsigmond Urat megtámadta, sérelmes ütésekkel illette, kínoztta, sőt agyonlövésssel fenyegette, és elrabolván a házi úrtól mindegy háromezer ezüst forintot, aranyórákat, láncokat, ezüstműveket, asztali kendőket, cukrot, szappant s más, nem tudva levő cikkeket, ifj. Omaszta Zsigmond úrtól pedig kétszáz egynéhány ezüst forintot, ezután mindnyájokat összekötözte s magokra hagyván vacsorálni mentek, minek végeztével ismét bementek a legborzasztóbb helyzetben levőkhez, azokat újfent faggatni, kínozni kezdték, és amidőn borzasztó tettükkel beelégedve voltak, a házi úrnak két fekete lovát kocsijába befogatván Gyula felé vezető úton a Vásártérig s ottan a serbáznak fordulva Orosházának véve útjukat 11 óra tájban két kocsin elrobogtak. –

Mint hogy azonban mintegy fél óra elteltével az összekötözöttek felszabadítottak, mind a csendőrség, mind a katonaság rögtön értesítettet az eseményekről, kik is riadó fűvés folytatán egybegyűlvén éjjel után két és három óra közt a kapott utasításnál fogva Orosháza felé vették útjukat s a gonosztevőket üldözőbe vették.

B. Csabán Dec. 7-én 852.

főszbíró úr távollétében

LEHOTCZKY VIKTOR HSZBÍRÓ

A jelentés Munkácsy visszaemlékezésének hitelességét bizonyítja, pedig majd négy évtized választotta el a történetektől. A borzasztó élmény annyira belevésődött a nyolcéves gyermek emlékezetébe, hogy évtizedek múlva is visszaemlékezett minden részletére. Maga írja önéletrajzi levelében, amikor a rablótámadás leírását befejezte: „...annyira élénken átélem újból ezt az emléket, hogy egész valómban érzem borzalmát. . . Örülök annak, hogy a rablók akkor nem öltek meg engem is s hogy nem haltam meg rémületemben.”

A vásári mulatozásról Malonyai azt is tudni véli, hogy „átellenben” volt. Azt hiszem, teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a mai Ifjúsági Ház helyén jó pár éve lebontott évszázados üzletsor volt a mulatozás színhelye, alig 100 méterre a Steiner-háztól, amint Munkácsy is említi. (Más, mulatozásra alkalmas épület nem volt a környéken.)

Éjjel két és három óra között indult el a hat szál pandúr, csendőrökkel megerősítve, a rablók üldözésére. Két és fél, három óra késéssel! Bottal üthették a nyomukat.

Steiner igen nagy összeget, 400 forintot ajánlott fel a rablók kézrekerítőjének. A csongrádi megyefőnök január közepén jelenti, hogy egy agyonütött betyárnál megtalálták Steinerné aranyóráját és két aranygyűrűjét, megfelelő igazolás mel-

lett vegye át a tulajdonos. Munkácsy tehát csupán abban téved, hogy nyomban elfogtak hat rablót, holott még 1853 márciusában is folyik a nyomozás.

A letragikusabb azonban az volt, hogy a szeretett Sarolta néni belehalt a szenvedésekbe. 1853. január 17-én – jó egy hónap múlva a támadás után – hal meg apoplexiában. (Ez Munkácsy másik tévedése, hisz őszerinte tizennégy nap múlva halt meg nagynénje, s itt „pontos” időpontot akart írni.) Egy ma is meglévő hagyomány szerint Steiner annyira félt az újabb támadástól, hogy a temetési szertartásra sem mert kimenni az udvarra. Maga is beteges ebben az időben – talán a kiállt izgalmak is hozzájárultak ehhez –, márciusban végrendeletet csináltat. Egy adat szerint „hamarosan” elköltözik Csabáról. 1853-ban azonban még biztos tudomásunk van róla, hogy Csabán él. November 4-én ugyanis lemond tizenöt év óta gyakorolt egyházfelügyelői tisztségéről, mivel „a nehéz csapások lelki és testi erejét megingatták, szeme világának fogyásával kell most számolnia s számolni kell teljes megvakulásával.”

Valószínűleg 1854-ben költözik el Csabáról. Házát Omaszta József városi jegyzőnek – másik szomszédjának – adja el. Törökbálinton telepedik le. Munkácsy többször felkeresi később a közben Kövy-re magyarosított Steiner bácsit, s boldog időket tölt a 70 körül járó aggastyán családjá körében.

De térjünk vissza Csabára!

1853-at írtak.

1853-BAN

„A szomorú éjszaka után másodszor maradtam árván – folytatja Munkácsy . . . , és én a bácsimhoz kerültem.

Nagy változást jelentett ez az életemben. Nagybátyám szerény agglégény-életet élt és nagyon boldogtalannak éreztem magam a kis házban, mindig csak vele és az öreg gazdasszonnyal. Sohasem étkeztünk otthon, hanem Omasztáéknál. Körülbelül nyolc éves lehettem akkoriban. Legfontosabb élményem ebből az időből: a költözködésünk. A kis házikóból nagyobb, tágasabb lakásba mentünk, a Vidovszkiék szomszédságába . . .”

Minössze ennyi, amit Munkácsy fontosnak tart elmondani 1853 első kilenc hónapjáról. Reök tehát továbbra sem vezet háztartást. A házigazda szerepét a másik barát, Omaszta Zsigmond vállalja, így lesz Reök „gazdasszonya” a 21. évében járó Omaszta Mária – nevezzük ezután Terézt mi is így, ahogy a család nevezte –, s így vehette el egy év múlva „gazdasszonyát”, ahogy az egyik életrajz-

író írja. A megtévesztő cím mögött tehát nem házvezetónője, hanem özvegyen élő barátjának leánya rejtőzik.

Ha Miska számára unalmasan teltek is a napok, Reöknek annál eseménydúsabb évet jelentett. A műkedvelő társaság további működésével nem találkozunk ugyan, de Reök újra szervez, s most már nagyobb ügy támogatása áll előtte: a pesti Nemzeti Színház megsegítése. Az akcióra nyilvánvalóan pesti ismeretségi köre által kapott ösztönzést. (Barátja, Bajza József 1848-ig két alkalommal is a színház vezetője volt, utána Erdélyi János vezette a színházat.) Májusban kér engedélyt sorsjegykibocsátásra a csabai főszolgabírótól, kérése megjárja a nagyvárad kerületi helytartósági osztályt is. Júniusban pozitív választ kap, s mint-hogy az ügy „legfelsőbb helyen is pártoltatik”, engedélyt kap a sorsjegykibocsátásra. Szarvason a Réthy-nyomdában aláírási felhívást és csinos sorsjegyet készítet, és széles körű aláírást indít nemcsak Békésben, hanem a szomszéd Arad és Bihar megyékben is.

A felhívás első része hazafiúi vallomás is:

Felhívás a pesti nemzeti színház ügyében

Nemzeti színházunk ügyének fontosságát nincs ki be ne lássa. A vészkiáltások és hazafias felhívások, melyekről olvasánk, mindnyájunk figyelmét magokra vonták, és átaljános lett az óbajtás, hogy az intézetnek, melyet bonszeretet emelt és támogatott eddigelé, jövője biztosíttassék.

Mert színház, mely nem üzérkedik és a léba napidivat vezetékén, minden mulékony szélsélynek nem bódol, saját erejéből fenn nem állbat. Színházat, hogy szigorú bírāja lebessen balítéletnek, erkölcsnek; hogy a külföld feltétlen utánzása helyett nemzete jellemét adhassa vissza, históriai és a népeletből merített eredeti művek adása által – mert ha a nemzetet ismerni akarod, tekintsd meg színházát – szóval hogy irányadó lebessen és irodalmunk méltó szövetsége, anyagi önálló polcra szükség emelni, hogy a mindennapi kenyér gondjaitól menten, egész erejét magas feladatának megoldására fordíthassa.

Alkalmazható ez különösen pesti színházunkra, melynek helyzete, különböző ajkú fővárosi lakosok között, dacára a dicséretes pártfogolásnak basonlíthatatlanul súlyosabb; melynek feladata színművészetünk pályája kezdetén nebezebb.

Ha tehát nemzeti színházunk jövőjének biztosítása közóbajtásunk, szükség, hogy mindnyáján áldozzunk.

Igy meggyőződve, én B.-Csabán, több helybeliek közremunkálásával, bő siker biztos reményében, felsőbb engedelemmel, nagyobbszerű sorsjátékot vélek rendezni, melynek jövődelme a pesti színház gazdagítására fordíttatnék.

Mely célból minden t. c. vidékbelit tisztelettel felbívok, hogy engem jóakarató vállalatomban, sorsjegyek vásárlása által gyámolítani szíveskedjék.

.....
A sorsbúzás hangversennyel lesz összekötve, melynek tartalmasságáról gondoskodva lesz. Hangverseny után, ha az idő is úgy akarja, a t. közönséget helybeli, kivilágítandó népkertünk fogadandja bol, ha számításunk nem csal, egyik pesti zenekar nyújtand itt ritka élvét.

A húzás és hangverseny napját egyelőre meghatároznunk lebetetlen, arról tebát később értesítendjük idején korán a t. közönséget.

A hangversenyhez külön belépti jegyek lesznek itt helyben kaphatók.

Részvétet kérünk, hogy szép eredményt mutathassunk!

Kelt B.-Csabán Júl. 5-én 1853.

REÖK ISTVÁN

Hónapokig tartó szervező munka következik. Többször protestál a hatóságoknál, mert akadályozzák a sorsjegyek terjesztését, a „táncvigalom” engedélyezését, végül szeptember 26-án délután megtarthatják a 154 összegyűlt tárgy kisorsolását a „helybeli nagy sétakertben”. Az esti táncvigalom hajnali négyig tartott ugyanitt, miközben a „pesti Sárközi féle hangászok mulattatták a közönséget.”

Polner, kötelességét teljesítve, október elsején jelenti a megyefőnöknek, hogy a rendezvény rendben folyt le, „idegenek is voltak, de kevesebben, mint vártattak”.

Ha valaki átnézte volna a sorsjegyalírási íveket, az osztrák önkénnyel szembenállók legismertebbjeit találhatta volna együtt, összegyűjtve.

A sorsjegyek ügyét azért követtem ilyen részletesen, mert jó példája a „rendőri felügyelet” alatt álló Reök kötelességtudatának, következetes kitartásának. A nemzeti ügy pártolása, mint alapvető követelmény, később is előkerül Reök és a felnőtt Munkácsy levelezésében, s amit számon kér majd a világhírűvé vált festőtől – a hazai művészet pártolását –, azt maga meggyőződéséből nemcsak vallotta, hanem meg is tette a kor legveszélyesebb időszakában.

Erre az időre esik Reöknek több kísérlete, hogy jogi végzettsége alapján biztos megélhetési forrást találjon.

Az Apponyi gróf ügyészi teendőinek ellátása után most a Trautmannsdorff grófnő jogi ügyeinek intézéséről is tudunk. Augusztusban a csabai árvabizottmány „törvénytudó ülnök”-i tisztségére jelölik – évi 310 forint fizetés jelentett volna –, de „köz akarattal” Eördögh Frigyes, a város 48-as képviselőjét választják meg. Végre szeptember 10-én engedélyt kap ügyvédi praxisának ideiglenes folytatására, melyet októberben megerősítenek.

Ezzel egyidőben költözik át új lakásába Vidovszkyék mellé. A beköltözés azonban nem ment könnyen.

Még valamikor az év tavaszán kibérelte a Trautmannsdorff-féle gazdatiszti lakást, mint a grófnő uradalmi ügyésze. Közben azonban a csendőrség elhelyezésére sürgős megoldást kellett keresni, s épp ezt az épületet szemelte ki magának

a szárnyparancsnokság: nagysága megfelelt, fekvése pedig elsőrendű a csendőrség számára. A szárnyparancsnokság akár rekvirálás útján is kész a házat megszerezni. Reök protestál, az uraság is, végül a csendőrségnek más, megfelelő lakást találnak.

Alig múltak el a zsandárság által okozott viharfelhők, a házra újabb pályázó akadt: a főszolgabírói hivatalt és lakást kívánták benne elhelyezni. Reök április 21-én a főszolgabíróhoz írt „nyilatkozat és kérelem”-ben tiltakozik a tervezett bérlet ellen:

„...azon ház általam már jóval előbb kibéreltetett, miért annak bérbeadása jogom sérelme nélkül nem eszközölhető.

Egyszersmind folyamodom alázatosan, hogy ha csak lehetséges, mi után teljesen szállás nélkül vagyok, mivelhogy a mostanit felmondtam, s az már más által kibéreltetett, engem bérlési jogomban meghagyni kegyeskednének.”

A főszolgabíróság elhelyezését is megoldották, így Reök és Miska 1853 Szent Mihály napján (szeptember 29-én) beköltözhetett a város főterén álló házba.

Előkelő háznak számított abban az időben: benne „utcára nyíló három szép világos szoba találtatik – írja róla az előjáróság, amikor még főszolgabírói hivatalt terveztek benne –, az udvarra nyíló részében... [lévő] helyiségekből szintén tisztességes szobákat lehet csinálni.”

VIDOVSZKYÉK SZOMSZÉDSÁGÁBAN

Munkácsy talán jobban érezhette magát új lakásában, de elsősorban annak örült, hogy a szomszéd családban meleg otthonra, gyermekeiben vidám pajtásokra talált.

„Rögtön benső barátságot kötöttem Vidovszkiékkal, különösen a velem egykorú gyerekekkel. Most már csak keveset voltam otthon, hogy úgy mondjam: hetedik gyerek lettem Vidovszkiéknál, s miután bátyámnak sem volt semmi kifogása ellene, sokkal jobban éreztem magam náluk, mint odahaza. Vidovszkiné valójában nagyon szeretett és éppen úgy bánt velem, mintha saját fia volnék. A jó asszony lett az én harmadik anyám.”

Ki volt ez a jólelkű család, aki ismét meleg otthont adott Miskának?

Az apa, Vidovszky János, ebben az időben az Apponyi-uraság kasznárja, így Steiner beosztottja volt. Felesége, Urszinyi Karolina, jómódú csabai polgárca-

Vidovszky János és felesége
Eredeti fénykép
Magántulajdon

lád gyermeke. Házasságukból hat gyermek született. János, a legidősebb, Munkácsy idejében már túl járt a huszadik életévén. Matild, az egyetlen lány, az előző évben ment férjhez a helyettes szolgabíróhoz. Az akkor 13 éves Károly kevesebb tehetséggel rendelkezett, mert később kereskedő lett belőle. László, a későbbi dobozi gazdatiszt, egy évvel idősebb, Feri, felnőtté válva gyomai főjegyző, később csabai árvaszéki ülnök, egy évvel fiatalabb volt Munkácsynál. Ők voltak Miska legkedvesebb barátai – korban is egymáshoz illettek. A legkisebb gyer-

mek, Gyula, a maga három évével aligha lehetett játszótársa, inkább csak lábatlankodott körülöttük.

Az Apponyi-ház hatalmas, három és fél holdas udvarral és kerttel rendelkezett, s kinyúlt egészen a Körös-csatornáig. (Ma a József Attila utca és annak északi oldalán emelt épületek, a régi postaépület, az egykori Megyei Tanács épületei állnak az Apponyi-portán. Mellette, a templom felé eső szomszéd épületben lakott Miska és Reök bácsi.)

Itt töltötte gyermekkorának utolsó boldog évét Munkácsy.

„Együtt tanultam új barátaimmal, akiknek házitanítójuk volt. Uzsonnára éppen olyan nagy darab vajaskenyeret kaptam – mint ők. Egész nap ott maradtam, késő estig, csak aludni mentem haza nagybátyámhoz. Milyen boldog órákat töltöttem abban az áldott házban! A nagy udvar és az óriási kert csak növelték boldogságomat, mert állandóan tárva-nyitva voltak előttem. Nyári szünetben itt játszott és verekedett a város többi gyereke is.

Vidovszkiék közül legjobban Ferencet és Lászlót szerettem, mert mind a hárman sokat rajzoltunk. Ferenc nagyon ügyes volt és egész estéket azzal töltöttünk el, hogy a kerek asztalnál, lámpavilág mellett képeket másoltunk. A fiúk anyja bejött hozzánk a szobába, ami csak fokozta lelkesedésünket, mert ő volt a bíró, aki rossz osztályzatot adott, ha valami nem sikerült. Legtöbbször ugyan szegény Lászlónak. Így telt-múlt az idő és egyik nap a másikat követte, nem is tudom már, hogy hány hónapon keresztül.”

A Vidovszkyék körében eltöltött időből több apró történetet ismerünk. Néha naívnak vagy jelentéktelennek látszanak ezek a történetek, de hozzájárulnak Munkácsy gyermekéveinek megismeréséhez.

Írásban is feljegyezték, s ma is élő hagyomány a következő kis történet: Vidovszky Feri igen ügyes karikatúrát tudott festeni, jobban rajzolt abban az időben, mint Miska. A gyerekek kinn játszottak az udvaron, Munkácsy félrehúzódott – rajzolt. Feri bement érte: „Miska, gyere már játszani, úgysem lesz belőled festő.”

A Magyar Nemzeti Galéria őriz egy kézirásos feljegyzést Munkácsy gyermekkoráról. Valamilyik Vidovszky fiú írta már felnőtt korában. A visszaemlékezés eléggé pontatlan, a leírt események között időben nagy eltolódások lehettek, ma már ismert eseményeket tévesen mond el. Egy apró epizód azonban ide kíváncsokozik, mert a benne szereplő Steiner-ház miatt csakis 1855, Omaszta József beköltözése előtt történhetett.

Miskának „egyszer sikerült valahol paraszt ruhára szert tennie, s elhatározá magát, hogy Viola szerepét fogja eljátszani. Tehát megtartottuk az előadást Steiner bácsi házában, de be sem fejezhettük, mert értünk jöttek, hogy haza takarodjunk.”

A történet annál érdekesebb, mert 1854. április 21-én Nyíri György színigaz-

gató Csabára érkezik, s beterjeszti a főszolgabírónak az előadandó művek jegyzékét, köztük a Violát. Nyilvánvaló, hogy az előadás hatására akarta Munkácsy eljátszani a darabot.

S hogy járt-e színházba? Nem is akárhogyan!

Zsilinszky feljegyzéseiben olvashatjuk, hogy „ha lovardai vagy színi társaság jött a városba, Miska azonnal barátságot kötött a társaságnak valamely harmadrangú tagjával, hogy annak pártfogása mellett bejuthasson az előadásra. Ha a protekció nem használt, úgy cselhez folyamodott és észrevétlenül beszökött valamely rosszul őrzött nyíláson. Sokszor éppen akkor dugta ki szőke fejét a pódiumon, mikor a függöny felgördült. Ilyenkor aztán volt taps és nevetés a közönség között; csak Pista bácsi csóválta komolyan a fejét.”

Nincs jogunk kételkedni ennek a visszaemlékezésnek a valódiságában, mert nemcsak Miska elevensége élethű benne, hanem a szigorú, mégiscsak diplomás nagybácsi, „tekintetes Reök István úr” személyiségén esett sérelem is. Eseményeket lehet szépíteni, de történeteket kitalálni – aligha.

Ugyancsak Zsilinszky jegyezte fel a következő történetet:

„A rajzolgatás mellett Miska szerette a zenét is, habár a fülülésen kívül soha nem bírt valamely hangszerezen nagyobb ügyességgel játszani. Nagybátyja híres zenész, kitűnő hegedűs és általában műkedvelő ember volt. Üres óráiban gyakran hegedűjátékával mulattatta vendégeit. Ilyenkor Miska egészen elmerengett a szebbnél szebb nóták mellett, és gyerekésszel szeretett volna ő is hegedülni. Egyízben, mikor Reök István távol volt, megtörtént, hogy Miska belopózott az irodába, és az ott levő tiltott hegedűn kezdte próbálgatni ezt az ismeretes nótát: Nézz rózsám a szemembe . . . Minthogy azonban sehogysen bírta a hangok melodikus rendjét előidézni, dalolás által iparkodott segíteni a bajon.

Eközben a hazatérő nagybácsi a furcsa zene hallatára megáll az ablaknál és mosolyogva hallgatózik egy ideig. Azután egyszerre benyit az irodába és szigorú hangon kérdi a fiútól:

– Hát te mit csinálsz itt?

Miska meglepetve ijedten állt ott, néhány perc kellett hozzá, míg bátorságot vett magának; ezt felelte:

– Hát csak próbálgattam, hogy tudnék-e úgy, mint Pista bácsi.

– Hja, barátom, azt tanulni kell ám, nem próbálgatni. Tanulás nélkül soha semmiben sem viszed sokra – volt a felelet.”

A történet folytatása már az eddig „aggregényéletet” élő Reök helyzetének megváltozásába is betekintést ad:

„Reök István néha házi mulatságot rendezett. Minthogy a Bach-korszakban semmiféle nyilvános mulatság rendezése nem volt megengedve, a művelt családok Csabán és másutt házi összejöveteleket rendeztek, melyeken hazafias zenedarabok és tiltott forradalmi költemények előadása mellett kerestek szórakozást,

azok mellett sírtak és vigadtak. Akkor Sárosy Gyula volt a legnépszerűbb költők egyike; és az ő »Táncoljatok lányok, táncoljatok...« kezdetű szép költeménye képezte a legkedveltebb szavallati darabot. Reök István jó szavaló lévén, többször felhívott egy-egy ily költemény előadására, amiért rendszeren megtapsolták. Következtek más és más szereplők, mindinkább erősödő tetszésvihartól kísérve.

Egy ilyen alkalommal a taps lecsillapodása után Reök István az őt bámuló Miskára tekintve ezt mondá:

– Mostmár mindenkit hallottunk, csak Miskát nem; állj elő fiú, itt a hegedű, mutasd meg mit tudsz. Játssz el a: »Nézz Rózsám a szemembe...« kezdetű nótát.

Miska röstellkedve eleinte csak szabódott, hogy ő nem tud hegedülni; de sok biztatásra, látva maga körül a derült arcokat, nekibátorodott. Kezébe vette a hegedűt, egész komolysággal recsegetetni kezdte a már sokszor próbált nótát, mire az egész közönség végtelen nevetésben és tapsolásban tört ki.”

És a történet még most sem ér véget.

Negyven év múlva, 1893 körül, Korbay Ferenc Londonban kiadja világhírű magyarnóta-gyűjteményét, Hungarian melodies címmel. Örömmel küldi a rég ígért daloskönyv egyik példányát barátjának, Munkácsynak, s benne mindjárt az elején, a második számú dal, a „Nézzél csak a szemembe”:

<i>Nézzél csak a szemembe,</i>	<i>Jól olvasom, látom is,</i>
<i>Mit olvasol belőle?</i>	<i>Hogy a legény mind hamis,</i>
<i>Ugye azt mondja,</i>	<i>Ugye jól látom,</i>
<i>Ugye azt mondja,</i>	<i>Ugye jól látom,</i>
<i>Te vagy az angyala,</i>	<i>Csalogatsz régóta,</i>
<i>Ragyogó csillaga.</i>	<i>Harmadfél év óta.</i>

Úgy látszik, Munkácsynak sokáig kedves nótája vagy kedves emléke maradt ez a dal, így kerülhetett a kötet elejére.

Így telt az 1854-es év. Nappal Vidovszkyéknél, este haza a nagybácsihoz. „Roppant szórakozott volt – írja róla a korábban már említett Vidovszky –, a szoba kulcsát nálunk hagyta s a speiz kulcsát elvitte...”

Reök nyilván ügyeit intézte, gazdaságába járt ki Gerendásra, de találkozunk olyan irattal is, amely szerint Debrecenbe megy fontos tárgyalásra. 1853 végén – ugyanakkor, amikor átköltözik új lakásába és visszakapja diplomáját – újabb terven dolgozik, egy gőzmalom-részvénytársaság alapításán. Az ötletet a szükség diktálta:

„E folyamodványban előhozott okok mind alaposak, és egyről egyre állanak – írja a kérvényt támogatva a csabai főszolgabíró –, amiért is részemről is kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy ámbár a vidékünk gazdag és más környékeknek

is élelemtárul szolgálhat, mindamellet a közlekedési eszközök hiányában az isten áldásait e vidék nem képes pénzzé tenni s így szükségeit fedezni nem képes. – Ime jelenleg is bár mostoha termés vala és gabona mindenütt kevés vagyon, mégis a termesztő terményeit nem képes pénzzé tenni, s ha igen, azokat nagy nehezen és olcsó áron kénytelen elvesztegetni.”

A társaságba csabai birtokosok jelezték belépésüket – Steiner Jakab 8000, Beliczay József 10 000 forinttal –, de ott találjuk Berger Móricz haszonbérlet és Schwarcz Salamon kereskedőt is. Végül is az őrlési adó bevezetésének híre viszszaléptette a jelentkezőket, s Reök 1854 januárjában lemond a gőzmalomalapításról. Ez volt az utolsó kísérlete. S aztán – 1854-től – munkásságát jó ideig nem bizonyítják levéltári adatok.

Műkedvelő társulat szervezése, sorsjáték a Nemzeti Színház javára, gőzmalomrészvénytársaság terve jelzik nyughatatlanságát, tenniakarását. Tulajdonképpen az utóbbi két év jelentős megmozdulásainak vezéralakja volt. Igazat kell adnunk tehát Zsilinszkynek, amikor így foglalja össze Reök működését: „... személyes kiváló tulajdonai és magas műveltsége a közönség kedvencévé tették őt. Rövid idő alatt oly társadalmi tekintélyre tett szert, mely kedvezőbb politikai viszonyok között bizonyára magas állást biztosítottak volna neki.”

De így – birtokos lesz Gerendáson, s hosszú időre eltűnik előlünk. Pedig viszszaoptott ügyvédi foglalkozását folytatja: „... minden tekintetben hűen, igazságosan s kinyert bizalommal működik...” – írja róla a főszolgabíró.

Utoljára hagytam – időben egyébként is most következne – Reöknek egy különös ügyét 1854 első feléből. Még valamikor az év első hónapjaiban útlevílkérelmet adott be, hogy a poroszországi Breszlau városába utazhasson, ahol „... Reök István ügyvédnek, – köztudomásúlag szül. Grobeth Lujza neje javai tárgyában... pörös keresete vagyon, melyhez személyes megjelenésök kívántatik, – s midőn nejének gyengélkedő állapota a fürdők használatát kívánná, kérelmek megadása ellen, – miután mind erkölcsi, mind politikai tekintetben a legszebb oldalról tűnnek elő – észrevételt nem tehetvén, – ... a kért útlevíl kiszolgáltatása a tárgy sürgetőségénél fogva mielőbb... kívánatos volna” – olvashatjuk a kérelmet támogató hivatalos iratban.

Reök tehát feleségével kíván elutazni, hogy első felesége javait pörölje. A támogató irat úgy beszél a feleségről, mint jelenlevőről. Ki volt ez a feleség: Grobetti Lujza, aki előzőleg elhagyta, és Munkácsy sem említi soha, hiszen 1852- és 1853-ban is „agglegény-életet” élt a nagybácsi? Vagy Omaszta Mária, aki viszont 1855-ben már felesége?

Reök májusban Nagyváradon személyesen sürgeti meg az útlevelet a kerületi biztosnál, s pótolja az elmaradt személyleírást: „Méltóztatik emlékezni, hogy szőke vagyok, szemeim kékfélék... Nóm leírása nem tudom, szükséges-e. Ő magas, barna, catholica s szintoly kora mint én.” Ha koruk egyezik, akkor

csakis Grobetti Lujza lehet, hiszen ő csak négy évvel volt fiatalabb. Omaszta Máriáról, a 16 évvel fiatalabb második feleségéről ezt nem állíthatta volna még a legfelületesebb személyleírásban sem.

De hogy került ide a felesége? Csak a peres ügy miatt volt kénytelen leutazni? Az idézett iratból nem ez olvasható ki. Viszont az adókönyvek Reököt magánosnak mutatják és Munkácsy sem említi soha az első feleséget. A kérdést nem tudjuk megoldani, s a feltételezéseket sem folytatjuk tovább. Hadd említsünk még meg annyit, hogy Reök és felesége 8–10 hétig kívánt távol lenni, s előre jelzi, hogy valószínűleg újra ki kell utaznia októberben vagy novemberben a peres ügye miatt.

Ha a különös problémát nem is oldottuk meg, valamit mégis ismét megtudtunk Reökről: 8–10 hétig távol maradt Csabától, és ez az év végén megismétlődik. Ugyanakkor itthon marad a tízéves Miska. „Annyira nem törődött vele, hogy ha... nem talált volna Vidovszkyékban melegszívű, szerető pártfogókra, ki tudja, hova jutott volna, mert bizony el lehet mondani, hogy már az elzüllés kezdte fenyegetni” – írja Fábry Sándor visszaemlékezése alapján Takács Zoltán.

Birtoka legalább húsz kilométerre van Csabától. Hivatala, családi problémái többször utazásra kényszerítik. Úgy látszik, Miska elhanyagolásában nemcsak Reök egyénisége, hanem helyzete is közrejátszott.

A feleség nagyon hiányzott Miska nevelésében.

S a Vidovszkyéknál eltöltött boldog időknek is csakhamar végeszakad. 1854 szeptembere lehetett:

„Egy este arról kezdtek beszélgetni, hogy a fiukat gimnáziumba küldik. Csabán... csak elemi iskola volt; László nemsokára Pozsonyba utazott, s én újra Reök bácsi nyakán maradtam.”

Munkácsy önéletrajza szerint László távozása döntő lesz életében. Újra nagybátyja nyakán maradt, s ezért hamarosan inasnak adja. Igaz ugyan, hogy Feri otthon marad még egy-két évig, hiszen később is említi, hogy mint inas vasárnapként Vidovszkyéknál egész nap rajzolt Ferivel a nagy asztalnál. Mivel akkor az iskola október elején kezdődött, nyilvánvaló hogy László 1854 szeptemberének végén távozhatott Csabáról – ha távozott –, s a nála két évvel fiatalabb Ferenc 1856 őszén követhette bátyját Pozsonyba.

Csak hogy a Vidovszky-fiúkat hiába keressük a pozsonyi középiskolák évkönyveiben. Helyette a szarvasi gimnáziumban találjuk őket, de csak az 1857/58-as tanévben: mindketten a második gimnáziumi osztály tanulói. 1857. október 12-én tettek felvételi vizsgát, mivel előtte a csabai „magányos tanoda” tanulói voltak. A gimnázium első osztályát tehát Csabán végezték magánúton, és a második osztályban is magántanulók voltak Szarvason. A harmadik osztályt ismeretlen helyen végzik, végül az 1859/60-as tanévben lesz a pozsonyi ág. ev. gimnázium negyedik osztályának tanulója Vidovszky László (bár körösladányi illetőségűnek

említik), s Ferenc még mindig nincs a pozsonyi gimnázium tanulói közt, csak 1864–65-ben bukkanunk rá Szarvason mint végzős gimnazistára.

Mindez nem zárja ki, hogy László mégis eltávozott Csabáról 1854 őszén – Csabán az egyházi iskoláknak három osztálya volt, a magániskolákat nem ismerjük –, de ennek kevés a valószínűsége.

III

AZ ASZTALOSINAS

1855–1858

AZ »ÚRFI« INASNAK MEGY

Miska nem sokáig maradt Reök bácsi nyakán.

Közel járt a 11. évéhez, el kellett hát dönteni, mi legyen belőle. Tovább tanítani csak más városban lehetett volna, Csabán legfeljebb mesterséget tanulhattott. (A csabai gimnáziumot megelőző magániskola 1855 őszétől indult.)

Reök a mesterségre adást választotta.

„Egyszer így szól hozzám:

– Fiam, nincs szándékomban (Végvárinál: módomban), hogy taníttassalak. Különb is manapság sokkal jobb, ha valaki független és szorgalmas mesterember, aki a két keze munkájából él, mintha szegény úrféle, aki állás után szaladgál, amit végül is elkapkodnak az orra elől. Nem lennél asztalos? . . .”

Munkácsy asztalossága gyermekkori szenvedéseinek mélypontját jelenti majd. Az *Emlékeim* keserű sorait olvasva joggal vetődik fel a kérdés: mi készítette Reököt, hogy neveltjét ilyen megalázó sorba taszítsa.

Említettük, hogy Munkácsy sorsáról előbb-utóbb dönteni kellett: tovább tanuljon-e, vagy itthon váljon valamivé. Ismerve Reök életszemléletét, azt a magatartást, amely nem tűr céltalan semmittevést, ez a döntési szándéka érthető. Munkácsy idézett soraiból is ez a racionális gondolkodásmód rajzolódik ki: az állás után szaladgáló „szegény úrféle” helyzetéhez keserű tapasztalat volt saját élete. Maga is abbahagyja szellemi foglalkozását, s elvonul a puszttára, ahol béresekkel bajlódva gazdálkodik. (Reöknek ez a racionalista életfelfogása később is előkerül Munkácsy életrajzában: 1861-ben Gyulára kerülve a betegeskedő Miskát Fischer rajztanárhoz küldi, mert ez hasznára válik az asztalosmesterségben. A betegség idejét is igyekezett hasznossá tenni Munkácsy számára.)

A másik okra, amiért nem taníttatta Miskát, ugyancsak az önéletrajz ad feleletet:

„Tévedésből se higgye senki, hogy megértettem nagybátyám szavait. A gon-

dolat, hogy asztalos leszek, mindenesetre nagyon tetszett. Mezítelen lábakkal szaladgálhatok az utcán, az ingujjamat felgyűröm és kötényt kötök magam elé, ahogy ezt a többi inasgyerekektől láttam... A kilátás ragyogónak ígérkezett. Elragadtatással fogadtam az ajánlatot, s azt gondoltam magamban, hogy Istenem, csak nagybátyám valahogy másképp ne határozzon...

Miért örültem olyan nagyon, hogy asztalos leszek? Nagyon könnyű rá a felelet. Tanulni nem igen szerettem. Kis pajtásom, Vidovszki elutazása után, dacára kölyök-koromnak, éreztem tétlenségem hátrányait. A közös tanulás abbamaradt és féltem, hogy újra bátyám keze alá kerülök. Legelőször is az foglalkoztatott, hogy ettől megszabaduljak, azután meg mulattatott az igazi gyalulás, szegezés, fűrészelés, meg a mezítláb való futkosás is kimondhatatlan örömmel töltött el. Ebben a korban még nem gondolkoznak azon, hogy mi különbség van foglalkozás és foglalkozás között. Az érem másik oldalát nem ismertem, hát miért ne örültem volna?"

Munkácsy tehát nem szeretett tanulni. Ez már az önéletrajz korábbi részeiből is kiderült. Azt is említettük, hogy ez a magatartás szöges ellentétben állt Reök alaptermészetével, egész életfelfogásával. Reöknek igen rossz véleménye lehetett Miska szorgalmáról, akaraterejéről. Ezzel magyarázhatók az *Emlékeim*nek azok a részei, ahol Reök kételkedik Munkácsy következetes, kitartó munkára való alkalmasságában, s ahol felháborodásának egyik rugója épp Miska feltételezett álhatatlansága. (Próbálkozásai az asztalosság abbahagyására, fogadtatása Gyulára érkezéskor, Reök tiltakozása Ligetinél, hogy festőt akar belőle nevelni.)

Mindez azonban csak magyarázat, miért mondott le Reök oly könnyen Miska taníttatásáról. Saját gyermekeinek útját sokkal következetesebben irányította volna, s aligha egyezett volna bele deklasszációjukba. Ezt nemcsak az utókor rója fel, hanem akkori környezete is. Amikor Miska boldogan újságolja Vidovszkynénak, hogy asztalos lesz, „a néni... gondterhesen csóválja a fejét, természetesen nem értettem, hogy ez mit jelent.” Később pedig, amikor mint asztalosinas egy hideg téli estén a temetőcsősz házába szorul be melegedni, s elmondja, hogy Reöknek és Steineréknek rokona, a csősz felesége meglepődve kérdi: „Szegény gyerek... Mégis Langinál szolgálsz?”

Ha le is mondott Reök Munkácsy taníttatásáról, korai inassorba adása még így is indokolatlan.

A harmadik ok Reök második házassága lehetett.

Erre Oltványi Imre hívja fel a figyelmünket. Amikor összehasonlította az *Emlékeim* nyomtatásban megjelent szövegét a francia nyelvű önéletrajzi levelekkel, néhány kihagyott részt fedezett fel a kéziratban, köztük Reök második házasságának említését is. Az *Emlékeim* általunk is idézett sora – „s én Reök bácsi nyakán maradtam” – után ugyanis az eredeti kéziratban még a következő szöveg található (Oltványi fordításában):

„Nagybátyám időközben egy kis tanyát bérelt és újra nősült... azaz helyesebben szólva... hogy is mondjam csak... egyszóval kiköltözött a tanyára az Omaszta-lánnyal és egy kis babával.” Ezután következik az asztalosság felajánlása Miskának úgy, ahogy mi is idéztük.

Munkácsy stílusa jól érzékelteti, hogy Reök második házasságában akkoriban volt némi elhallgatni való. Erre alapozta Oltványi azt a véleményét, hogy az adott „fonák helyzetben” Miska sürgős eltávolítása vált szükségessé.

Oltványi minden bizonnyal közel áll a valósághoz.

Munkácsy 1855 elején kerül az asztalos műhelybe. Reök István és Omaszta Mária első gyermeke, Iván 1855. május 26-án született. Való tehát, hogy Reök István ebben az időben kerülhetett össze második feleségével, akivel nem volt megesküdvé, mert első feleségétől a törvények szerint nem válhatott el.

S a „törvénytelen” házasság döntő lehetett Reök életében is. „Fonák helyzete” valószínűleg lehetetlenné tette azt a szerepet, amelyet két éven át vitt a csabai úri osztály körében. Elsősorban ezzel magyarázhatjuk hirtelen elvonulását a közel három mérföldnyire lévő gerendási tanyára, ahol 12–13 évig élt visszavonulva. Reök ugyan 1856 őszéig megtartja városi lakását is – szerződése kötötte, vagy ügyvédi tevékenységét kívánta folytatni? – de Munkácsy szerint csak vasárnapként jött be a tanyáról.

Hogy a gyermek születése milyen titkolózásra kényszerítette a szülőket, jól érzékelhetjük a gyermek keresztelésénél: Természetes lett volna, hogy a közeli Orosházán vagy az illetékességi helyen, Békéscsabán kereszteljék, ehelyett Orosházán túl, egy faluban, Bánfalván, a mai Gádoroson anyakönyvezték. A bejegyzés szerint a szülők sem lakóhelyüket, sem a gyermek születési helyét nem fedték fel, bár erre külön felszólították őket – a felszólítás tényét külön bejegyezték –, s helyette vállalták az „itinerarius” (vándor) bejegyzést a lakhely rovatába.

Házasságuk csak 17 év múlva, 1871-ben válhatott törvényessé. Ekkor tudott elválni első feleségétől, s miután felesége evangélikus hitre tért át, augusztus 6-án végre megesküdhettek – újságolja örömmel a hírt Munkácsynak.

S bár Reök elvonulását elsősorban második házasságával magyaráztuk, ne hagyjuk figyelmen kívül, hogy épp 1854 nyarára megtörtént a Bach-rendszer adminisztrációjának kiépítése. Olyan rendszeré, amelynek kiszolgálására Reök nem vállalkozhatott. Ez is hozzájárulhatott, hogy feladja szellemi foglalkozását, és birtokot bérelve kövesse a deáki passzív rezisztenciát.

A halála után megjelent nekrológok is politikai tettet láttak gerendási elvonulásában. S amikor 1860 őszén újra megjelenik a politika porondján, Bach bukását, az alkotmányosság visszatérését ünnepli az ország. Visszaállítják a megyerendszert, amelyben a negyvennyolchoz való ragaszkodás jelképeként az egykori negyvennyolcas tisztviselők kapnak helyet – így Reök István is megyei tisztviselő lesz.

Gerendás nemcsak Reöknek adott menedéket. Ide vonult vissza birtokára Beliczay István földbirtokos is, meg Csaba másik ügyvédje, Urszinyi Andor (1848-ban a község bírója, aki épp Reökkel együtt kapta vissza diplomáját 1853-ban), s ki tudja, hányan vannak még, akikről nem szól a krónika.

Hosszan időztünk az okok felsorakoztatásával, amelyek közrejátszhattak abban, hogy Miska elkerüljön nagybátyjától. Szükségünk volt erre, hogy megfelelően értékelhessük azt a tettet, amely mérhetetlen szenvedésnek tette ki a nagy művész ifjúkorát.

S az okok után hadd említsek még egy adatot Munkácsy fiútesvéreiről: a három Lieb-fiú közül még kettő lett asztalos, pedig nevelőapjuk aligha jutott olyan sorsra 1849 után, mint Reök István.

Igen ám, de Reök egy nagy tehetség kibontakozását akadályozta azzal, hogy az asztalospályára kényszerítette, s nem rajta múltott, hogy Munkácsy tehetsége nem vészett el egyszor s mindenkorra! – mondhatnánk. Csakhogy a zsenit nem olyan könnyű a gyermekkorban felfedezni! József Attiláról írta nemrég egy makói tanára, hogy midőssze kiváló tanulót láttak benne, s nem sejtették, hogy legnagyobb költőink egyike lesz. Pedig Attila akkor már érettségiző diák volt, versei jelentek meg, s a tanár „szakember” a tehetség megítélésében.

Mindezt nem Reök István védelmében mondtuk el, csupán a helyzet összetettebb, reálisabb bemutatása volt szándékunkban, s ennek alapján értékelni egy ember tettet, magatartását.

S most térjünk vissza történetünkhöz: az asztalosság kezdetéhez!

Miska beleegyezése után Reök a szerződés után látott:

„Másnap . . . egy asztalosmester jött el hozzánk, akivel kitaníttatásom feltételeit kellett megbeszélni. Nagybátyám azt szerette volna, ha jobban bánjak velem, mint a többi inassal. Ami azt jelentette, hogy ne végezzek én is egy csomó olyan munkát, ami nem tartozik az asztalosmesterséghez, így például vízhordást, disznótetést és ehhez hasonlókat. Eltartásoméért Reök bácsi évente tizenkét forintot fizet és négy zsák búzát ráadásul. A kitaníttatás ideje három és fél év. Tíz éves múltam hat hónappal, amikor nagybátyám és Langi mester aláírták a szerződést. . .

A türelmetlenség láza gyötört, már alig vártam, hogy új, azaz első foglalkozásomat megkezdhessem. . .

Gyorsan kiruháztak. Szalmazsák volt a derékaljam, ehhez adtak párnát és pokrócot. Reök bácsitól megkaptam az ezüst evőeszközt, ami még apám hagyatékából maradt. Aztán Langi mesterhez vittek.”

*

Miska távozása egyben azt is jelenti, hogy ezután nem tudjuk életútját a Reökre vonatkozó levéltári dokumentumok feltáráásával követni – bár ilyen is alig-alig

akad. Az asztalosinas életének megrajzolásakor elsősorban Munkácsy önéletrajzára kell támaszkodnunk, amely azonban gazdag élményanyagot tartalmaz életének legszomorúbb időszakáról. Nem sokat fogunk hozzátenni ehhez az élményanyaghoz. Feladatunknak tartjuk viszont, hogy a szereplőket felfedjük, az eseményeket időrendbe helyezzük, s ezzel közelebb hozzuk a korhoz, hozzájáruljunk Munkácsy gyermekkorának pontosabb megismeréséhez.

Kezdjük mindjárt inaskodásának induló dátumával!

Munkácsy szerint tíz éves múlt hat hónappal, amikor Reök és Lángi a szerződést aláírták. Ez – nagyon pontosan számolva – 1854. augusztus 20-át jelenti. Ugyanakkor egy csabai céhtörténetíró a századfordulón még a következő adatot jegyezte ki a csabai asztalos céh könyvéből: „1855. évi január 6-án Lang György beszegődtette tanulóját Lieb Mihályt.”

A két adat között tehát négy és fél hónap különbség található. Meglehet, hogy a szerződés aláírása még nem jelentette az inaskodás azonnali megkezdését. Szokás volt ugyanis, hogy az inast próbaidőre vették fel, s csak néhány hónap elteltével jegyezték be hivatalosan is a céhkönyvbe. (Meggyőződésem, hogy Munkácsynál is így történt – maga is nyári hónapokra teszi első emlékeit, de tartjuk magunkat a hivatalos beíráshoz, s 1855-től számítjuk inaskodását.)

LANG GYÖRGY ASZTALOSMESTER

Így hívták Lángi uramat, Munkácsy mesterét. A magyar nyelv azonban nem szereti a sok mássalhangzót, s a mindennapi ejtésben kapott a végén még egy „i” hangot, – így maradt meg Munkácsy emlékezetében is. Munkácsy felfogadása-kor 40–41 éves volt, s a 60–70 tagot számláló csabai asztalos-, molnár- és pintércéh céhmestere 1854-től 1857-ig. (Majd újólá 1864–1866 között.) Mesterlevele szerint épület- és bútorasztalos. 1851-ben még csak egy legény és egy inas dolgozott műhelyében, de Miska idejében már 5 inas és 4–5 legény állott Lang uram és neje, Bajtsi Zsuzsanna asszony szolgálatára. Tehetős, tekintélyes ember volt tehát a csabai asztalosmesterek között. Tudását Munkácsy is elismerte:

„Meg kell említenem, hogy Langi mester a festő és mázoló nemes hivatást is betöltötte, mert az egész környéken nem akadt ilyen mesterember. Ő festette ki az összes útszéli kereszteteket és búcsújáróhelyeket, amelyek a városban és környékén voltak.”

Később még szemléletesebben mutatja be mesterét, akinek beképzeltségét talán a frissen kapott céhmesteri megbízatása is fokozta. Nagy hatalom volt ez abban az időben: személye sérthetetlen volt, aki a céhmestert megsérti, a céhet sérti meg, s a céhgyűlés keményen büntette.

„Langi uram alig nyúlt gyaluhoz – írja Munkácsy –. Azt hitte, hogy ő művész, akinek csak díszíteni szabad, s legnagyobb önmegelegedésre festette ki a parasztbútorokat változatos virágokkal és cifraságokkal. Büszkén hordta bútorait a vásárookra és mindig jó áron adott túl rajtuk. Nemesak fabútorokat tervezgetett, hanem kálváriákat is, meg bádog Krisztus-szobrokat, amelyeket aztán kiszínezett. Nálunk mindenfelé szembeötlik a hatalmas fakeresztre kifeszített Krisztus-szobor, ilyeneket készített Langi uram. Olyan büszke volt a munkájára, hogy ha hallott volna Memling-ről, annál is különbnek tartotta volna magát. – Én is csodáltam művészetét, s ha most meggondolom, nem minden ok nélkül.”

Ez mind, ami jót írhatott mesteréről Munkácsy, s ezt sem kevés iróniával. A többi mind lesújtó vélemény. Mert mesterségbeli tudása mellett hirtelen haragú, kegyetlenségig szigorú ember volt. Már a külseje sem valami biztató:

„Az arcát... habár a teliholdhoz hasonló ábrázatok általában nem ellenszenvensek, mégsem lehet elfelejteni. Két apró, szürke szem villog a szemöldöke alól, mely úgy néz ki, mintha moly rágta volna össze és a bőre csupa himlőhelyes. A szakállát egyszer egy héten – vasárnap – borotválja, a vöröses bajusz rövidre nyírott és a szája... Óh a szája...”

S az ellenszenves külső hasonló belsőt takart. Zsugoriságáról, kegyetlenségéről lesz még alkalmunk meggyőződni.

A ház, ahol Munkácsy három és fél évet eltöltött, nem volt messze Reök lakásától. A főtértől vezet ki az a hosszú főút – sarkán a nagyvendéglővel –, amelynek első keresztutcájában áll Lang uram háza.

„A ház, ahol megálltunk, csak abban különbözött a többi parasztháztól, hogy tisztább volt. Az utcára néző két ablak nagyobb volt a rendesnél és a zsalugáter zöldre volt festve.

Ahogy beléptünk az udvarra: fűrészelés, gyalulás, ácsolás és kopácsolás zaja fogadott, ami belevegyült a legények füttyülésébe és hangos nótázásába. Jókedvűnek látszott ott mindenki. Az udvaron köröskörül, a falnak támasztva deszkák sorakoztak, a földön farakások tornyosodtak, és frissen festett bútorarabok száradtak a napsugárban. Hosszú folyosó vezetett a műhelybe, mely tömve volt régi, javításra váró bútorokkal és festett ládákkal. Odébb bádogból való Krisztus-szobor állott, két keresztbe rakott gerendán, még festetlenül, Langi mester ecsetjére várva...

Különösen a Krisztus-szobor tetszett nekem, amely egyre fokozta képzelődésemet és meghatározatlan sejtéseket ébresztett fel bennem, amelyek elvarázsoáltak az udvar szűk szögletéből, ki a nagyvilágba... Áhítattal bámultam a Krisztust

a kereszten s csak az izgatott, hogy mit jelentenek a tekervényes véres hurkák a szobor testén. Úgy hiszem, hogy Langi uram az Üdvözítő beleit akarta szemléltetni, ahogy a haláltusa szenvedéseiben rángatóznak . . . De ez sem tartott vissza attól, hogy a művet olyan büszkén bámuljam, mintha csak én alkottam volna. Boldogan és örömmel vettem tudomásul, ha vevő akadt, aki megvizsgálta és aztán magával vitte” – írja későbbi inaskorából Lang uram művészi fantáziájának alkotásairól.

De most még csak a kezdetén járt, a legelején:

„...a mester elénk jött és a műhelybe vezetett. Tágas helyiség volt, tömve bútorokkal, minden munkaasztal előtt hegymagasságig nőtt gyaluforgács és a legények gyalultak és fűrészelték. Nagybátyám egy pillantást vetett az egészre, aztán a mesterrel együtt félrevonultak, hogy utolsó kívánságait tolmácsolja. Az udvaron tőlem is elbúcsúzott. De csak akkor vettem észre bizonyosan, hogy ott maradok, mikor már az utcán volt és becsapódott mögöttem az ajtó.”

A KISINAS [1855–1856]

Az első nap mély emléket hagyott Munkácsyban, s teljes részletességgel leírja mindazt, amit látott, ami szokatlan és új volt számára.

„Tehát asztalos vagyok! Mikor egyedül maradtam, a mester újra a műhelybe vezetett. Mostantól kezdve ő parancsolt; mintha máris valami változást vehettem volna észre arcán, amint lassan és dőcögve ment; s ha nem kábított volna el a gyalulás öröme, bizonyára felismerhettem volna új mesterem elragadó jellemét. Legnagyobb örömömre azonnal ruhát cseréltem, azaz levettem cipőt, kabátot és mellényt, aztán felgyűrtem az ingem ujját és kék kötényt kötöttem magam elé, ahogy a műhelyben szokás volt . . .

Mihelyt átöltöztem, a mester a legények és inasok elé állított, akiknek engedelmeskednem kellett; a legényeknek azért, mert joguk van hozzá, hogy parancsoljanak, az inasoknak pedig azért, mert öregebb és régibb inasok voltak nálamnál. Mindnyájukra emlékszem, még most is látom őket; legkivált az öreg Jánost, akit németesen Johann-nak neveztek, ő érezte velem legelőször a tekintélyét. Megparancsolta, hogy enyvet melegítsek. Egyik inastársam – a bácsi gazdasszonyának fia – azonnal elvezetett a sötétkamrába, amely nem volt nagyobb egy négyzetméternél. Itt, mint valami Veszta-tűzhelyen, az enyves fazék alatt a hamuban

örökösen pislogott a parázs. Addig kellett fűjni, míg lángra nem kapott, és az enyv olvadni kezdett. Az első kísérletre örökké emlékszem, mert a szegény gyereknek óriási erővel kellett lángra kelteni a parazsat, hogy megértsem és megtanuljam én is. Végre felreppentek a szikrák és tovaszálltak a kéményen át, cikkcakkos vonalban szálltak, szálldogáltak a sötét háttérben, s végre eltűntek a levegőben. A tűz csak lassan gyulladt fel a hamu alatt, de hála a száraz gyaluforgácsnak, egy pillanat alatt magas lánggal égett. A fazék a háromlábú állványon megmelegedett és az enyv elolvadt. Mihelyt folyékonyra változott, villával el kell kapni a fazekat és a legény urak elé lehet állítani.

Ez volt az első, amit megtanultam, s ez volt első tevékenységem ezen a pályán. Mennyivel szívesebben gyalultam volna szép, nagy gyalupadon! De meg kellett elégednem egy hosszúnyelű késsel, meg néhány centiméternyi apró deszkadarabbal, amelyből kis léceket hasítottam. Ez a foglalkozás már valamivel kedvemre valóbb volt, és egész délután hasítgattam az öreg Jánosnak a kis léceket. Az egész műhely ismerte a családomat és csodálkoztak, hogy közénk kerültem. Legelőször is megkérdezték, hogy miért nem akarok tanulni. Mit válaszolhattam volna? Nem tudtam semmit sem szólni, és az egyik legény mondta helyettem . . .

– Buta ez ahhoz, hogy tanuljon! . . .

A másik hozzátette:

– Biztosan lusta, semmirekellő! . . .

Kicsit rosszul esett, mégis boldog voltam, hogy ott lehettem. Így vagdostam egész idő alatt a vékony fa-szögeket, ezzel múlt el az első nap. Hét óra után – forró nyár volt – egy kövér, hatalmas nő, aki úgy nézett ki, mint valami kétlábú tehén, odajött a folyosóra vezető üvegajtóhoz és tótul bekiabálta, hogy kész a vacsora! A legények, akik a mesterrel egy asztalnál ettek, azonnal abbahagyták a munkát, a gyalupadról felvették zsebkendőjüket, fésülködni kezdtek, sőt akadt olyan is, aki megmosakodott. A korsóból vizet vettek a szájukba és úgy spricceltek a kezükbe, mint valami csőből; aztán egyenként, méltóságteljesen vonultak ki a tornác végére, ahol a terített asztal várta őket. A majszter és majszterné már ünnepélyesen elhelyezkedtek. A négy legény helyet foglalt, jó étvágyat kívántak a házaspárnak, akik – gondolom, jó példával akarván előljárni – csak nagyon keveset vettek a tányérjukra. Majszterné asszonyosság folyton panaszkodott, hogy nagyon fáradt a munkától, majszter uram pedig rendesen attól félt, hogy megterheli a gyomrát az egyszerű ételektől. (Óh, igen, nagyon egyszerű ételek voltak!) Mihelyst azonban a legények felkeltek az asztaltól, titokzatos mozgolódást lehetett látni a tornác végében. A gyanús zaj elárulta, hogy új fogások kerülnek az asztalra, a kövér szolgáló könnyelmű pillanataiban kifecsegte, hogy zsíros, egyszerű ételek. Abban a korban éhesebb az ember, mint most és első nap, látva, hogy a legényeket asztalhoz hívják, türelmetlenül kérdeztem: – Hát velünk mi lesz? . . .

Éppen azon gondolkoztam, hogy miért nem engednek minket is oda ülni és vajjon mikor kapunk már enni, de nem sokáig törhettem a fejemet, egyszerre csak jött a kövér szolgáló az óriási mosogatódézsával – ha ez a szó nem tetszik, nevezük fazéknak – és oda állította a földre, az ajtó elé. Valósággal megrohanták, s pillanatok alatt üres lett. A hadművelet végrehajtásához a szolgáló kanalat adott. Első alkalommal meglepett a közös étkezésnek ez a módja. Félve húzódtam a fazék mellé, de csakhamar rájöttem, hogy itt nincs helye a szerénykedésnek. Öten voltunk a közös fazékhoz és ez volt a jelszó: – Kiki magának, az Úristen mindnyájunknak!

Láttam, hogy milyen villámgyorsan merítették társaim a kanalakat a piszkos, barna lébe és szédítő kapargálással keresgéltek a fazék fenekén. Idejekorán felvilágosítottak arról is, hogy nem szabad a fazék alján ülő komoly ételhez nyúlni és nem szabad véletlen kanalazással kihalászni a húsdarabokat, míg fel nem kanalaztuk a levest. Minden húst, ami napfényre kerül (akárcsak az iszapban ragadt halak, ha már a víz lehúzódott) becsületesen el kell osztani. Sajnos, nagyon sokszor történt meg velünk, hogy ilyen módon sem volt részünk valami szerencsés halászatban! Az elosztás kényes dolog volt, és feszült érdeklődéssel kísértük mindannyian. Aki osztott, az nem választhatott. Meg kellett neki elégednie azzal ami, utoljára maradt. Ezzel aztán kényszerítve volt, hogy pártatlanul végezze az elosztást. Mindez újdonságszámba ment előttem, mert ha odahaza nem is éltünk fejedelmileg, de mindig tisztán és bőségesen kaptam enni. Mikor láttam, hogy így kell enni, nem is mertem elővenni szépséges, ezüst evőeszközömet.

Az első estebéd más okból is emlékezetes maradt. Mi még ott ültünk a fazék körül, mikor a legények már felkeltek az asztaltól. Egyikőjük átugrotta a fazekat, mire a szolgáló elkezdett vihogni. Erre megfogdosta a cseléd lábaszárát és elszaladt, majd visszajött és leteperzte a földre. Valóságos verekedés kezdődött, amely azután is gyakran megismétlődött a leány és a legények között. Ez volt a rendes szórakozásuk és – Istenem! – a mienk is. Mulatságos jelenet volt, ahogy a kövér szolgáló védekezett a legények támadásai ellen, bőségesen osztogatta a pofonokat, aztán a verekedés végén felkapta a fazekat meg a kanalakat és kipirulva, lihegve szaladt át a másik tornácra. Még most is hallom durva nevetését és a szitkokat, amelyeket nem is lehet kimondani. Aztán aludni mentünk.

Nyár volt és a majszter úrékon kívül mindnyájan a szabadban aludtunk. Ki az udvaron, ki a tornácon, kedvünk szerint, ahogy jön. Ez is tetszett nekem módfelelt. Ki-ki előhozta szalmazsákját és oda állította, ahová akarta. Az inasok szalmazsákjaikat rendszeren a tornácra rakták. Az első éjszaka nem is tudtam elaludni. Nagyon türelmetlenül vártam már a reggelt, amikor a műhelyben ismét megkezdődik a munka. A rövid éjszakai nyugvás szinte örökkévalóságnak tetszett. Minden pillanatban felköltöttem szomszédomat, hogy megkérdezzem, nincs-e még itt az öltözökös ideje? Végre dühös lett és olyan mérgesen mondta, hogy most is hallom:

– No iszen, nemsokára megcsömörlesz majd a felkeléstől! . . .

Újra elaludt, én meg szótlánul vártam a felkelő napot, amely végre is felragyogott. Alig virradt, nem nyugodtam tovább, nemsokára talpon voltam és csodálkozva néztem, hogy a többiek, a világosság dacára, milyen jóízűen alszanak. Végre, nagysokára, előkászálódott a szolgáló és hangosan elordította: – Chlapci horka! . . . Ez a két tót szó híven megmaradt az emlékezetemben. Annyit jelent: – Fiúk, felkelni! . . .

Öt óra volt. A borzas fejek rögtön előbújtak a pokróc alól. Tulajdonosaik ásítoznak, nyújtózkodnak, végre feltápáskodnak a földről. Ki-ki összeszedi ágyne-műjét, s beviszi a hálószobába, amelyről nemsokára még mesélni fogok.”

Említettük már, hogy a céhkönyvek bizonyossága szerint Munkácsy 1855 januárjában került Lang-hoz. Az udvaron alvó s tettvágytól fűtött első nap leírása nem illik ebbe az időpontba. S mire ez az esemény lejátszódhatott volna – 1855 nyarán –, alaposan megcsappanhatott munkavágya.

Aztán következett a napi robot, közte az asztalosság legunalmasabb munkája, a festéktörés.

„A háziúr csak hét óra után vonult be közénk és szokása szerint csípőre tett kézzel, kidüllesztett hassal megállt a műhely közepén és méltósággal körülnézett a birodalmában. Meg volt elégedve a fa-szögekkel, de más munkát adott. Elvezetett a sötét sarokba, ahol egy asztal tetején négyszögletes márványtábla állott, a poleról leemelt egy papiros-zacskót s ami benne volt, elibém öntötte a márványlapra. Festékpör volt, szétszórta, olajat öntött hozzá és megmutatta, hogy hogyan kell festéket keverni. Aztán rám bízta, hogy folytassam. Eleinte nagyon tetszett az új szórakozás, pedig ez lett később legszomorúbb szenvedéseim egyike. Alig telt belé egy fél óra, tetőtől talpig zöldes színű lettem, a műhely nem kis gyönyörűségére. A festék mindenfelé folyton le akart csöpögni a márványról és legnagyobb rémületemre nem tudtam visszaterelni a középre. Egyre csak igyekeztem és pancsoltam a ragadós masszában, amely már untatott. Ehhez járult a legények megbízata, amit ugyan szívesen vállaltam, mert némi változatosságot jelentett. De a festéktörést folytatni kellett másnap is, sőt harmadnap is, minden reggel előlről kezdődött az egész.

Nemsokára beletanultam, s már úgy együvé tudtam terelni a márványlap közepén az egész masszát, hogy nem csurgott le soha. De mind kevésbé és kevésbé tudtam magam túrtörtetni amiatt, hogy egész nap a márványlap körül álldogáljak, s azt az utálatos pépet keverjem, edényekbe öntsem, mialatt a többiek vidáman gyalulnak és fűrészelnek. Néhány nap múlva már nem bírtam az ellenszenves nehéz munkát, és könnyek törtek elő a szememből. A majster hozzám jött és rám támadt, hogy mi bajom van: – Hát téged mi szomorított el?

– Nem akarok több festéket törni – mondtam.

– Micsoda? Te ostoba! Nem akarod tovább a festéket törni? Hát mit akarsz

tulajdonképpen? Azt hiszed, hogy ingyen tartalak el? Várj csak, majd szólok a nagybátyádnak!

Újra nekiálltam hát a festékrörésnek, s most a feketére került a sor, jó sok fekete festékre! Néha-néha könnyeim is leperogtek az olajos tábla fölé, de csak forgattam megadással a sulykot, mint egykor Sámson a malomkövet. Mondanom sem kell ugy-e, hogy ezután már nem nyugtalanítottam koránkeléssel a társaimat!”

A festéktörés sok keserű napot okozott még életében.

„Mikor megláttam, hogy papírzacskókkal és az olajos bődönnel közeledik – elfogott a félelem, mert tudtam, hogy festéktörés következik. Sürgős mázoló-munka volt, szigorú utasításokat adott – és Miskából megint Sámson lett, aki szünet nélkül forgatja a malomkövet. A festéktörést a lehető legunalmasabb foglalkozásnak tartottam a világon.”

Természetesen más munkája is akadt a fiatal inasnak.

„Enyvet olvastottam és ehhez hasonlókat végeztettek velem, s minden változottságnak végtelenül megörültem. Egy napon az öreg János abban a megtiszteltetésben részesített, hogy megkért, fogjam meg a fűrész másik végét, aztán együtt fűrészeltünk le asztalláb nagyságú darabokat. Ezt a tisztséget mindig irigyeltem a többi inasoktól, akiket János felszólított és most boldognak éreztem magam. Csakhogy még kicsi voltam és gyenge, nem valami jól ment a munka, s minden pillanatban attól féltem, hogy le kell köszönnöm e tisztségről. Szerencsére az öreg jóindulatú volt és türelmes és nemsokára meg is tanultam a dolgot. Később aztán szabadkezet kaptam a műhelyben, gyalultam, fűrészeltam, három hónap múlva pedig egyes-egyedül elkészítettem egy asztalt. Ami a formát és a minőséget illeti, nem volt éppen mestermunka – hiszen ez természetes is – de mégis asztal volt, négy lábon álló, fiókos, tetejes asztal. Nagyon büszke voltam a munkámra és eldicsekedtem vele Vidovszkiéknak.”

Így teltek a hétköznapok. A mostoha körülmények megtanították, hogy apró dolgoknak is örülni tudjon: „...nem sok kellett hozzá, hogy én se legyek mindig elkeseredve. Elég volt ehhez, hogy a majszterné nagyobb fazékban küldjön ebédet, s már valósággal boldog voltam. Szombat este például rendszerint nudlis-tésztát kaptam, amit én – hacsak nem volt egészen elrontva – nagyon szerettem. A nudlis-tészta miatt aztán egész héten át türelmetlenül vártam a szombatot, pedig az nagy kellemetlenséget hozott magával: a műhelyt kellett rendbehozni, jól kitakarítani, felmosni, késő este lett, mire ágyba kerültünk. Másnap, vasárnap, aztán kipihenhattük magunkat.”

Vasárnapja – úgy látszik – szabad volt. Vidovszkyné azzal búcsúzott tőle, hogy a vasárnapokat azért ezután is náluk töltsse. Munkácsy évtizedek múlva is meghatottan ír a Vidovszky-házról s Vidovszkyné szerető gondoskodásáról: „Isten áldja meg a jóságát. Mennyi örömet és vigaszt jelentett nekem az ő szívbeli szeretete! ... Milyen barátságos ház volt az ... Vasárnap az uradalmi tiszték – így

nevezték őket – bejártak hozzájuk a városba, vendégségbe. Néha, ha jól emlékszem, huszonöt-harminc ember ült az asztalnál. Nagybátyámmal rendszerint csak ott találkoztam. Amióta Langi mesterhez kerültem, nem voltam nála látogatóban . . . Ferencsel egész nap rajzolgattunk a kerek asztalnál, s én eközben elfelejtettem egész heti nyomorúságomat.” Aztán Feri is elkerül a háztól, de Miska ezután is Vidovszkyéknál tölti vasárnapjait: „az asztalnál várt a rendes helyem és a terítékem, s nagybátyám – aki csak vasárnap jött be a tanyájáról a városba – szintén ott volt.”

Meglepő az a nemtörődomség, melyet Reök tanúsított Miska iránt. Lett volna alkalma, hogy egyszer-egyszer kihívja vasárnap a tanyára, de Miska csak másfél év múlva látogatja meg, akkor is majdnem visszazavarja. Nyomós oka volt ennek a magatartásának! Csökönysége, rögeszmévé vált rossz véleménye a fiúról? Vagy más? A már idézett Fábry Sándor szerint a fiatalasszony nem tűrte a háznál Miskát. Az *Emlékeimből* nem ez derül ki. Sőt Munkácsy mindkét szökésekor „Mari néni” az, aki igyekszik elsimítani az ügyet, lehetővé tenni Miska maradását.

Nem hívja sem Reök, sem Mari néni a tanyára, hogy éreztesse hozzátartozásukat. Helyette Vidovszkyékhoz jár minden vasárnap.

„A rövid vasárnap természetesen csak szomorúbbá és elviselhetetlenebbé tette a hosszú hétköznapiakat. Társaim irigyeltek és nagyon haragudtak rám, hogy Vidovszkiékkel jó barátságban vagyok, legfőképp pedig Langi uram, akít csak mint valami alárendelt idegent kezeltek Vidovszkiék. Ha náluk dolgoztunk, akkor a jó aszony mindig asztalukhoz hívott, s akármilyen piszkos is voltam, együtt ettem a gyerekekkel. Ha tudta volna, hogy utólag mindannyiszor meglakolok ezért! . . .

Munkácsy maga is többször leírta, hogy nem a munka miatt borzadt az asztalosságától. Az igazi asztalosmunkát szerette: „Mikor először kaptam kézhez a gyalut, . . . munka közben boldogan vettem lélegzetet és úgy éreztem, testem-lelkem újraéled, mialatt kis szögeket faragok a fából, akárcsak valami mesterművet teremtenék.” Ilyen megnyilatkozását máshol is találánk.

Mestere, a környezet magatartása, a kisinasnak kijutó rabszolgaélet tette elviselhetlenné helyzetét:

„Nem akarom magamat olyan színben feltüntetni, mintha mindig ártatlan áldozat lettem volna, aki csak a rövidebbet húzza, általában sorsom éppen olyan volt, mint a többi inasé. Tudja mindenki, hogy az inaskodás nem a legnagyobb gyönyörűség. Én azonfelül érzékenyebb is voltam, mint a többiek, hiszen nagyon fiatal voltam még, s nem olyan környezetben nőttem fel, mint inas-társaim. Mikor visszaemlékezem régebbi életemre, nagyon szomorú perceket éltem át, amit még kellemetlenebbé tett társaim irigykedése.”

Munkácsy ezekben a sorokban az asztalosévek szenvedéseinek kulcsát adja.

Ugyanezek az élmények másokból esetleg nem váltottak ki ennyi keserűséget. Aki megszokta az élet keményebb, durvább oldalát, az könnyebben is viseli el azokat. Munkácsy más környezetben nőtt fel, más igényeket szokott meg, így nehezebben tűrte az igénytelen körülményeket.

Másrészt Munkácsy másképp fogta fel a világot is. Nemcsak azért, mert fiatalabb volt – mint írja –, hanem mert a művészlélek érzékenysége a gyermekben is megnyilvánult már. Ami „jó hecc” lehetett társainak, számára megalázó tett, szenvedés volt, az asztalosmunka fantáziátlan, monoton részét mások természetesen vehették, őbenne keserűséget váltott ki.

Idézzünk ezekből a keserű emlékekből! Mindenekelőtt az öreg Jánossal történt csereberéjét, annál is inkább, mert a legények között ez bánt vele a „legjobban”:

„Valahányszor Vidovszkiéktől estefelé visszatértem a műhelybe, mind kevésbé találtam ott meg azt a gyönyörűséget, melyet hajdan elképzelttem. A jó ebéd és vacsora után hozzá se nyúltam a fazékhoz, amit a kövér Ancsa, azaz Anna a földre helyezett. A jóságos Vidovszkiné sohasem engedett el üres kézzel, így le tudtam csillapítani társaim féltékenységét, amit az keltett fel bennük, hogy Vidovszkiék pártfogoltja voltam: megosztottam velük, amit kaptam.

Egy napon egész kalácsot és sok gyönyörű almát kaptam. Hogy eloszthassam, szükségem volt ezüst evőeszközökre. Ahogy előszedtem, meglátja az öreg János és kérdőn mutat a szép holmi felé:

– Hát ez mi? . . .

Büszkén mutattam meg neki kincseimet. Megnézte és így szólt:

– Semmi szükséged itt erre a holmira, nem adnád el nekem?

Egy ezüst tallért mutatott, olyan régi forintosat. Nem a pénz kedvéért, inkább, hogy szolgálatára álljak, átadtam neki az evőeszközt, tokkal együtt és senki ne kérdezze, hogy joggal meg voltam-e elégedve a vásárral? Örültem az ezüstpénznek és boldogan aludtam el. Másnap az öreg János meggondolta a dolgot: Nem is volna olyan rossz, ha a pénzt is visszakapná, meg az evőeszköz is az övé maradna!

Hogy tervét végrehajthassa, reggelizés közben egy piros, nyakba való kendőt szedett elő a ládájából.

– Mit szólsz hozzá? Ugye gyönyörű? – kérdezte.

– Igen – válaszoltam ragyogó arccal.

– Rendben van. Neked adom azért a pénzért, amit tegnap kaptál . . .

Így lett az övé az evőeszköz is meg a tallér is. Legközelebbi vasárnapon nyakamba csavartam a piros kendőt, a két vége szabadon lógott a mellemen és büszkén siettem Vidovszkiékhoz. Éppen ott volt nagybátyám is. A kendő általános feltűnést keltett.

– Miféle holmi az? Kitől kaptad?

– Nem kaptam. Vettem . . . – feleltem.

– Honnan szerezted a pénzt?

Elmeséltem, hogy mi történt. Nagybátyám rendkívüli módon felháborodott és az üzletre verést kaptam ráadásnak...

Azóta is sokat gondolok az evőeszközre...”

Az inastársak irigykedésének nemcsak Vidovszkyék barátsága volt az oka. Lang György két inasa iskolába járt vasárnap, Miska helyette Vidovszkyéknál ette a jó falatokat. Neki nem kellett iskolába járni: vagy mert már túl volt a vasárnapi iskola követelményein, vagy mert mint katolikust nem kötelezhették az evangélikus iskola látogatására. Hát lehetett nem irigyelni?

Meg a mester is „kivételezett” vele.

Reök szerződésben kötötte ki, milyen munkákat nem végezhet Miska. „A bácsi azt akarta, hogy valamivel elnézőbben bánjanak velem, mint a többi inassal, s csak műhelymunkát végezzek, mert komoly, derék mesterembert akart belőlem nevelni, amihez Langi uram tanítása csak az előzetes iskola. Még fiatalnak tartott ahhoz, hogy idegen, nagy városba kerüljek. Langi uram azonban – úgy látszik – elfelejtette a kikötéseket, csak egyet tartott észben, hogy nekem nem muszáj a városból vizet hordani. Mert a házban nem volt ivóvíz és messzire kellett menni érte. Egész Csabán csak három vagy négy kút volt és a legtöbb család a Körösből merítette a vizet. Ez a foglalkozás azonban egy cseppet se lett volna lealázóbb és kellemetlenebb azoknál, amelyeket a műhelymunkán kívül végeztem. Sajnos, a szerződésbe szóról szóra be volt írva, hogy vizet hordanom nem szabad, pedig ez nem is esett volna nehezemre, sőt örömet szerzett volna. A kútnál találkozott az egész város ifjúsága, s változatos kerülő utakon lehetett oda szórakozva elsétálni. Ha sokáig tartott a vízfordás, mindig előállhattam volna a kifogással, hogy a várakozástól nem lehetett mindjárt a kúthoz férni. Ez bizony sokszor így is volt. De a várakozás nem volt unalmas, különösen jó időben nem.

Egyébként a vízfordástól eltekintve, minden, de mindennemű munkát végeztem. Bútorokkal megrakott talicskát toltam és a fejem tetején nehéz asztalokat cipeltem, amelyek majd agyon nyomtak, télen és nyáron át, sárban és porban, harminc fokos hidegben és harminc fokos melegben egyaránt. De főként festéket törtem irgalmatlanul, mert sok festék kellett az utcaajtók és ablakok festéséhez, meg a templomudvaron korhadó fakeresztek bemázolásához. Amit legjobban szerettem volna: az asztalosmunkát, ahhoz alig jutottam. Valóságos ünnepnap volt, ha megengedték, hogy a legegyszerűbb parasztbútort elkészítsem. Gyalultam a deszkákat és a fehér deszkák úgy csábítottak! Nem tudtam ellenállni a kísértésnek és telerajoltam a deszkákat különböző alakokkal, de gyorsan le is gyalultam mindent. Hányszor hajoltam boldogan a deszkák fölé és hányszor próbálkoztam szenvedelmesen ilyen haszontalan kísérletezéssel, mert a durva ács-ceruza nem akart kellően engedelmeskedni! Rajzolgatás közben mindent elfelejtettem, nem láttam és nem hallottam semmit, álmodozásomban egyszerre csak a majsz-

ter oldalba vág és visszataszít a valóságba. Macskaléptekkel, nesztelenül került mindig a hátam mögé.”

Miska különös szenvedélye is szállka lehetett társai szemében. Ő maga nem említi ugyan, de más forrásokból ismerjük, hogy a műhelyben gúnyolták érte.

S hogy társai valóban úgy érezték, a mester kivételez vele, ennek bizonyítására megszólaltatunk majd egy asztalosinast, aki később került Munkácsy mellé.

Az első évhez még egy emléke fűződik Munkácsynak. Igaz, ő asztalossága végén említi a nagy kolerát, de mivel bizonyíthatóan 1855-ben volt, előre kell hoznunk ezzel kapcsolatos élményeit.

A középkor félelmetes járványai közül a fekete himlő és a pestis után harmadik változatként jelentkezett a kolera. Utoljára 1849-ben tombolt az országban, amikor a hadiesemények következtében terjedt el, s különösen nagy pusztítást végzett a cári seregben és annak útvonalán – így Békésben is.

Hat év múlva, 1855-ben már ismét rettegésben tartotta a vidéket. Július 23-án egy hároméves kislány halálához jegyezték be először a csabai evangélikus egyház anyakönyvébe a rettegett szót: „cholera”. Augusztus elejéig napi négy-öt áldozatot szedett, de augusztus 7-én elemi erővel tört ki: 16 halott. Másnap 19, majd 11, 15 és így tovább.

Munkácsy így emlékezik vissza önéletrajzában erre a szomorú időszakra: „Az asztalosműhelyből koporsógyár lett. Alig győztük a sok munkát, s heteken át csak koporsót ácsoltunk. Már irtóztam a nádvesszőtől, amit behoztak a műhelybe, hogy a halott hosszát jelezzék vele.”

A járvány ellen az egészségügyi szabályok szigorú betartása nyújtott némi védelmet. Különösen veszélyes volt a mosatlan gyümölcs fogyasztása. Nyilvánvaló, hogy a kolera elsősorban a szegények és a gyermekek közül szedte áldozatait, akik kevésbé tartották, tarthatták be az óvintézkedéseket, s a gyermekek közt Munkácsy sem volt kivétel: „A kolera nem gátolt meg abban, hogy valahányszor Vidovszkyék kertjébe mentem: megrakjam zsebeimet éretlen, zöld almával. Rögtön megzabáltam a gyümölcsöt, aztán féltem, reszkettem, hogy beteg leszek, és mindig megfogadtam, hogy soha többé nem csinállok ilyen bolondságot...”

Szerencséje volt. A koporsót rendelő hozzátartozók mindennapi látogatása, az éretlen gyümölcs fogyasztása ellenére is betegség nélkül vészelte át a szörnyű járványt. S ha a vész augusztus második felében alább hagyott is, még szeptemberben is naponta szedte áldozatait. Végül szeptember 26-án jegyezték be az utolsó kolerás halottat. Két hosszú hónap telt el, mire az emberek fellélegezhetek: megmenekültek, életben maradtak. „Végre az idő mindent elvitt... a kolerát is” – fejezi be Munkácsy is a szomorú időszak leírását. A történetíró 3–400-ra teszi az áldozatok számát.

Elmúlt a nyár. Éjszakára beszorultak a hálókamrába, melynek leírását olvasva a dickensi nyomortanyák embertelen világa jut eszünkbe:

„A mi éjszakáink azonban sohasem lettek hosszabbak, mert télen, nyáron öt órákor keltünk; Anca nem kegyelmezett és nem engedett egy percet sem. A »Chlapci horka« minden reggel kíméletlenül felharsant, mint az ítélő bíró szava. Milyen nehezen ugrottam ki a jó – majdnem azt mondtam: a jó »ágyból« –, mert nagyon szerettem ezt a kemény deszkára vetett, gömbölyű szalmazsákot, amelyen kettesével feküdtünk. Nyolcan- kilencen aludtunk a két méter széles és négy méter hosszú hálókamrában, aszerint, hogy hány legényt tartott a majszter úr.

A legényeken és inasokon kívül a szűk ketrecnek volt még egy állandó lakója, aki csak nagyon ritkán hagyta el az ágyat, hogy öreg kutya módjára a napon süt-kérezzék. A majszter apjára gondolok, szegény, öreg ember, valamikor cipész volt, s az idő, meg a betegség tehetetlenné, munkaképtelenné nyomorította. Az ágyban köpködött és köhécselt éjjel-nappal, úgy nézett ki körülötte, mint valami mocsár, s mikor felkeltünk, állandóan kerülgetni kellett, hogy bele ne lépjünk valamibe. Mégis jó dolog volt az a pipa! Ha jól meggondolom, nagyon sajnálom, hogy nem szeretek dohányozni. Mert ha már minden földi öröm búcsút vett tőlünk és a szív kihűlt, mint az öreg, használt urna, amely a hamu melegét sem tartja és már az emlék is mind elszállott és minden vágyakozás kihalt, ha az ember azt érzi, hogy elhagyatott, mint a vén lump a kocsmasarokban, ha minden érzés elmúlt és a saját nyomorúságunk sem gyötör, – a pipás embernek megmaradt egyetlen vigasztalása, a hú barát nő, aki nem hidegül el az utolsó pillanatban sem: a pipa!

A boldogtalan öregnek is ez volt egyetlen szórakozása. Isten bocsássa meg neki, nemcsak nappal, de egész éjszaka is pipázott. Látom reszkető, szikkadt kezét, ahogy szorongatja a rövidszárú pipát és szívja még akkor is, mikor már rég kialudt: olyan volt, mint a csecsemő, akit holt anyja emlőjétől sem lehet elszakítani. Csupán olyankor panaszkodott keservesen, zokogásba fulladó hangon, mikor nem kapott dohányt. Egyszer egy cseléd – szokás szerint – bevitte neki az ebédet az ágyba. A tálcán, a leveses tányér mellett, egy másik tányérban, vágott parasztdohány volt, majdnem úgy nézett ki, mint a nudlis-tészta. Evés után az öreg meg akarta tömni a pipáját és keservesen panaszkodott, hogy nincs dohányja.

– Apóka, hiszen hoztam be dohányt – mondta neki a lány. – Hová tette? . . .

Össze-vissza keresgéltek, de a tányéron alig maradt egy-két morzsa a dohányból. Apóka bizony tényleg nudlinak nézte a dohányt és jóízűen megette; csak éppen száraznak találta egy kicsit.”

Megfigyelhetjük, hogy Munkácsy önéletrajzának nem egy részletéből kiérezhető a festő látásmódja. Szinte érezzük, hogy akkor is fest, amikor emlékeit írja le. Gyermekkori élményei sokáig elkísérték, s jó néhány képének lettek ihletői.

Nos, ebből a nyomortanyából, ebből a dickensi világból, tizenöt év múlva világhírű festmény lesz: az Ásító inas.

*

1855 vagy 1856 teléhez fűződik Munkácsy asztalosságának egyik legszomorúbb emléke, a temetőkert festése.

„... egy kegyetlen téli napon – nem is tudom már hány fok hidegben – a csabai temetőben sírkerítést kellett festenem. Fagyott, havazott és hideg szél fújdogált körülöttem. Egy lélek se mozdult ki a házból, üres és elhagyott volt a téli táj. A nagy, fehér mezőn apró keresztek szóródtak el, jobbra és balra hajladoztak az egyszerű sírjelek, amelyek az elmúlást hirdették. Néhány jobban gondozott sír az emberi kegyeletre emlékeztetett, néhány kőemlék a sírontúli egyenlőtlenség ellen tiltakozott. A szomorúfűz panaszosan lehajló ága a sírok fölé borult, majdnem nyögve a súlyos hótakaró alatt, amelyből a kóbor varjak szárnycsattogása leszórt egy keveset. A temető közepén nagy feszület állott, mintha Krisztus kiterjesztett karjai az emberiséget oltalmazzák, vagy vigasztalni akarnák a nyomorúságban – de hasztalanul!...

Elszorult a szívem. Szinte reszkettem a hidegtől és a félelemtől. Olyan elhagyatottan éreztem magam, mintha én lennék az utolsó, aki életben van a kihalt világon. De a munka sürgetett, az ecset már kiesett a kezemből és a hóból kellett kikaparnom. Szomorúan bámultam a zöldremázolt rácsos-kerítést, amely itt-ott élesen kivirított a nagy fehérségből. Mindenki tudja, hogy milyen rettenetes érzés ez a halotti csend, milyen borzasztó nyomással nehezedik az emberre, s a legcsekélyebb zaj, ahelyett, hogy megnyugtatna, még jobban elrémít. A félelem egyre nőtt, növekedett. Léptek ropogását hallottam a hóban, ijedten néztem hátra, hát a sírásó jött felém. Egy pillantást vetett a munkámra és megszólalt:

– Jó nehéz munkába fogtál, öcsém. Gyere be hozzám egy kicsit melegedni...

Örömmel szedtem össze festékes bögréimet és boldogan mentem vele. Kis kunyhóban lakott, kétszáz lépésnyire a síroktól. Leírhatatlanul jól esett az a barátságos meleg, amely a nyomorúságos viskóban fogadott. – Ki tudja boldog-e ez az ember? – gondoltam magamban. Mindenesetre irígylésre méltó, hiszen kényelmes otthona van. Az arcom és az ujjam már félig megfagyott, mintha újra éledtem volna a barátságos szegénységben. Annyi gyereke volt, mint a rosta lika, a bölcsőben aludtak, a mestergerendán lógtak és az asztaltetején, a padon, a földön, mindenfelé, ahová csak néztem: gyerek, gyerek, gyerek... A boglyas kemence olyan nagy volt, mint a fél szoba és a padkán bundás kutya szunnyadt. Ásók és lapátok voltak a sarokba támasztva. Minden, minden nagyon tetszett, s nem tudtam rászánni magam, hogy elmenjek. Az asszony kérdegetni kezdett, s nagyon meg volt lepve, mikor elmondtam neki, hogy Reökék és Steinerék rokona vagyok...

Az asztalfiókból elővett egy nagy kést, s egy jó karaj friss kenyeret szegett belőle, ami éppen most sült ki a kemencében. Most már értettem, hogy a kenyérsütés miatt van ilyen meleg a szobában, s megfájdult belé a fejem. Megettem a kenyeret, megköszöntem és elbúcsúztam a derék emberektől. Ahogy elmen-

tem, már sötétedni kezdett. Az ég alja sárga lett és az egész környék abba a mélabús ködbe burkolózott, amely a sík, csendes puszták sajátos hangulata. Valósággal borzongva vágtattam a sírok között, a temetőkert kijárata felé. Nem néztem hátra, mert féltem, hogy a halottak utánam kiabálnak, s mintha a feszületen azért táruult volna szét a két kar, hogy hívjon, csalogasson: – Jöjj!... Jöjj!...

Most már szaladtam. A szél fütüürészett és a szemem tele lett könnyel. Mikor először lopva hátrapillantottam, a temető ködbe borult, s csak a Krisztus-szobor emelkedett ki hívogató két karjával a homályból.

– Jöjj!... Jöjj!...

Csak akkor nyugodtam meg egy kicsit, mikor már kértem az országútra, s egy szénásszekérrel találkoztam, amelyet két ökör vontatott. A szekér mellett parasztok lépkedtek, a szájukban füstölgő pipával. Hozzájuk csatlakoztam, s mire a csabai útkereszteződéshez értünk, már korom sötétség lett.

A műhelyben vidám munka folyt, azaz a legények vidáman fütüülgettek és danolásztak. Időről-időre abbamaradt a munka, beszélgettek, vitatkoztak, pipára gyújtottak, vagy szitkozódtak, okkal, vagy ok nélkül. Mihelyst beléptem, rögtön megparancsolták, hogy enyvvet melegítsek. Legalább én is melegedtem. Hiszen nem is emlékszem vissza, hogy egész életemben valaha jobban fáztam volna, mint ezen az estén. Végre Anca is megjelent az ajtóban; most még nagyobb szeretettel örültem neki, mint máskor.

Langi uram imádta a sonkát és a kolbászt, és sok disznót hizlalt. Öt-hat koca rőfögött állandóan az istállójában s napról napra meglelégedéssel nézte, hogy mennyit híznak. De a magyar disznó sonkája csak akkor finom, ha nagyon jól táplálják az állatokat. A disznók meg is követelik a jó moslékot, különösen, ha olyan arisztokratikus hajlamúak, mint a Langi uramé!... Legjobban szeretik a kukoricát. A majszter annyira a kedvükben járt, hogy megkímélte a disznókat a kukoricacsutka ropogtatásától, s az inasokkal morzsoltatta le a szemeket. A hizlalás ideje alatt, a kemence mellett, már minden este várt ránk szakajtószámra a kukorica, s ez barátságossá varázsolta a téli estéket. A hosszú-hosszú esték kukoricamorzsolással teltek el, néha éjfélig is elszórakoztunk a testet-lelket üdítő munkával.

De vissza akarok térni arra az estére, mikor a temetőből hazajöttem. A disznókat még nem hizlalták, nem volt kukorica morzsolás, s azt reméltem, hogy vacsora után az édes álom azonnal elringat lágy karjaiban. Mihelyst megvacsoráztunk, aludni mentem, a többiek pedig az izzó kályha köré telepedtek. Már félig aludtam, mikor éreztem, hogy hálótársam végigmászik a fejemen és a mellemen, ahogy elfoglalta mellettem a helyét. Mint a heringek a sóshordóban, olyan sűrűn feküdtünk a hálókamrában mi is. Alig hunytam le a szememet, valaki kopogott az üvegajtón. Félálomban láttam, hogy az ajtónyílásban megjelenik Langi mester, s egy szál gyertyával világít magának. A gyertya lángja táncolva lobogott az erős

huzatban. Majszter uram lengő nádveszőt tartott a kezében. A kísérteties világításnál, kezében a magasba emelt vesszővel úgy nézett ki, mint valami éjjeli szellem. Legszívesebben elbújtam volna, de hová? A takaró alá? Már késő. Hálótársam gyorsan lerúgta magáról a pokrócot, s egyúttal rólam is. A beáradó friss levegő valahogy kiverte az álmot a szememből. Majszter uram már eltávozott, de én még mindig láttam a lengő nádszálát. Olyan nádszál volt, amilyent már említettem. A halott hosszát mérték meg vele. Mindnyájan felkeltünk és nekiláttunk a munkának, hogy megcsináljuk a koporsót. Két legény és az inasok reggeli három óráig dolgoztak, amíg elkészült. Nem panaszkodom, de nagyon boldogtalan voltam egész éjszaka, pedig gyalulhattam, fűrészelhettem kedvemre... Ne higye senki, hogy másnap reggel ilyenkor csak egy órával is tovább alhattunk! A rendes időben, pontban ötkor felhangzott Ancsa ébresztése:

– Chlapci horka!

És az éjszakai sötétségben már megkezdődött a nappal...

Reggeli után Langi uram megparancsolta, hogy ismét menjek a temetőbe a rácsokat festeni. De mekkora volt a lompos medve csodálkozása, mikor kereken megtagadtam az utasítását! Ragaszkodott a parancs teljesítéséhez, s a tekintélye megóvásának kedvéért elkezdett ütni, verni, persze már nem először. De a kis Miska inas ezúttal makacsul tartotta magát, s mennél inkább páholták, annál keményebben ismételte: Nem... nem!...

Valósággal üvöltöztem fájdalomban és bosszúságomban. Sohasem felejttem el a fejét: egyre dühösebb lett, s kékes ajkát harapdálta, meg vicsorgatta rám csúnya, sárga fogait.

– Hát nem mégy?...

– Nem, nem, nem. Nem akarok... Megyek a nagybácsihoz és mindent megmondok neki!

Langi előlről kezdte az egészet, s most már nadrágszíjjal ütött. A műhelyben borzadva nézték sorsomat, az inasok szűköltek, mint a kutyák, mikor menekülni szeretnének, ha a veszélyt érzik maguk körül. A legények is odajöttek, s én csak ordítottam: – Nem, nem, nem!... Majszterné asszonyság berohant a műhelybe, nekiesett az urának, hogy visszatartsa. De az ellökte magától a feleségét, s újra ütni kezdett. A legények szerencsémre kicibáltak a karjaiból, mert már ők sem tudták tovább nézni a vad dühöngést. Mikor a majszter egy kicsit megnyugodott, újra felém fordult:

– Mi bajod van a temetővel? Miért nem engedelmeskedel a parancsnak?...

– Félek egyedül kimenni és nagyon fázom...

És újra tiltakoztam:

– Nem megyek... Nem és nem!...

Látta, hogy úgysem tehet semmit, nem tud rámparancsolni, és megfenyegetett, hogy bepanaszol a nagybátyámnak. De nem szólt a bácsimnak ő sem, és én

sem dicsekedtem el, hogy mit kaptam. Nem voltam benne biztos, hogy mit szól Reök bácsi az engedetlenségemhez... Különben sem tudtam volna a mázolás befefejezni, úgy helyben hagyott Langi. Nyolc napig tartott, míg meggyógyultam. A műhelyben azalatt megvitatták az esetet, s nekem adtak igazat:

– Jól tetted – mondták az inasok. – Ne használjon ki bennünket mindenre. Nem muszáj ezer dolgot elvégezni!...

A majszterné is mellettem foglalt állást. Azon a napon, mikor a műhelyben eddig példátlan eset megtörtént: elhívott a konyhába és vajaskenyeret adott. Most sem értem, hogy miért volt olyan barátságos és jóindulatú? Talán félt, hogy elárulom nagybátyámnak az ura gonoszságát...

Így élt akkoriban a kis asztalos-inas.”

Hol volt ennek a szomorúan végződő történetnek a színhelye? Beesteledett, mire a város közepébe ért, az útkereszteződéshez, így távol kell keresnünk. A Krisztus-szobor a római katolikus temetőhöz vezet bennünket, s így találunk rá a Szarvasi út mentén levő temetőben. A szobrot ugyan azóta felújították, de a hatalmas temetőkert ma is nyomasztó méretű, akkor még szántóföldek is övezték a túloldalát. A piciny csőszház bizony százados épületnek látszik, talán ez adott helyet Munkácsynak azon a szomorú napon.

*

1856 őszén jó néhány változás történt az asztalosműhelyben. Mindenekelőtt tágabb lett a hálókamra: meghalt apó.

„Az első tél vége felé nagyon legyöngült és állandóan nyögdécselt, ami persze nem tetszett a lakótársaknak. A legények panaszkodni kezdtek és nem akartak tovább egy szobában aludni vele. A majszter megnyugtatta őket, hogy majd szépen rendbehozhatja és kitakaríttatja a szobát – hiszen úgy sem tart sokáig! De a jó öreg görcsösen ragaszkodott a pipához és amire türelmetlenül vártak, csak nem következett be. Míg végre egy éjszaka erős, szaggatott fuldoklás ébresztett fel bennünket, s egy mély, hosszú sóhajtás után – apóka meghalt. Észrevettük és mindnyájan kiugrottunk az ágyból, én természetesen legelsőnek, mert nagyon megijedtem. Meggyújtottuk a lámpát, s csakugyan ott feküdt, megmerevedve, elnyúlva a csupasz ágyon. Azonnal értesítettük a fiát, aki szokott nyugalmával cammogott a holttesthez. Azt hiszem, magában ezt gondolhatta: »Végre, csak-hogy bekövetkezett!...«

– A halottal a szokásos gondossággal bántak el, és megkezdődött a koporsó ácsolása. A koporsó!... Nem ez volt az első eset, hogy koporsócsinálás szakította félbe éjjeli nyugalmunkat. A jó csabai polgárok nem tisztelik az élők éjszakai pihenését. Ha valaki elalszik közülök, hozzátartozói azonnal az asztalozóhoz rohannak, éjjel, nappal, későn, korán, az egyre megy. Hogy is hívják azt a növényt, ami vízben nő és két-három méter magas? Olyasmi, mint a bambusz

és a parasztok azzal fedik be a házaikat? Egyszóval egy szál ilyen kákafélét kirántanak a háztetőből, gyorsan megméri a halott apa, anya vagy gyermek hosszát és vágatnak az asztalozhoz. Megrendelik az örök nyugalom ágyát és kizavarják ágyából az élő, ártatlan asztalosinast. Hány éjszakát töltöttünk el így, koporsócsinálással! . . .

A majszter úr sajátkezűleg festette be ezt a koporsót és aranyos betűkkel pingálta tetejére apóka nevét és életkorát. Harmadnap volt a temetés. Szegény, öreg apóka! Senki se beszélt róla többet . . .

Néhány nap múlva kimeszelték a kamránkat. Egy kicsit szabadabban mozoghattunk benne, több helyünk volt, mióta az öreg elment. Ez maradt utána örökségül.”

Munkácsy ugyan az első tél végére teszi ezt az eseményt, de bizony Lang uram apja, Láng János csizmadiamester csak 1856. szeptember 21-én halt meg.

A halál ilyen közelsége borzasztó élményt jelentett a tizenkét éves Munkácsy számára.

„Napokig nem tudtam aludni az izgalomtól. Félttem és rossz álmok gyötörtek és kellemetlen érzések között vártam a Chlapci horká-t. Én voltam a legfiatalabb, nekem kellett tüzet rakni a kályhába, de ezt a dicsőséget szívesen átengedtem volna másnak! . . . Az öreg halála óta félttem egyedül bemenni a műhelybe, s akkoriban még nem volt olyan egyszerű dolog világosságot gyűjtani . . . Biztosan ismerték már a gyufát, de a műhelyben nem tartottunk. Ha a Veszta-tűz vagy a kövér Ancsa konyhájában a hamu alatt a tűz kialudt, akkor kovával kellett tüzet csiholni. Egy kis kosár tele volt finom gyaluforgáccsal, és fa-szénnel és e fölött kellett a tűzköböl szikrákat csalni; a szikrák a forgács közé pattantak, ez aztán meggyulladt, hol lassan, hol gyorsabban, ahogy a véletlen szerencse diktálta. Hányszor csapkodtam, ütöttem egymásba a tűzkövet, anélkül, hogy sikerült volna! Már-már örökkévalóságnak tetszett! Aztán a forgácsot a szén fölé raktuk és tele tüdővel élesztettük! Mindez korán hajnalban, fogvacogató, szibériai hidegben, amikor a befagyott műhelyablakokra szeszélyes alakú jégvirágokat rajzolt a tél! Ha végre sikerült tüzet teremteni, akkor öt perc alatt vörös lett a kemence, mert fűtőanyag volt bőven. Azután a kályhához vonultunk, a korszóból vizet vettünk a szájunkba, s ez volt a csap, amelyből megmostuk az arcunkat.

Ha eltűnődöm a múlt emlékei fölött, bizony, jó sok zsánerkép-témám akad. De hol vannak már a modelljeim? . . .”

Ezekben az időkben – 1856 őszén – végre megszabadul a kisinasnak kijáró munkáktól.

„Eltelt másfél esztendő, vagy kettő is, amíg új inast vettünk fel a műhelybe, aki aztán az örökömbé léphetett. Ezalatt az egyik inas felszabadult. Szép szál békési parasztfiú, talán húsz esztendő is lehetett, amikor legénnyé avatták.”

Munkácsy itt pontosan emlékszik az eltelt időre. Mert ha az új inas felvételének

időpontját nem is ismerjük – de Munkácsy szerint a legénnyé avatás idejében történt –, az öregebb inas, Harmati András felszabadulása már pontosan megtalálható a céhkönyvekben. 1856. október 5-én jegyezték be a legények közé.

A céhszokások eléggé ismertek a céhtörténeti irodalomból. Sokan leírták a legényavatás, a mesterréválás és más ünnepi alkalmak ceremóniáit. Munkácsy most akarva-akaratlan különös leírással gazdagítja ismereteinket: a mester otthonában történő változást örökíti meg a belső szemlélő, átélő élményével.

„Észrevettem rajta, hogy valósággal reszket, és állandó izgalomban van az előléptetés előtt. Attól félt szegény, hogy nemsokára ő is a nagy asztalhoz kerül, pedig nem is járatos az etikett szabályaiban.

– Mit csináljak – kérdezte tőlem – ha egyszer a majszterné mellé kerülök? Hogyan vágjam el a húst és azt sem tudom, hogy vegyem kezembe a villát?

Aztán a kabát, nadrág és mellény fölött ábrándozott, amit majd Langitól kap az ünnepélyes alkalomból. Végre, egy vasárnap megjelent a szabó és óriási csomagot cipelt magával. Óvatosan a gyalupadra helyezte, s nemsokára előkerült a nadrág, a mellény és a fényes, fekete szövetből készült frakkszerű kabát is és egy negyedóra alatt valóságos majom varázsolódott a derék András gyerekből. Soha nem láttam olyan mulatságos alakot. Társai körülfogták, vizsgálgatták, aztán kijelentették, hogy fekete posztókabát sokkal jobban illene neki. András komolyan mustrálta magát, forgolódott, szemlélődött és élvezte a dicsőséget. Anca is megjelent, meglegedő beleegyezését adta az egészhez. Aztán felajánlotta, hogy a szerencsés halandót szívesen bekíséri majszter uramhoz, mikor megköszöni ezt a nagy kegyet. Valóban megindultak, s mi csak bámultunk utánuk, ahogy végigmentek a folyosón. Az ajtó előtt András megáll, még egyszer végigsimítja új ruháján a ráncokat és zsebkendőjét a nadrág zsebébe igazgatja, úgy, hogy egyik vége kilóg. Végre eltűnik a konyhában, mert innen vezet az út jóltevőjéhez. Következő vasárnap legénnyé avatták. Sohasem felejttem el, hogy milyen izgalomban volt és mennyire aggódott, mielőtt először leült a majszterék asztalához...”

András „felruházása” tehát legénnyé avatása előtt egy héttel, 1856. szeptember utolsó vasárnapján történt.

András felavatása után „egy-két nap múlva egy kis osztrák gyereket hozott el az apja a műhelybe. Ő volt az utódom, aki hivatalmat örökölte.” Az osztrákot ugyan csakhamar elvitte az apja, de nemsokára új helyettese akadt Miskának, s „csak ettől kezdve lettem igazán asztalos” – írja.

1856 októbere volt.

Nagyot lélegezhetett Munkácsy, amikor átadta „hivatalát” az új kisinasnak. Megmutatta, hogy kell festéket törni, tüzet csiholni s mindent, ami a kisinas létével összefüggött, amit rettenetesen unt már. Végre „igazi asztalos” lehetett: „Ha naphosszat dolgozhattam, valóságos emberfölötti boldogságban éltem és szívvel-lélekkel végeztem a munkámat. Kedvem szerint ugyan, legeslegjobb lett volna festegetni, de ez már túlságosan sok lett volna a gyönyörűségből.”

Abban az időben ugyanis szokás volt a parasztbútorok festése, márpedig Lang műhelyében ilyenek készültek többségében, fényezett bútorra alig akadt rendelő. Bútort általában kiházasításkor készítettek, hozzátartozott a hozományhoz épp úgy, mint a vég vásznak, párnák, dunnák s egyéb szükséges holmik.

A bútorfestést legtöbbször a mester tartotta meg magának, „művész”-hajlamait már bemutatásakor ecseteltük. Úgy látszik azonban, hogy Miska tehetsége már a bútorfestésnél is megmutatkozott, s gyakran vette át ezt a szerepet mestertől.

Fél évszázaddal később, a század első évtizedében egykori inastársa, Uhrin János mesélte unokájának Munkácsyról: Lieb Miska – mert mindig megjegyezte, hogy akkor még nem Munkácsynak hívták – nagyon szépen tudott bútort festeni, meglátszott, melyiket festette ő. Ezért „különleges helyzetben” volt a műhelyben. Gyakran nem asztalosmunkát végzett, mint a többiek, hanem bútorokat festett. Ő is – Uhrin János – Miskától tanulta a bútorok festését, s erre mindig büszke is volt.

Másik forrásunk a már egyszer idézett Vidovszky feljegyzése: „Miska nagy örömmel készítette az ily dolgokat [bútorfestést – C. I.], oly ügyes kivitelt produkált, hogy a publikum, ha rendelést tett, kikötötte, hogy a festést a kisinas végezze. Ez később Lánginak talán hiúságát sérté is és a legények irigylését vonta maga után...”

Munkácsy asztalosságának egy-egy emlékét őrzi a Magyar Néprajzi Múzeum és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum. Két azonos tulipános láda. A felirat szerint 1857-ben készült, s tulajdonosa Pálinkás Ilka volt. A zöld alapszínű ládán fehér, kék, piros, sárga virágokból font biedermeier ízlésű füzérek, koszorúk, csokrok találhatóak.

A ládát Bartóky Lászlóné ajándékozta 1885-ben a Néprajzi Múzeumnak, így hitelességében nem kételkedhetünk. Mindezt azért bocsátom előre, mert Munkácsy különös ellenszenvvel viseltetett a tulipánosládafestés emlegetése iránt.

Amikor 1882-ben egy gyulai tulipános ládáról kérdezik, amelyet a hagyomány szerint ő festett, tagadólag válaszol: „Tulipános ládát én sohasem festettem, mert

Munkácsy tulipános ládája
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

a »majstrom« nem bízott annyira tudásomban, hogy a ládafestést rám merte volna hagyni.”

1890-ben egy csabai tulipános ládát mutattak meg Aradon a hazatérő mesternek, „amely mint az ő asztalosmunkája szerepel rég idő óta, de a művész nem ismerte fel a ládát. »Nem emlékszem – úgymond – hogy valaha deszkára tulipánt festettem volna.«”

Asztalosmesterségét sohasem tagadta, de a tulipános ládák festését egyik alkalommal sem vállalta. Különös magatartás! Azt hiszem, a bagatell ügyvel való előhozakodás – esetleg még kellemetlen szituációban is – okozta, hogy könnyebben esett Munkácsynak, ha nemet mond a kérdezősködőknek. De talán szerepe lehet ebben a polgári sajtó megbízhatatlanságának is, mert később látni fogjuk, hogy ugyanezen az aradi találkozón mintegy két tucat ládát fog mosolyogva szignálni.

De folytassuk az „öreginas” életének bemutatását!

„Majszter uram és az öreg János egyszer összevesztek. Az öreg felmondott és elment, ami nagyon fáj nekem, hiszen ő állandóan jószívvel volt hozzám. Nem jött másik legény a helyébe, és gyalupadját az egész műhely általános irigykedésére – magam sem tudom hogyan – én örököltem. Akkor fejeztem be első igazi munkámat, egy szép politúros szekrényt. Azt hiszem, asztalosművészetemnek ez volt egyetlen befejezett és önálló eredménye, mert soha többet nem jutottam ilyen megbízatáshoz.”

Az inaskodása második felében bekövetkezett változás érezhető az *Emlékeim*-ben is: megszűnik a panasz a kisinas kiszolgáltatott sorsa miatt, bár az asztalossors sokszor elkésérti még. Viszont újabb keserű élmények következnek, amelyek foglalkozása miatti deklasszálódásával jártak, s amelyekre előbb-utóbb rá kellett ébrednie a kamasszá váló Miskának.

Az egyik éppen Bartóky Ilonkához fűződik.

Még abból az időből ismerte, amikor Reök bácsinál lakván Vidovszkyéknál töltötte napjait. Itt volt játszópajtása, s Miska „szívébe zárta” a „bájos, kedves kis lányt”. Házuk közel Reökékhez, a mai színházzal átellenben volt. Apja tehető vas- és fűszerkereskedő, több száz hold saját birtokkal, kétezer hold bérlettel, így a város gazdag polgárai közé tartoztak. Mindez természetessé tette, hogy Vidovszkyékkel tartottak kapcsolatot, s hogy Ilonka együtt játszott a Vidovszky fiúkkal és Reök ügyvéd nevelt fiával, akivel éppen egyidős volt.

Inaskodása idején a házuk előtt járt el vasárnaponként Vidovszkyékhoz, s ott többször láthatta titkos imádotját, aki „...nem is sejtette a vonzódást, ami hozzá fűzött.” Sőt hamarosan ráébredhetett, miért „nem akarta soha észrevenni lángoló érzelmeimet.”

Tizenhárom évesek múltak mindketten. Miska kamasz fiúvá, Ilonka serdülő lánnyá vált, elég nagy már ahhoz, hogy felfogja társadalmi helyzetét, s másokkal is éreztesse. Így történt ez Munkácsyval is:

„Tél vége felé majszter uram nagy csomó sárga okker-festékekkel állított be a műhelybe és két márványlapra volt szükség, hogy ez egészet összekeverjük. Mikor a munka megkezdődött, újra iszonyat fogott el, mert tudtam, hogy az új inással ketten végezzük el az egészet. Langit akkor bízták meg éppen a Köröshíd festésével, amely a városon keresztül folyó vizet ívelte át. Mártíromságom újra megkezdődött: festéket kevertem. Az első szép tavaszi napon megindult a festés és a négy inasra bízták. Csak azért említem meg ezt a dolgot, mert olyasvalami történt ezalatt, ami most is, sok hosszú év után, fájdalmas emléket hagyott szívemben.

Négy inas felkapta az ecseteket és a festékes vödröket, s megindult a munkára. Mezítelen lábbal, kalap nélkül, csupasz karral, az ing ujját vállig felgyűrve, a gatyaszárat is, ami olyan, mint valami bő vászonalsónadrág, felhúztuk a tisztesség megengedett határáig. Egyszóval a lábunk szára és a comb is mezítelenül

maradt. Kötényt kötöttünk magunk elé, ami a sok rászáradt festéktől majdnem olyan kemény volt, mint a cink. Ilyen rongyosan, piszkosan vágattunk az országúton a híd felé. Ahogy mendegeltünk, a gyalogút deszkapallóján megpillantottam kis ideáloamat, éppen sétálgatott a nevelő kisasszonyával. Mikor megláttam, elfelejtettem, hogy mocskos és elhanyagolt vagyok, mezítelen a karom és a combom is, megfélekedtem az ecsetről, a festékről és a munkáról, csak őt néztem, ahogy feltűnt a porfelhő között, mint valami silhuetta, a nevelőnél mellett. Mint a villám, úgy ugrottam ki a sorból és rohantam feléje. – Óh, a kis koszos, hogy értett már ahhoz, hogy nézzen és ne lásson. A könnyű, megvető fintor, amivel meleg köszöntésemet fogadta, elárulta, hogy milyen sikerem lehetne, ha tovább kísérném. De nem akartam teljes vereséget szenvedni barátaim előtt, akik húsz lépésről követtek: megkockáztattam, hogy félénken dadogjak valamit. Semmi válasz. Szívem hevesen dobogott, arcom piros lett. Bátorságom elszállt és lassan elmaradtam mögöttük, mialatt ők továsiettek. Egyre messzebb és messzebb távolodtak tőlem, végre az imádott szépség eltűnt az utcasaroknál... Három inasbarátom gúnyolódott:

– Hát persze! Jó volna fiatal lányok után szaladgálni! . . .

Kínos perceket éltem át és mérgemben szerettem volna beleugrani a hídról a Körösbe. Különben az sem használt volna. Máskor az történt, hogy barátaimmal éppen fürödtünk a folyóban. Ahogy kikászálódunk a vízből és a híd felé szaladtunk, hogy újra beleugráljunk a folyóba, fiatal lányok tűntek fel a híd előtt, szép sorjában, kettesével sétálgatva. Köztük volt Ő is, s mikor észrevettem, szerettem volna elsüllyedni szégyenemben. Későn! Legjobb lesz, ha visszarohanok a vízbe – gondoltam – és a híd sarkánál megfordultam. Így aztán Ádám kosztüm-ben díszmenetet rendeztem a csabai szüzek előtt! . . .

A lemenő nap pirosló sugarai bearanyozták a friss festést és a fáradságos napi munka után boldogan vonultak be az inasok a sötét, hűvös műhelybe. De az olaj és a firneisz szaga és a festék színe még tovább is ott élt az emlékezetemben, szinte úgy éreztem, hogy az egész világot elárasztja körülöttem! Máskor meg az történt, hogy egy gazdag zsidó kereskedő házában ajtót festettem. A nap sütött, égette a koponyámat és perzselte a homlokomat; a létra forrósága áttüzesítette mezítelen lábaimat és a zsidó széles karimájú szalmakalapjában ott álldogált a lépcsőn, úgy ügyelt az utolsó ecsethúzásokra. Közben azt hittem, hogy lefordulok a létráról. Már túlságosan megelégedtem a mázoló-munkát!”

Az utolsó sorokból is kiderül, hogy Munkácsy erre az időre nagyon beleunt mesterségébe, amelyet néha elég mostoha körülmények között kellett gyakorolnia.

„Minden mesterembert irigyeltem, aki nincs kitéve a nyár forróságának, vagy a tél hidegének. Legelső sorban is a szabót. A létra tetejéről ragyogó színben képzeltem el, ahogy a hűvös nyári műhelyben, vagy a fűtött téli műhelyben a szabó

serényen kapkodja varrótűjét, s nagyon szerencsésnek tartottam azokat a boldogokat, akik így dolgozhatnak”.

Munkácsy vonzódását a szabósághoz mások is lejegyezték. Zsilinszky szerint eredetileg ez akart lenni, de nagybátyja nem egyezett bele, inkább legyen asztalos.

A másik emlékező, Rózsa Miklós, még Munkácsy életében, 1896-ban említi ezt az epizódot, és nagyon közel áll az *Emlékeim* feljegyzéseihez. Kiegészíti azonban Munkácsy „ambícióit”. Szerinte ugyanis maga Munkácsy beszélt egyszer, hogy valami „tisztább, úriasabb” foglalatosságra vágyott: „... ami mellett ne kellene az ujjaival az enyvben babrálnia s a gyaluforgácsot a földről fölszedegietnie. Aztán szeretett volna tisztességesen ruházkodni, de ingujjban, köténnyel, papucsba, brr! ettől irított. És mikor egyszer találkozott valami kis kollégájával, aki akkor szabadult fel úri divatüzletben, felsírt belőle a kielégítetlen ambíció.

– Istenem, Istenem! Miért nem lehetek én legalább – szabó!”

Elhatározta, hogy pályát változtat. A legközelebbi vasárnap felkereste nagybátyját és közölte vele a tervét. „Elpanaszoltam tengernyi bánatomat, bajomat, szomorúságomat – hiába volt minden. Szigorúan visszaparancsolt az asztalosműhelybe... Milyen boldogtalan voltam! Langi uram állandóan belém kötött, sokszor minden ok nélkül. Gyakran eltűnődtem, hogy vajon mit vétettem megint? Annyit szidott, és annyit gorombáskodott, hogy a kétségbeeséstől álmatlanul fetrengtem éjszakákon át. Akkoriban már megint a folyosón aludtunk, s egy éjszaka sírógörcsöt kaptam. Hangosan felzokogtam, már nem tudtam elfojtani keserűségemet. Hálótársaim mind felébredtek, és kíváncsian kérdezték, hogy mi bajom? Minél jobban faggattak, annál erősebben bögttem. Elszaladtak a majszterért, ahogy ő felém közeledett, betetőződött a keservem. Mihelyst megpillantottam, gyorsan elbújtam a takaró alá.

– Mi bajod van? – förmedt rám szigorúan.

Sírástól felcsukló hangon válaszoltam:

– Sírok. Apámat, anyámat siratom...

Nem hazudtam. Őmiattuk sírtam. Mostanáig alig-alig gondoltam rájuk, de ezen az éjszakán olyan elhagyatott voltam és olyan egyedül éreztem magam, hogy egész múltam kísértett, mint valami szellem. A Vidovszki-gyerekekre gondoltam, akiket az anyjuk mindig kényeztetett és dédelgetett és ezerszeresen éreztem a magam nyomorúságát és a szomorú jelent. Tíz évvel öregedtem meg ezen az éjszakán. A reménytelen jövőt láttam és a szegénységet, meg a fenyegető örök szűkséget és a halálos harcot a nehéz étellel. A másik oldalról pedig új kép kecsegtetett. Tudtam, hogy mindent elérhetek, és rettenetes vágyat éreztem, hogy megszabaduljak ebből a környezetből. Ezen az éjszakán meghalt bennem a gyermek és új ember született. Mikor állatias gazdám otthagytott és morogva cammogott a csillagos ég alatt szobája felé, valami megmagyarázhatatlan, új erőre ébred-

tem, ami az ismeretlenség és vágyaim teljesülése felé vonzott. Ebben a pillanatban elhatároztam, hogy nem maradok tovább a háznál. Reggel elhangzott a „Chlapci horka”, megint gyorsan felöltözködtem és újra előttem állott a könyörtelen jelen... Megkezdődött a munka. A legények bosszantottak, mert éjszaka sírtam, ők csak röhögtek, én meg bánatosan mondogattam:

– Anyám után sírok... Anyám után...

Nem is törődtem semmivel. Mikor az udvaron akadt dolgom, ellenállhatatlan erő vonzott magával a kapu felé. Gondolkozás nélkül mentem ki az utcára. Egy pillanat alatt az országúton voltam.”

1857 július volt.

„Repülni szerettem volna szétfeszített szárnyakkal, mint a madár, mely kiszabadult a kalickából. Hová? Merre? Pillanatig eltűnődtem ezen, aztán nyakamba vettem a lábam és futottam a nagybátyám tanyája felé. Fél óra múlva kiertem a városból; megálltam és körülnéztem, de nem láttam mást, csak a három csabai templomtornyot, ahogy kiemelkedtek a házak fölött. Most aztán mihez kezdjek?

Előttem a végtelenbe húzódó országút, jobbról és balról óriási szántóföldek határolják és a kalászos rónaság úgy hullámozott, mint a tenger. Itt-ott kukoricás, a szemhatár alján apró házak, s még reggel volt, de a nap már égetően tűzött a környékre. Parasztemberek kocogtak az úton, nyomukban felszállt a por, mintha ködfelhő volna és állandó szürkeségbe burkolta a virágos mezőt. Madarak csicse-regtek a fákon és vidám muzsikájuk beleolvadt a természet egyhangú nyugalmaiba. Szép, júliusi nap volt. A termékenység lehellelte áradt szét a környéken és a földek fölött, szinte érezni lehetett, hogy percről-percre érik minden. Cél nélkül, gondolkozás nélkül mentem előre az országúton. Néha futottam, néha lassítottam. Egy szekérrre felkapaszkodtam, a gazdája szívesen elvitt egy darabon. Nem messzire, mert más irányban haladt. Az apostolok lován lépkedtem tovább. Meleg volt és forró por sütötte csupasz talpamat.

Mit szól majd nagybátyám? Vajon mivel fogad? – gondoltam magamban.

Egyre tovább és tovább vándoroltam, mert tudtam, hogy a hátam mögött Langi uram van, előttem pedig a nagy világ. Nem is pihentem. Egyszerre csak feltűnt a délibáb. A magyar pusztá éppen úgy ismeri ezt a természeti tüneményt, mint az afrikai síkságok. Az egész délibábos alföld összefolyik egy óriási tengerben, amely millió hullámot ringat, vagy egyetlen tükörsima víztáblát. Csalóka kép, amelyben visszaverődik minden, az egész környék. E délibáb ott volt előttem, átvágta az utat, eltűnt, majd újra megjelent, a házak megduplázódtak, mint a tükörben, és a víz elárasztotta az egész látóhatárt. Szerettem volna megfürödni ebben a szép, tiszta vízben, de akárhogyan kergettem, mindig csak a porban jártam, amely már perzselt, úgy, hogy lefeküdtem az országút szélére. Aztán tovább mentem, órák hosszat, porban, napsütésben. Időről-időre megálltam egy kútnál, mely úgy tűnt fel, mintha kegyetlen bosszúból szívna a föld vérét. Iste-

nem, milyen szomjas voltam! A vályú körül mozgalmas élet folyt. Itatták az állatokat és a parasztok letelepedtek falatozni. Erről tudtam meg, hogy dél van. A gyomromban ugyan már régóta ebédre harangoztak, de éreztem, hogy még messze kell mennem, amíg asztalhoz kerülök. De mennél közelebb jutottam, annál jobban izgatott, hogy mit mondjak nagybátyámnak és akármit mondok, mit fog rá válaszolni? . . . Megható beszédre készülődtem, amelyben nyomorúságot mesélem el neki – gondolkoztam éppen – és lesz, ami lesz . . . – Ha nem érek célt – annál rosszabb! . . . Hirtelen kocsi állt meg velem szemben, amelyben Reök bácsinak egy barátja ült:

– Nézze meg az ember – itt a Miska! . . . Hová készülsz? Mit keresel az országúton? . . .

– Nagybátyámhoz megyek . . .

A jó ember látta, hogy nagyon félek és rábeszélte, hogy üljek be a kocsijába, majd visszavisz Csabára, Langi uramhoz.

– Köszönöm a szívességét, de nem fogadhatom el – mondtam. – Nem megyek vissza, s magam is eljutok oda, ahová akarok . . .

Két óra lehetett, mikor a kis tanyai házat körülölelő fákat megpillantottam. Beárnyékolták a szalmafüdelet, s a szívem hevesen dobogott, mikor odaértem. A jó sorsra bíztam mindent; a házőrző kutya nem ismert, s hangos ugatással fogadott. Egy perc múlva már a konyhaajtóban álltam, ahol étvágygerjesztő, jófajta illatok csiklandozták az orromat. A cseléd nem ismert és barátságatlanul bámult felém, biztosan csavargónak nézett. Megnyugtattam, és úri módon bemutatkoztam neki. Aztán – a szívem majd kiugrott – kinyitottam a szobaajtót.

– Nini, Miska! . . . – szólt nagynéném.

Éppen bevégezték az ebédet. Hárman ültek az asztalnál. A harmadik egy kis gyerek, aki magas székben trónolt. Nagyon szép családi kép volt, most láttam először.

– Mi az ördög hozott ide? – kérdezte nagybátyám mérgesen és dörgő hangon.

Erre a megszólításra minden bátorságom eltűnt. Némán és félénken reszkettem az ajtónyílásban . . .

– Megszöktem . . . nyögtem ki végre. És sírva fakadtam.

– Mit csináltál? Megszöktél? . . . Na, ez szép dolog. Azonnal visszatakarodsz! Megértetted? Azért adtalak oda, hogy ott maradj. Itt nincs semmi keresnivalód! Egy-kettő, pusztulj! Nem is akarok látni! . . .

Azt hittem, hogy Reök bácsi majd csak megváltoztatja a tervet és nem mentem ki a szobából. Erre újra megismételte a parancsot, most már olyan hangon, hogy minden reményem elveszett. Hát jól van! Gyerünk! . . . Nem ellenkeztem tovább, s mentem ki a szabad ég alá, amely tán soha se látott olyan szerencsétlen gyermeket, mint én voltam.

Most aztán hová menjek? . . . Enni – ez volt a legfontosabb, mert a forráságban

eltikkadtam és megéheztem a vándorlásban. Első pillanatban a szolgáltól akartam kérni valami ételmaradékot, de büszkeségemben elálltam ettől a tervtől. Inkább elhatároztam, hogy elmegyek az Apponyi-gazdaságig, ahol volt egy ismerősöm. Odáig még egy jó órát kellett gyalogolnom, ami valósággal lehetetlennek látszott, úgy el voltam csigázva, de nem akadt más választásom és bátran nekivágtam az útnak.

Már messze jártam a tanyától, mikor nagybátyám úgy látszik megszelídült és minden irányban kiküldte embereit, hogy megkeressenek. Visszamenjek? Soha! De egy óriási parasztgyerek megfogott és nem engedett el addig, míg nagynéném is oda nem érkezett. Kérlelt, hogy menjek vissza. Le kell szögeznem, hogy nagy elhatározásba került, amíg engedtem a szándékomból. A néni úgyszólván erőszakkal cipelt vissza magával és útközben azt erősítgette, hogy nagybátyám csak tréfált velem. A szolgált közben észrevette, hogy egy kis családi dráma játszódott le a familiában, s felmelegítette az ebéd maradványait. Nagyon, nagyon ízlett az étel, pedig könnyeim valósággal elsózták, mert sűrűn potyogtak a tányérba. Nagybátyám ezalatt faggatott, hogy mi történt velem és én minden szóközi képességemet összeszedve elpanaszoltam keserveimet és kijelentettem, hogy szabóinas szeretnék lenni.

– Majd meglátjuk mi lesz – felelte. – Addig is, míg eldől, itt maradsz nálunk! . . .

Most már nem törődtem vele, hogy Langi uramék mit szólnak a szökésemhez. Két-három napig tartott a boldog élet. Nem tanultam és nem dolgoztam, enni-inni volt bőven, a jó ebéd után pompás vacsora következett! Mégis kíváncsi voltam, hogy mi lesz ennek a vége? Nagybátyám nem is említette, hogy visszaküld; sőt azt vettem észre, hogy jókedvűen hagy rám mindent. A boldog semmittevésnek adtam át magam, mire egy reggel így szólt:

– Tulajdonképpen elég volt a lustaságból. Biztosan jól tudsz festeni, hát mázold be a kocsimat!

Kétkerekű talyigáját gondolta és sorsának senki sem szegülhet ellene! . . . Másnap már újra festéket kevertem, hogy bemázoljam a kocsit, sőt az ajtókat is és azon tűnődtem, hogy tulajdonképpen semmi különbség nincs aközött, hogy valaki a nagybátyja holmiját festegeti, vagy a csabai polgárok kerítéseit.

Alig készültem el ezzel a munkával, bútorokat javítottam. Mikor aztán a konyhában nem akadt egy rozoga szék sem és egyetlen asztallába sem dőcögött az egész tanyán, szóval négy-öt hét múlva, mikor mindent, mindent elvégeztem, amit csak rám bízta: nagybátyám komolyan beszélgetett velem.

– Látod, látod: már egészen a szívedhez nőtt az asztalosmesterség. Gyere, menjünk vissza Csabára!

Úgy is történt. A majszter úr és az inas újra összekerültek a kölcsönös kimagyarázások után: megint ott voltam a régi helyen. Nem bántam meg, amit tettem és

nem sajnáltam az egészséget, annál is inkább, mert ez az öt hét beleszámítódott az inaskodás éveibe.”

Zsilinszky szerint nem ment ilyen simán a megegyezés. Reök kifogásolta, hogy Miskát a szerződéssel ellentétben műhelyen kívüli munkára kötelezi mestere. Lang ragaszkodott elveihez. Az ügy végül a járásbíró elé került. (Kis Péter, Steiner egykori szomszédja volt akkor a járásbíró.) Reök is ragaszkodott a szerződéshez, de a járásbíró kijelentette, hogy az inas arra való, hogy dolgozzék. S ezzel a bölcs döntéssel vége lett a „pör”-nek.

Újra inas lett tehát – utolsó évét töltötte. Munkácsy nem sokat jegyez fel erről az időszakról. Csupán egyetlen epizódot említ, a Vidovszky fiúk hazaérkezését. Ezt is csak ezért, mert újra érezhette azt a társadalmi különbséget, amely fokozatosan alakult ki ő és környezete között, s melynek következtében már egyszer olyan kellemetlen helyzetbe került a Bartóky lánnyal való találkozásakor.

*Vidovszky Feri szarvasi
diákok közt 1863-ban (x)*
Eredeti fénykép
Magántulajdon

„Negyedik nyáron ettem már Vidovszkiék kertjében az éretlen gyümölcsöt. A gyerekek, akik egész évben a gimnáziumban voltak, éppen vakációra jöttek haza. Mihelyst meghallottam az örömhírt, alig vártam a vasárnapot, hogy hozzájuk repüljek. A vasárnap gyorsan eljött, sajnos csak azért, hogy álmaimból felébredessen.

Anélkül, hogy tehettem volna róla, az idő óriási különbséget varázsolt közöttünk és a Vidovszky-gyerekek közé. Ők egyre fejlődtek és felfelé haladtak a létrán, míg én elmaradtam és lefelé süllyedtem. Ezt a távolságot nagyon is éreztem. . .

A gyerekek éppen látogatóban voltak. Az utcaajtóban vártam, hogy hazajöjjenek. Az ebéd ideje már elmúlt, mikor feltűntek a saroknál.

– Szervusz Laci! Szervusz Feri! – rohantam feléjük.

– Szervusz Miska!

Kezet fogtunk, de ez a kézszorítás olyan hűvös volt, hogy majd megfagyott belé a szívem.

– Na, tudsz-e már szép tulipánokat festeni a parasztládákra? – kérdezték gúnyosan és én elsápadtam.

– Velünk jössz? – mondták aztán.

– Igen – feleltem egész megzavarodva és félénken.

Az a pár lépés, az utcáról a házba valószagos kálvária volt rám nézve. Zavarodottan lépkedtem mellettük. Ők meg vidáman beszélgettek, közbe-közbe felém fordultak egy pillanatra, jó szívvel udvariasságból. De éreztem, hogy régi, meleg barátságunk megszakadt, hosszú-hosszú időre, talán örökre. . .”

LEGÉNYAVATÁS

Letelt a három és fél év – ha kissé szűken is. Elérkezett a felszabadulás ideje.

A csabai asztalos céh rovatolt céhkönyvében szöveg nélkül az 1858-i évnél a következő bejegyzés található:

33.máj. 2. Lang György szab(adította) Torányi Jánost 1,30

34. „ „ szab. Lieb Mihályt 1,30

Vasárnap volt.

3 év, 3 hónap és 26 nap telt el azóta, hogy inasnak bejegyezték – ennyi volt az inaskodása.

S május 9-én, vasárnap, Lieb Mihály asztaloslegényt beírták a céhlegények

szám	Név	É. év.	ár
26.	Rakocsi Antal	1.	1.
27.	Zamierovics János	1.	1.
28.	Baltai János	1.	
29.	Sábor Mihály	1.	
30.	Torányi János	12.	12.
31.	Liebert Mihály	12.	
32.	Papp István	21.	21.
33.	Tóth Mihály	21.	21.
34.	Munkácsy János	2. év.	2. év.
35.	Debrőczy Pál	1. év.	1. év.
36.	Farkas István	1. év.	1. év.

Munkácsy bejegyzése a céhlegények közé
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

közé. Semmi szöveg, csak két név: az övé és előtte Torányi Jánosé. (Reök egykori gazdaasszonyának fia is vele szabadult fel.) Nevük után még a pénztári rovatban a 2 korona 45 krajcár bejegyzése, amelyet a céhlegények kasszájába névbeírásért és társphármegváltásért befizettek.

A céhkorszakban ugyanis a legényavatás nem kis ceremóniával járt, s ennek végén az új legény megvendégelte legénytársait: ez volt a társphárvás.

S talán ugyanezen a vasárnapon ő is megköszönte mestere „jóságát” – amint ez szokásban volt –, és ettől kezdve ő is ott ebédelt a verandán mestere családja és a legények társaságában.

„Fölszabadultam és azt hittem, hogy most kezdődik az élet, az igazi... szabad leszek és boldog. Ezekkel a szavakkal távoztam Langi uramtól...”

Ennyi Munkácsy megjegyzése a felszabadulásáról és az azt követő időszakról. Mert – ellentétben önéletrajzával – nem távozott azonnal Lang uramtól.

Egy hónap múlva, június 6-án ismét ott találjuk a legénygyűlés tagjai között: most Torányi 28., Lieb Mihály 29. tagként szerepel. Önéletrajza szerint október végén utazik Aradra, előtte néhány hetet nagybátyjánál töltött, amikor mesteré-

től távozott. Akkor pedig közel öt hónapig működött még Langnál mint asztaloslegény.

Szokás volt ugyanis, hogy a felszabadult legény bizonyos ideig, általában fél évig még mesterénél dolgozott – néha kevesebb bérért. Úgy látszik, a szokást Munkácsy is követte. Némi keresetre volt szüksége, hogy elindulhasson a kötelező vándorútra, vagy csak a szokás kötötte? Mindenesetre némi anyagiakra tehetett szert ezalatt az öt hónap alatt.

Szeptember végén, október elején távozhatott véglegesen; „... legelőször is nagybátyám birtokára, hogy ott megbeszéljük jövődő terveimet és döntsünk a további sorsom fölött. Egy-két hétig pihentem, aztán megállapodtunk, hogy Aradra megyek, ahol két kezem munkájával keresem majd a kenyerem. Egész magamra voltam utalva. Sok jó tanácsot és öt pengő forintot kaptam útravalónak. Nagybátyám pedig velem jött és bekísért Csabára.

Október vége felé volt, amikor köd ül a szürke tájon és a természet gyászruhába öltözködik. Nemsokára az állomáshoz érkeztünk – nemrég építették az arad–szolnoki vasutat – és mélységes meghatódás fogott el. Csaba egészen beleolvadt a ködbe, csak a templomtornyok emelkedtek ki a házak fölött és a harangozó szomorúan kongatta a toronyban a négy órát. Aztán a mozdony fütyölt és szívem elkezdett vadul kalapálni. Vajon nem a feltámadás trombitája-e a mozdony sivítése, amely megnyitja előttem a gyermekévek képzelt ábrándjainak világát? Határozatlan vágy ragadott magával, az ismeretlen, várva-várt jövődő csábított és nyugtalanul kérdezgettem magamban: hát most mi lesz? Nem is tudom leírni, hogy mit éreztem, mikor megöleltem nagybátyámat és beszálltam a harmadik osztályú kocsiba.”

1858 októberének utolsó szombatja október 30-ára esett, ekkor távozott Munkácsy Csabáról a sárgára festett harmadosztályú kocsiban. Előbb nem is utazhatott volna, mert a szolnok–aradi vasutat néhány nappal előbb, október 25-én nyitották meg. Nagy vivát fogadta az első Personenzugot, azaz személyvonatot, a csabai állomáson, s most, öt nappal a megnyitás után egy elárvult asztaloslegény indult el rajta – újabb szenvedések felé.

IV

AMÍG A MŰVÉSZ CSILLAGA
FELRAGYOG

1858–1869

AZ ASZTALOSLEGÉNY ARADON

[1858–1860]

Munkácsy alig négy-öt oldalt szentelt önéletrajzában az Aradon először eltöltött két évnek. Mi, más forrásokat is felhasználva, megpróbáljuk kibővíteni ismereteinket Munkácsy aradi életéről.

Abban az időben a céhszabályok előírták, hogy a felszabadult legény legalább három évet a megyén kívül vándorlásban töltsön, s csak ezután jelentkezhetett a céhnél, hogy „remekét” elkészítvén felvétesse magát a mesterek közé. Munkácsy is így tett. Ezért utazott a megyén kívülre, az alig negyven kilométerre lévő Aradra.

„Magam maradtam, gondolkozni kezdtem, azaz álmodozni és a vonat robogása csak növelte képzelődéseimet. Megtapogattam zsebemben az öt forintot, s azt hittem, hogy most már nem kell visszariadnom semmitől, nem érhet semmi baj és semmi veszedelem. Útitársaimnak gyors nyíltszívűséggel mindjárt elmeséltem körülményeimet, s az egyik rögtön védőszárnyai alá fogadott. Mikor hat óra táján megérkeztünk Aradra, segített is nekem, hogy ládámat a »herberg«-be vigyem.”

A herberg a legények átmeneti szálláshelye volt a céhkorszakban. Akár átutazóban voltak a városon, vagy megérkeztek, hogy munkahelyet találjanak, a herbergben kellett megszállniok, s másnap az atyamesternél jelentkezvén az jelölte ki a soron következő mestert a legénynek.

Munkácsy egy ilyen nagyvárosi herberg világát festi le a következőkben, de mestere kiválasztásakor – úgy látszik – eltértek a szabályoktól, amit egyébként üldözendő tettnek tekintett a céh.

„A »herberg« olyan helyszerző-féle kocsmá volt, ide jártak az összes állástalan mesterlegények. Szerencsétlenségemre éppen szombat este volt, s már nem kaptam szállást. Az egyik sarokban kártyáztak, a másikban nevetgéltek, ettek-ittak az

emberek; egyszóval olyan élet volt itt, mint amilyent Zola szokott lefesteni a regényeiben. Nem tudnék versenyezni vele ebben a festésben, hát nem is próbálkozom, csak azt akarom elmesélni, hogy én hogy nézhettem ki ilyen környezetben. Egyedül, elhagyva, bambán és tájékozatlanul tévelyegtem az emberek között, nem mertem leülni sehová se. Pedig egyre az járt az eszemben, hogy most már olyan vagyok mint a többiek, felszabadult mesterlegény, egyenjogú, egypajtás – mégis inasnak, alárendeltnek éreztem magam s ez nagyon szerencsétlenné tett és elszomorított. A herberg gazdája észrevette zavaromat, s megígérte, hogy segítségemre lesz. Bevezetett a társaságba, ahol legelőször is egy régi törzsvendég fogott velem kezét, aki jóindulattal közeledett felém, sőt barátjának nevezett, aztán leültetett maga mellé egy asztalhoz, ahol ő kártyázott a többiekkel. Néhány perc múlva elmeséltem neki mindent, elejétől az öt forintig, s ettől kezdve a tizenöt éves legény és az ötven éves ember bizalmasak lettek. Őszintén szólva büszke voltam a barátságára, s azt hittem, hogy most már biztosítva van a jövőm, hiszen ez az ember vett pártfogásába! Ittunk, beszélgettünk és szórakoztunk, öreg barátom mellett szenvedelmesen keverte a kártyát. Egész melléje bújtam és osztás közben egyszerre csak ezt súgta a fülemben:

– Nem adnád kölcsön egy pillanatra az öt forintot?

– Nagyon szívesen – válaszoltam.

Gondolkodás nélkül odaadtam neki, hiszen úgyis rettegtem állandóan, hogy még el találok veszíteni a zsebemből. Most legalább biztos helyen van – állapítottam meg magamban – és nyugodtan aludni mentem, ő meg tovább kártyázott a pénzemmel.

Másnap, vasárnap reggel, ígéretéhez híven, új barátom egy műhelybe vezetett. Micsoda műhely volt! . . . Sötét, piszkos odu, ahol a mester dolgozott a kis fiával. Mit csináljak? Jobb hiányában beszegődtem. Ígérte, hogy ennem ad és szállást kapok nála. Arra már nem emlékszem, hogy mennyi bérben állapodtunk meg. Gondoltam, addig itt is maradok, míg valamelyik nagy műhelyben nem kapok állást, ahol aztán tovább tanulhatok. Másnap, hétfőn, munkába álltam. Barátom újra elkísért, s én leírhatatlanul szomorú lettem, mikor észrevettem, hogy ez az ember, akiben teljesen megbíztam, köszönés nélkül kiszökik egy ablakon és eltűnik az öt forintommal.

A kis műhely bizony nyomorúságos volt, de elszántan láttam a munkához, csak nagyon boldogtalam voltam.”

Az első hét végén, vasárnap szétnézett a városban, de eltévedt, amihez segítségítette az is, hogy mestere fia rossz irányba küldte a hazafelé tartó Miskát, „s én újra sokáig kóboroltam, míg holtra fáradtan megérkeztem a műhelybe. Félig holtan estem össze, hiszen egész nap nem ettem semmit.” A kölyök meg kacagott rajta. Miskának eszébe jutott, hogy mégiscsak ő a legény, akit egy ilyen inasnak tisztelnie kell, így hát nekirontott a nála nagyobb és erősebb inasnak, hogy elégté-

telt vegyen rajta. „Sajnos, az erő legyőzte az igazságot” – fejezi ki finoman az eredményt Munkácsy. „Egész nap nem ettem semmit, egész héten nem kaptam fizetést, de most jó verést kaptam. . . . Az egész család nekem rontott: apa, anya és a fiú. Így léptem a világra!” Ez volt hát Munkácsy első tapasztalata a világról.

Ha jól számoljuk, egy hétig maradt e nyomorúságos műhelyben. A családi perpatvar után ugyanis így folytatja önéletrajzát: „Gyorsan összeszedtem a cók-mókomat és visszamentem a herbergbe. Azt hittem, hogy majd csak kapok másik álast.” Erre joga is volt. Ha ugyanis a kijelölt mester nem felelt meg a legénynek, az otthagyhatta, s szabadon választhatott másikat.

Nem kellett sokáig várnia. „Szerencsémre nagybátyám levelet írt egy aradi ügyvéd barátjának, akit megkért, hogy szerezzen nekem olyan helyet, ahol tovább tanulhatom a mesterségem. Így kerültem abba a műhelybe, ahol két esztendő tölthettem el.” Zsilinszky feljegyzése szerint Albrechtnek békéscsabai sógora, Szekeres János ajánlotta be Miskát. Reök ismerte Szekereset, s úgy látszik, ezt az ismeretséget használta fel Miska „protezsálására”. Albrecht befogadta Miskát, de mint ifjú legényt, kevesebb bérért fogadta fel, mint a gyakorlottabbakat. Albrecht műhelye a hosszú főtérl bal oldalán a Marosra nyúló utcák egyikében, a Megyeház utca 1. sz. alatt állt. Maga a mester 52 éves lehetett ebben az időben, s több inast és legényt foglalkoztatott.

„Nem akarom olvasóimat untatni apró-cseprő eseményekkel, melyek életem új állomásán történtek. Képzelnék el egy tizennégyesztendő kölyköt, aki alig ért valamihez, s önállóan kell eltartania magát. Hetenkint két forintot kerestem, néha ötven krajcárral többet is. De már megszoktam a nyomorúságot és a gondot és nem is jutott eszembe, hogy jobban is lehetne élni! A legnagyobb nélkülözést is egész természetesnek találtam. Mindenesetre azt reméltem, hogy később majd csak megváltozik a helyzet, hiszen nem maradhatok örökre ilyen körülmények között. Aztán hirtelen megundorodtam a foglalkozásomtól, s ettől kezdve még rettenetesebb volt minden. Mártíromságomat az okozta, hogy nap-nap után öt órákor munkába álltam és ez a munka nem volt kedvemre és a kivezető utat nem találtam meg, hasztalanul kerestem mindenfelé. . . .

Egyetlen vigasztalásom volt, hogy este, hét óra után, mikor a műhelyben bevégeztük a munkát, felkerestem csabai barátaimat, akik Aradon jártak gimnáziumba. Az estét mindig velük töltöttem.”

Az aradi gimnázium évkönyveiben Szulimán Ödön neve szerepel ezekben az időkben Békéscsabáról, meg Omaszta jegyzőtársa, Hücke jegyző fiai, „kik ott-honról ismerték, rendesen vele voltak” – olvashatjuk egy 1887-ben kelt levélben. (S ugyanebben az évben, a IV. osztályba jár a közeli Zámból egy 12 év körüli fiúcska, aki később Munkácsy legmeghittebb barátja lesz Párizsban – Paál László.)

„Ők tanultak, s másnapi feladataikat írták a füzetükbe. Azt gondolják, hogy én

rajzoltam az alatt? Oh, nem! Abban az időben egy csepp kedvem sem volt a rajzolásához... Fekete betűket firkáltam a fehér papírosra, rímeket faragtam és irodalmi vágyaim voltak. A műhelyben természetesen sokszor kigúnyoltak e miatt, úgy, hogy jól megfizettem új álmaimnak az árát. Sok ízléstelen tréfát türtem el e miatt.”

No, itt szaván foghatjuk Munkácsyt!

A békéscsabai múzeum Munkácsy-relikviái között ugyanis egy 19 lapos, barna fedelű, sima lapú füzet található, fedelén három sorban a következő címmel: „Jegyző könyv Lieb Mihály 1859”. S benne Miska irodalmi próbálgatásainak bizonyítékai minden rend nélkül: megkezdett versek, áthúzott sorok, néhány befejezett „vers”. Az egyiknek két változata is van, mi a másodikat közöljük:

A KULACSHOZ

*Ugye édes kis kulacsom
Szájad, ha szájamhoz hozom
Ugye édes csókot adol
talán el is andalitol.*

Hát ez elég gyenge Csokonai-utánezet! Nem is idézünk többet a füzetből, inkább egy másik forráshoz fordulunk. Gyöngyössy Imre, későbbi budapesti tekeasztalkészítő 1858–1861 között Albrechtnél dolgozott Munkácsyval együtt. Gyöngyössy szerint legjobb barátja volt Munkácsynak, egy ideig egy ágyban is aludtak. Munkácsy halálának évében az aradi újságban megírta emlékeit, s ő is közöl egy nála maradt verset Munkácsytól:

<i>Vigyázz kondás a csürbédre,</i>	<i>Multkor estve arra mentem</i>
<i>Jobban a feleségedre,</i>	<i>A házadnál észrevettem,</i>
<i>Mert tudom</i>	<i>Igy bizony,</i>
<i>Élned kell,</i>	<i>Ugy bizony,</i>
<i>A nélkül nem lehetsz el.</i>	<i>Feleséged rossz asszony.</i>

No, ez már jobban sikerült, de nem is a minőség az érdekes, hanem annak bizonyítása, hogy Munkácsyban megvolt az önkifejezés kényszere, ami nélkül nem válik íróvá, művésszé az ember. S ami az irodalomban nem sikerült neki, kifejezi majd ecsetjével mint festőművész.

De a kis verseskönyv néhány rajzot is tartalmaz: fejtanulmányok, bútorrészletek, kartanulmány, amely ellentmond Munkácsy emlékezésének: „egy csepp kedvem sem volt a rajzolásához.” Épp ellenkezőleg: versfaragás közben sem tudta megállni, hogy ne rajzoljon. Gyöngyössy szerint munka közben is rajzolt, gipsz-

figurákat szedett össze, s azt másolta, rajzait meg is mutatta. Néha el is maradt miattuk a munkájával. Így volt-e vagy nem, nem tudjuk bizonyítani. Az azonban tény, hogy Arad főteréről nyíló egyik mellékutcában emléktábla jelzi, azon a helyen állt egykor Nagy Péter rajziskolája, ahová Munkácsy járt rajzoktatásra. (A Templom utcai elemi iskola falán 1902. június 15-én avatták fel ünnepélyes keretek között azt az emléktáblát, amellyel Arad városa Békéscsaba után másodikként örökítette meg Munkácsy emlékét.) Gyöngyössy azt írja, ő ismertette meg Munkácsyt az akadémiai festővel. Ő készítette ugyanis a képrámákat Nagy Péternek, de azok nem nyerték meg a festő tetszését, ezért a munkát átadta Munkácsynak. Így került egymással kapcsolatba Miska és az aradi rajztanár.

Munkácsy aradi tartózkodásának idejéből két befejezett rajza maradt meg: az egyik Albrecht Ferdinánd kezdetleges portréja, a másik Kristyóri Jolán arc képe. Munkácsy bejáratos volt a jómódú földbirtokos Kristyóri családhoz, a fiúkkal jó barátságban volt, így készülhetett el a „számára kedves Jolánka” portréja.

Mindkét rajzot az aradi múzeum őrzi.

Másfél évtizeddel Munkácsy aradi tartózkodása után valaki kereste Munkácsy aradi életének emlékeit. Ennek eredménye az alábbi levél, amelyben szerzője beszámol az Albrecht környezetéből gyűjtött emlékekről. A levél írója – mint később kiderült – Frint Lajos, aradi evangélikus lelkész volt.

Nagyságos Felügyelő Úr!

Múlt évi december hó 12^{én} kelt nagybecsü s engem bizalmával megtisztelő kedves levelére csak ma adok választ s egyszersmind elnézésért esedezem a késedelemért . . .

Áttérve nagybecsü soraira Munkácsy Mihály aradi életéről keveset tudhattam meg és pedig azért, mert volt mestere Albrecht Ferdinánd asztalos mester 77 éves agg, ki személyzetére már nem igen emlékszik vissza. A mire emlékszik, a következőkben adta elő:

Lieb Mihály 1855^{diki} (valójában 1858-ban – C.I) ősz felé Albrechtnek Szekeres János bcsabai sógora által melegen ajánltatott, ő befogadta ez ajánlat folytán üzletébe s beti 1 frt 50 váltó krajcárban állapította meg fizetését. Nem volt nála inas, hanem olyan legény, ki épen az imént fölszabadult, s ezért volt oly csekély fizetése. Az itteni asztalos műhelyekben az a szokás dívott, hogy minden legényt és inast a születése helyéről neveztek el; Lieb pedig Munkácsról való lévén, őt Munkácsinak neveztek el, s e nevet megis tartotta. Mint 17–18 éves ifju került Albrechthez, a kinél 3–4 hónapig (közel két évig – C.I) dolgozott. Mint-hogy idejövetele alkalmával csak paraszt butorokat tudott készíteni, Albrecht munkavezetője csak könnyebb butor darabokat adott néki elkészítés végett, gondolva, így könnyebben gyakorolhatja majd be magát. A mi reá volt bizva, azt lelkiismeretesen, nagy igyekezettel és elég ügyességgel készítette el. Kívált igen megbízható volt. Albrecht könyvvezetője, jelenlegi veje, Kneffel Károly – bivünk – beszélt el nékem a következő esetet, a melyet Albrecht is hitelesnek mond:

Albrechtnek a csanádmegyei főispán lakását kelle 3000 frt erejéig bebutoroznia. Akkoriban vasut nem lévén, kocsin pedig a szállítás által a butorok igen szenvedhettek volna, a Maroson hajón küldték Makóra. Sem Albrechtnek, sem könyvelőjének nem volt érkezése a szállítmány elkísérésére, átadására s a lakás berendezésére. A könyvelő szeme a csinos, rendes és lelkiismeretes Lieben akadt meg. Megkérdezé, hajlandó lenne-e a szállítmányt elkísérni, Makón átadni s érette a 3000 frtnyi vétel-összeget átvenni? Ő késznek nyilatkozott; elis indult a hajóval. Hat napig nem hallottak róla semmit sem, a betedikén azonban beállított porosan, kiizzadva a könyvelő szobájába s csak ezt mondá: „megjöttem uram”! „Elvégezte a megbízatást” kérdé a könyvelő. „El uram.” „A nyugtát is átadta?” „A pénzt is elhoztam” – inge alá nyult s kivette a kendőbe burkolt 3000 frt-ot minden hiány nélkül. Mind a könyvelő mind Albrecht elcsudálkoztak a büség felett s 25 p. frtot adtak neki. E pénznek ő nagyon megörült, mert ennyit még soba sem vallhatott egyszerre a magáénak. Első dolga volt egy képek megvásárlása, a melyet a Bettelheim testvérek könyvkereskedésének kirakatában látott. E kép 3 frtba került s egy férfi alakot ábrázolt, – többre nem emlékeznek –, vett magának, már előbb is apródonként, de most nagyobb mennyiségben rajzpa-pirost, ceruzákat s úgy sejtik festéket is. Nagy jártassággal bírván a tulipános ládák szabad kézzel való festésében, bizonyosan gyakorolta magát ezekben, s mintbogy uj tárgyakat talált, a melyeknek technikája ingerelte rajzolni vágyó lelkét, – ez uj alakzatok uj képzeteket szültek. A könyvelő emlékszik, hogy a falak tele voltak az ő és társai rajzaival, de kivált az ő szokása volt, hogy mosdó és éjjeli szekrények belsejébe alakokat, leveleket, tulipánokat festett és rajzolt, a mit be is kellett neki tiltani. –

A legények nem háltak a műhelyben, hanem fogadott lakásban, melyet nekik kellett fizetni. Munkácsy szegény fiu volt kevés fizetéssel, s azért nem tevette, azért a műhelyben aludt, s mintbogy még ágyneműje sem vala, valószínűleg hol az egyik, hol a másik inassal.

Innen 3–4 hónapi tartózkodás után Budapestre ment. Már mint Albrecht műhelyében itt nem dolgozott. Albrecht műhelye a megyebáz utca I. sz. alatt volt, a hol most, mint emlékezni méltóztatik, Nikodém ur háza van. A veranda fele hátulsó épület már akkoriban állott.

Ennyi az, a mit Albrechtől megtudhattam. Mint hallom egy Gyöngyösy nevezetű cimerfestő többet tud róla, de nem birtam még vele beszélni. Mibelyt ezt megtebetem, értesíteni fogom Nagyságodat a hallottakról.

Magamat kiválló kegyeibe ajánlva,

kitünő tisztelettel vagyok
Nagyságos Felügyelő Urnak

Aradon 1887 jan. 10^{én}

alázatos szolgálója
FRINT LAJOS

A levél téved az adatokban (Munkácsy érkezése, tartózkodási ideje), de a leírt emlékek értékesek.

Mindenekelőtt el kell fogadnunk Munkácsy szakmabeli tudásának fogyatékos-

ságát. Csabán csak parasztbútorokat készített, így egyszerűbb darabokat bíztak csak rá. (Inastársra is arra emlékszik, hogy éjjeliszekrényeket készített).

Teljesen új a marosi hajóút története, s Munkácsyra vall a 25 forint felhasználása is.

A levél írója szerint Munkácsy a műhelyben aludt, s azt is feltételezi, hogy valamelyik inastársával egy ágyban. Ezt Gyöngyössy is így említi később: egy ideig ővele aludt egy ágyban Miska. A két, egymástól független adat erősíti egymást.

A mindent összefirkáló Miska itt is előkerül, akár Csabán vagy Gyulán. A leírt emlékek értékét növeli, hogy Gyöngyössy nevét csak a levél végén említi, így Gyöngyössy élménye a leírásban nem befolyásolta. Ezt a firkáló Miskát idézi fel Dunajecz László a Művészet 1969. novemberi számában: „Itten Munkácsy nem csak ládákra, bútorokra festett szebbnél szebb tulipánokat, hanem – főnöke nem kis bosszúságára – a műhely falait, a bútorok belsejét is arcképekkel és virágokkal rajzolta tele. A 'hibáját' főnöke csak azért nézte el, mert a fiatal legény ügyes, lelkiismeretes asztalos munkájával nagyon meg volt elégedve.”

Honnan vette ezeket az emlékeket a cikkíró, nem közli. Régi cikkek alapján vagy a szájhagyományból? Száz évvel az események után a kettő könnyen összekeveredik.

De folytassuk tovább Munkácsy aradi életét!

Gyöngyössy levele még egy fontos adatot tartalmaz: Munkácsy keveset keregett Albrechtnél, 2 forintnál többet nem tudott „összehozni.” A nyomort jókedvűen tűrte ugyan, de kosztja napi 15 zsemlye volt: 5 reggel, 5 délben és 5 este. Meleg ételhez olykor vasárnap sem jutott. A legények le is nézték, s elnevezték Zsemlés Miskának.

Hasonló élet rajzolódik ki Munkácsy önéletrajzából:

„Úgy éreztem, hogy napról-napra szerencsétlenebb vagyok, hiába néztem a jövőbe, mindenfelé el volt zárva az út. Még csak reményem sem volt, hogy megszabadulok attól a környezettől, amely napról-napra elviselhetlenebbnek tetszett. Nemcsak lelkileg, hanem testileg is megtörtem, összeestem. Így például hat hónapon át nem ettem meleg ételt, csak kenyeret, néha egy kis darab szalonnát, vagy sajtot és egy korty bort ittam hozzá. (Más fordításban: Persze, soha egy korty bort se.) Ez az életmód természetesen nagyon legyengített. A második év végén már egész rossz bőrben voltam, alig volt jártányi erőm és gyakran kiütött rajtam a láz, úgy, hogy dolgozni sem tudtam. Mi lesz velem? – aggódtam magamban. – A magad embere vagy, másra ne számíts – zúgott a fülemben állandóan nagybátyám figyelmeztetése.

Betegem, agyonhajszolva, összetörve visszaindultam nagybátyámhoz. Csak annyi pénzem volt, hogy éppen elutazhattam hozzá. Most már Gyulán lakott, ahol időközben nagyon jó állást szerzett magának.”

Ezzel elkezdődik Munkácsy életének gyulai időszaka.

»AZ ASZTALOSSÁG ÉS A MŰVÉSZET KÖZÖTT.« GYULA,
1861

Az ország politikai helyzete 1860-ban alaposan megváltozott. A rákényszerített Bach-rendszer nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, s Ausztria a külső és belső kényszer hatására feladta az önkényuralmat. Az október 20-án kiadott „Októberi diplomá”-ban ismét a megyékre bízta az ország közigazgatását.

Békés megye az elsők között szervezte újjá a megyerendszert. A megyei közigazgatás november 18-án megkezdte működését. A nemzet az 1848-hoz való ragaszkodását azzal fejezte ki, hogy a negyvennyolcas tisztviselőket helyezte vissza állásaikba. „Megható jelenet volt együtt látni a megye azon fiait – írja a szemtanú a tisztválasztó ülésről –, akik a hazáért küzdöttek, börtönt szenvedtek, és látni a választó közönség azon őszinte ragaszkodását és lelkesedését, mellyel azokat mintegy jutalmul a megye tiszt állásaira helyezte.”

A 48-as Radikál-párti Reök István is helyet kapott a megválasztott tisztikarban, noha 1848-ban nem Békés megyében élt. Már 1860. október 22-én Gyulán találjuk, ahol előbb a városi tisztikarban „tisztartó tanácsnok”, majd 1861 márciusától a megyénél „fizetéses törvényszéki táblabíró.” Otthagytta hát a gerendási tanyát, s 1860 utolsó negyedében Gyulán a Pacsirta utcán bérelt lakásba költözött.

Így került Miska Gyulára, amikor nagybeteg „hazajött” nagybátyjához.

„Nem mondhatom, hogy túlságosan szívesen fogadott. Fogalma se volt arról, hogy nyomorgok és beteg vagyok.

– Mit csináltál megint? – ordított rám. – Ilyen semmiség miatt otthagytad a helyedet? . . .

Másnap nagy lázam volt, s mikor ezt látták, gyorsan elküldtek az orvosért, aki váltólázát állapított meg és gondosan kezelte.”

Reök bácsi tehát Miska váratlan megjelenésében valami „Jugendstreik”-ot vélt, amire volt is már példa, amikor megszökött Lángi uramtól Békéscsabán, s csak az orvosi vélemény változtatta meg magatartását.

S talán ez a betegség mentette meg Munkácsyt a festészetnek. De erről inkább beszéljen ő, ahogy az *Emlékeimben* megírta: „Néha egész jól éreztem magam, csak gyenge voltam nagyon. Minden második napon aztán jött a láz és ezen az orvos sem segíthetett. Úgy feküdtem, mint az élő halott, tétlenül és nagyon unatkoztam. Rajzolni kezdtem, hogy valamivel eltöltsem az időt. Néha újra elfogott a vágy, hogy régi álmaim teljesüljenek és áhítattal bámultam a falon a metszeteiket. Egy szép napon a legnagyobbat és legnehezebbet leemeltem a szegről és bol-dogan nekiültem, hogy lerajzoljam.

Reök és Munkácsy lakása Gyulán
Fénykép

Az volt a baj, hogy nem élvezhettem nyugodtan ezt a gyönyörűséget, mert mindig az jutott eszembe, hogy ha meggyógyulok: visszaküldenek az asztalosműhelybe. Istenem, hányszor gyötört keservesen ez a gondolat! Így hát ne csodálkozzanak, ha bevallom, hogy nem is akartam meggyógyulni. Két lázas nap között mindig volt egy lázmentes napom, amikor zavartalanul rajzolhattam. Az orvos utasításait nem igen tartottam be, legkevésbé azt, amelyik az étkezésre vonatkozott. A láz után mindig nagyon éhes lettem, s bár az orvos megtiltotta, utána állandóan teleettem magam. Így húztam-húztam a betegséget, s arra használtam fel az időt, hogy a szobában levő összes metszeteket lerajzoltam.”

Szóval mégiscsak volt egy kis Jugendstreik Miskánál, s az álmainak élő fiatalembernek nem sok biztatásra volt szüksége, hogy jövőjét ne a gyalupad mellett képzelje el. S ezt a biztatást épp nagybátyja adta meg.

Egy este Széchenyi arcképét szedte le a falról. Két gyertya közé állította, s elkezdte rajzolni. Nagybátyja elment valahová, nagynénje aludni tért, így zavartalanul mélyült bele a munkába.

„Olyan boldog voltam, mint a szerelmes, akit végre magára hagynak a kedvével, s nyugodtan, zavartalanul élvezheti a boldogság édes perceit. Pontosan emlékszem erre az estére. Minden perc az eszemben van még, ahogy előrehaladtam a rajzolással. Milyen türelmetlenül vázoltam fel először a körvonalakat, aztán milyen boldogan kezdtem el, hogy a szakállat, a bajuszt és a szemet megrajzoljam... Lassankint kialakult a rajz és a papiroson megjelent Széchenyi feje, valóban hasonlított az eredeti képhez. Hirtelen megszólalt valaki a hátam mögött:

– Te még nem alszol?

A nagybátyám, ki közben hazajött. Félttem, hogy kikapok tőle. Ő csak odanézett a rajzomra, látszott rajta, hogy nagyon meg van lepődve és hosszan szemlélte az arcképet, amely már majdnem teljesen elkészült. Végre megszólalt örvendezőn:

– Nna! Talán még festő is lehet belőled! . . .

Egész éjszaka nem tudtam aludni és másnap újra nagy láz gyötört, de én csak reszketve és vacogó foggal motyogtam magamban: »– Talán még festő is lehet belőled! . . .«

Istenem, remélhetek-e ennél szebbet? Festő, festő! . . . Még nem is gondoltam rá, hogy valóban az leszek, de tudom, hogy ettől kezdve már nem firkáltam tovább össze-vissza céltalanul. Éreztem, hogy alaposan kell rajzolnom és nem azért, hogy csak az unalmat elkergessem. Komoly tanulmányzámba ment mostantól minden ceruzavonásom.

A láz nem múlt, s nagyon sok hónap telt el anélkül, hogy javult volna az állapotom. Arzént szedtem és sok gyümölcsöt ettem, de ezeken kívül minden mást is, amit az orvos megtiltott. Csak azért, hogy minél tovább a pusztán maradhassak, betegen, gyengélkedően. Közben megérlelődött bennem az elhatározás, hogy festő leszek. Az asztalosműhelyt már egészen elfeledtem, minden bajjal és szomorúsággal együtt. Kísértetnek tűnt fel előttem az egész mesterség, ami elől bottal és kővel kergetnek. Nemsokára aztán a nagybátyám ezekkel a szavakkal fordult hozzám:

– Ha olyan szívesen rajzolsz, vehetsz egy-két rajz-órát, hiszen ezt a tudományt hasznodra fordíthatod mint asztalosmester is! . . .”

A mindig pragmatikus Reök Istvánra ismerünk e sorokban. Ha Miska ennyire szeret rajzolni, s ereje is van hozzá, ne csak kedvtelésből rajzoljon, hanem úgy, hogy haszna is legyen belőle. Reöknek ez a magatartása még gyakran előfordul Munkácsy és Reök István kapcsolatában.

„Örültem is, meg nem is az ajánlatnak. Megint a gyalupad mellé álljak? A fejem búbjától a lábam hegyéig elfogott az utálat. Most már beleszoktam a gondolatba, hogy festő leszek és nem akartam visszamenni az asztalosműhelybe. Mindenesetre nem ellenkeztem, gondoltam, a rajzórát semmiképpen sem szabad elszalasztanom. Másnap nagybátyám elvitt egy Fischer nevű német festőhöz. Azt mondta, ez a legalkalmasabb mester, akitől sokat tanulhatok.”

Karl Fischer bécsi akadémiai festő 1857-ben került Gyulára, az akkor megnyílt rajziskolai állás betöltésére. 1856-ban ugyanis a helytartósági osztály utasítja a megyét, hogy tegyen eleget az előző évi rendeletnek, s a gyulai főelemi iskolában egy külön rajziskolát állítsanak fel, vagy a rajzot egy hozzáértő személy megfelelő tiszteletdíj fejében tanítsa. A felszólításra szervezik meg az iskolánál a rajz-tanítói állást, betöltésére Karl Fischer adja be pályázatát, amelyet el is fogadnak. A rajziskola a belvárosi (ma Petőfi téri) iskola földszinti termében működött. A mester azonban nem az iskolában lakott, hanem – az 1859. évi összeírás szerint – a 11. számú házban (ma Városház u. 25. sz.). 1861 tavaszán, amikor Munkácsy felkereste, négy éve lakott már Gyulán, de Munkácsy szerint egy szót sem tudott magyarul. Teljesen visszavonulva élt, egész nap alig mozdult ki műterméből: cégtáblákat, cégereket, szentképeket festett, a portrékat általában másolta.

„Leírhatatlan örömmel indultam el Fischerhez, egész úton gyönyörűséges tervek és gondolatok kergették egymást a fejemben. Elfogódva kopogtam be az ajtón, és mennyei hangnak tetszett az invitálás:

– Tessék!

... Vajon ki ő, aki megnyitja előttem a világ kapuját, s megmutatja az utat, amely bizonytalan cél felé vezet, de ellenállhatatlan varázs készletet, hogy csak induljak el rajta... – Tessék! – hangzott belülről egy éles hang, eszményképem hangja... Nem ábrándoztam tovább, rátettem kezem a kilincstre, kinyitottam az ajtót és beléptem a szobába. Óriási karosszékben ült a mester, a lába a levegőben lógott és pipázott. Valóságos füstfelhő vette körül, úgy, hogy alig látszott ki belőle.

Egy pillanatra semmit sem láttam a füsttől. Mikor már a szemem megszokta, észrevettem a bútorok körvonalait. És láttam, hogy festékes paletták, lécekre szegezett vászon, megkezdett vázlatok és az állványon egy munkában lévő cégér hever szerte-szét a szobában, s művészi rendetlenség uralkodik mindenfelé. Olyan művészi rendetlenség, amikor a festő rengeteget dolgozik, de nem ad el semmit. Valami jóleső, nagyszerű érzés fogott el. Boldogan szívtam be a levegőt, s úgy éreztem, hogy a nehéz, fojtó pipafüst rózsaszínű felhő, amely a sasmadár helyett magával ragad, s második Ganymedesként elrepít a végtelenbe. Olyan volt, mint egy korty víz, amit utolsó percben nyújtanak oda a szomjúságtól halálkórnak...

Ő volt hát a »mester«, akitől tanulnom kellett, s akit megkértem, hogy hetenkint három órát adjon nekem.

– Szívesen. Miért ne? ... – válaszolta.

Öt perc alatt megegyeztünk. A mester szűkszavú ember volt, de ha keveset beszélt is, annál többet pőfékelt és füstölgetett. Másnap papírt, ceruzát szereztem és úgy mentem el hozzá. Az öreg Fischer a sarokba vezetett, leültetett az asztalhoz és egy mintát tett elém, hogy másoljam le. Minden, amit magam körül lát-

Gyula központja Munkácsy idejében Békés Megyei Levéltár
Részlet a város 1859-i térképéről

1. Reök és Munkácsy lakása
2. Fischer rajziskolája
3. A Wenckheim-kastély
4. A gyulai vár

tam, a vásznak, a festék, az ecsetek, a gipszlenyomatok és paletták úgy zavarba hoztak, hogy nem is tudtam dolgozni. Őszintén szólva nem is voltam megelégedve azzal a mintával, amelyet elibém tett. Sokkal szívesebben kezdtem volna bele valami nagyobb, komolyabb dologba. Az órának gyorsan vége lett és Fischer atya nagyon rendszerető volt, egy perccel sem hosszabbította meg az időt. Mikor a mutató az óra végét jelezte, pontosan elbúcsúzott tőlem, nem várt egy pillanatig sem. Pedig olyan szívesen maradtam volna tovább is a műteremben, de ez a kívánságom csak nem teljesült! . . .

Mégis boldog voltam és borzasztóan lelkesített minden, amit nála láttam. Ott-hon folyton-folyvást rajzolgattam. Egy darab rajzoló-szenet loptam el a műteremből és már útközben telepingáltam a házak falát mindenféle emberi alakkal.

Mikor nem voltam lázas, pontosan jártam az órákra és hetenkint háromszor állandó látogató voltam Fischer mester műtermében. Örömmel és áhítattal jártam el ide, nem a tanítás miatt, hiszen az öreg úr édes-keveset foglalkozott velem, hanem azért, mert benne élhettem a műterem levegőjében, megfoghattam az ecseteket és a festéket, a kezembe vehettem a palettát és nézhettem, ahogy Fischer dolgozik. Az utóbbi élvezetben ugyan csak ritkán volt részem.”

Munkácsy nem említi önéletrajzában, hogy Fischernél nem csak ő tanulta a festészet első fogásait, hanem egy másik legényke, Kratochvill (művészi nevén Gyulai) László is.

Már Gyula monográfusa, Scherer feltételezte, hogy Munkácsy egyik legbensőbb barátja, Gyulai Laci is Fischernél kezdte a rajztanulást. E feltételezés bizonyítható. A két ifjú Gyulán kezdődő barátsága ugyanis Munkácsy távozása után is megmaradt, sőt néhány év múlva újra találkoznak Pesten, majd mindketten állami ösztöndíjjal kerülnek Münchenbe, az ottani festészeti akadémiára. Müncheni tartózkodásuk idején együtt is laktak. Elválásuk után levelezéssel tartották a kapcsolatot, s Gyulai egy 1871-ben írt levelében említi a Fischernél együtt töltött időket: „Kedves Barátom Miska! Ki hitte volna mikor együtt Fischerhez jártunk még zsenge korunkban, hogy majd oly nagy művész leszünk, az az let-tél...” Gyulai Laci a helybeli üvegkereskedésben kezdte pályáját, amit Munkácsy is megerősít, mert maga említi Laci „üveges korát” az említett levélre írt válaszában.

Fischer rajzórái után Miska még visszkerülhetett volna az asztalosműhelybe. Munkácsy élete azonban olyannak tűnik, mintha előre eltervezték volna, hogy neki Gyulán festővé kell válnia: a különös betegséggel járó unalom újra kiváltja benne a festészet iránti érdeklődést. Fischernél megismeri a műterem alkotásra ösztönző légkörét – elhatározza, hogy festő lesz –, s mintha csak erre az elhatározásra vártak volna, megjelenik az az ember, aki nem csak a festészet közvetlen környezetét adja tanítványának, hanem igyekszik beavatni a festészet műhelytitkaiba is, és elindítja gyorsan ívelő pályáján.

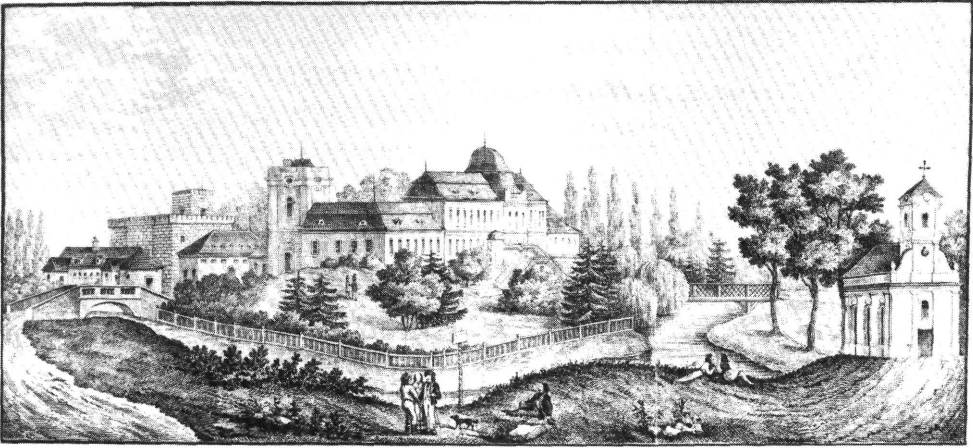
A szerencsés véletlennek ilyen egymásutánja kevés embernek adatik meg.

Alig hat hét óta járt ugyanis Fischerhez, amikor ismeretlen férfi lépett be a műterembe. Az első pillanatban meglepte a cigánycsendélethez hasonló rendtelenség, majd odament a mesterhez és bemutatkozott. Németül beszélgettek, Miska nem értette, miről van szó. Úgy látszik azonban, ő is szóba kerülhetett, mert az idegen feléje fordult, és magyarul kérdezte:

„– Szeret rajzolni?”

– Nagyon.

A gyulai kastély Munkácsy idejében

Metszet

Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most... Gyula, 1858

Elmeséltem neki, hogy hetenkint háromszor jövök Fischer mesterhez, de szívesen ittmaradnék akár örökre is.

Úgy látszik, az idegent érdekelni kezdte a dolog. Alaposan kikérdezett minden dolgom felől, aztán meghívott, hogy menjek el hozzá, s vigyem el összes rajzaimat.

Természetesen nem vártam sokáig és hamarosan felkerestem. A hónom alá szedtem minden munkámat és a kastélyba siettem, ahol éppen munka közben találtam a mestert. Óriási nagy teremben dolgozott, ahol semmi más nem volt, csak egy csomó portré a falon. Parókás ősök képei, eredetiek és másolatok. A mester láthatóan örült jöveulemnek, megnézte rajzaimat és kijelentette, hogy bármikor szívesen lát, csak jöjjetek el hozzá és dolgozzam nála. Képzeltetik örömemet! Ettől kezdve, amikor csak nem volt lázam, mindig nála dolgoztam. Jóltevőmet Szamosy-nak hívták. Mialatt festegetett, meséltem neki életemről és sírva panaszkodtam, hogy vissza kell mennem az asztalosműhelybe.

– Dehogyan kell – mondta. – Hiszen olyan ügyes és tehetséges, hogy többre viszi, mint valami asztalos! . . .

Ezzel a mondattal dőlt el a sorsom.”

Nagybátyjának nem mondta meg nem várt szerencsését, aki így abban a tudatban élt, hogy neveltje jó kezekben van Fischernél. Miska pedig hamarosan beköltözött Szamosy műtermébe.

Jobb kezekbe nem is kerülhetett volna. Igaz, mestere nem volt nagy tehetség,

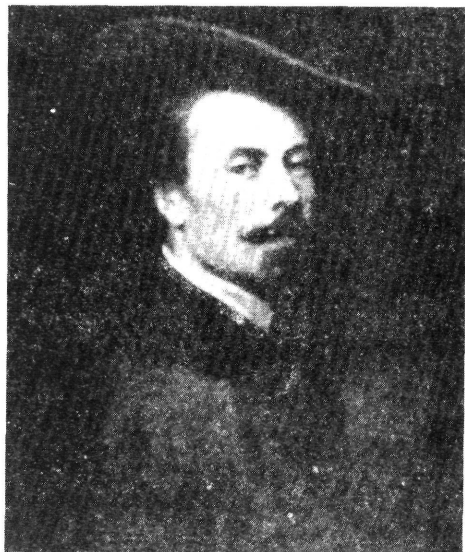

Munkácsy bemutatja rajzait Szamosynak
Fénykép Szamosy Elek? festményéről
Repr. Magyar Művészet 1938

de lelkiismeretes ember, aki ismerte a művészek feladatát: átadni az utódoknak mindazt, amit magának megszerzett. 35 éves volt Szamosy ekkor, még nőtlen ember. Előbb papnak készült, de a szabadságharc kitörésekor otthagya a bécsi papneveldét, és honvédnek állt be. A szabadságharc bukása után a bécsi festőiskolában tanult, majd Olaszországba utazott, hogy a festészet szülőhazájában tanulmányozza a régi itáliai mesterek művészetét. Itt vált a festészet lelkiismeretes képviselőjévé, „széles látókörű, józan ítéletű, nagyon fejlett ízlésű” emberré. Olaszországból hazatérve hívták meg a Wenckheim-kastélyba, így került 1861 tavaszán Gyulára.

A kastélyban hosszú ideig tartó munkára számított. Megszokta a vándorfestők változatos életét, a változó környezetet és a baráti kör új meg új csoportjait, amelyet – ha nem akart elvonultan élni – magának kellett kialakítani. Ezért tartja kötelességének a gyulai festőkolléga felkeresését.

Miska felfedezése örömet jelentett számára: felismerte ritka tehetségét, s az

Szamosy Elek
Festmény. Szamosy Elek?
Repr. Ilges

Gyulai László
Repr. Vasárnapi Újság 1911

Odry Lebel 1875-ben
Eredeti fénykép
Országos Színháztörténeti Múzeum
Fotóarchívuma

árva fiú csendes magatartása, a festészet iránti rajongása annyira megnyerte tetszését, hogy maga mellé fogadta.

Alig néhány hete lehetett Szamossynál, amikor új művészbárát jelentkezett a műteremben: Odry Lehel – Odry Árpád édesapja –, akkor még alig 24 éves ifjú baritonista. 1861 tavaszán Horváth György társulatával érkezett Gyulára. Szabad idejében szívesen festegetett, s Szamossyt megismerve megkérte, gyulai tartózkodása idején irányítaná előrehaladását a festészetben. Szamossynak tetszett az ajánlat, s ettől kezdve három hónapon át minden délután együtt voltak, s ha ideje engedte, délelőtt is felkereste a műtermet. Itt ismerte meg a nála hét évvel fiatalabb Munkácsyt, és 1908-ban közölt visszaemlékezésében aprólékos gonddal írja le együttlétük emlékeit.

Miska a kezdet kezdetén tartott még. A műterem egyik távol eső részében rajzolgatta a mintákat. Ha készen volt, új feladatot kapott mesterétől.

Odry Paolo Veronese egyik tanulmányfejét festette, a mester pedig bámulatos ügyességgel másolta a családi képeket. A két tanítvány gyakran megcsodálta a mester tudását, s hol egyik, hol másik jelent meg Szamossy háta mögött, elragadtatással szemlélve Szamossy munkáját. Néha egymás munkáját nézték meg. Szamossy időnként felállt, megnézte Miska rajzát, majd Odry festményét, s néhány megjegyzéssel illette munkájukat.

Miska nagy szorgalommal másolta a mintákat, de aztán az történt vele is, ami minden művésznövendéknél előbb-utóbb bekövetkezik: unta a rajzgyakorlatok egyhangúságát, a csak technikai feladatokat. Az alkotásvágy, amely a festészet-hez vonzotta, nem elégszik meg szolgálai másolatokkal, az igazi öröm mindig csak az önálló gondolatok több-kevesebb sikerrel való kifejezésében található meg.

„Kora hajnaltól késő estig szívvel, lélekkel dolgoztam. Nappal Szamossynál voltam és másoltam a portrékat, este aztán odahaza próbálgattam a magam lábán járni. Ahogy elnéztem nagybátyám lakásában a rézmetszeteket, az jutott eszembe, hogy ezek nem másolatok, hanem a művészek eredeti munkái! Feltettem magamban, hogy én se csinálok szolgálai másolatokat, csupa eredeti dolgokat fogok rajzolni. Egy-két új vázlatomat megmutattam a mesternek, aki egyik ámulatból a másikba esett, amikor végignézte azokat.”

Máskor nagy csatakép rajzolásához fogott – eléggé eredeti módon. A műterem sarkában régi történelmi könyvek heverték. Szamossytól elkérte a könyvek történelmi csatákat illusztráló képeit, s otthon egy nagy ív papirosra úgy rajzolta a csaták harcosait, hogy egy egészen új kompozíciót állított össze. Lassú, türelmes munka volt, eltartott egy egész hétig is. Bizony, kissé baj volt az arányokkal. A csatakép közepén ágaskodó paripán egy harcos vagdalkozott, de minden igyekezete ellenére is nagyobb volt, mint az előtérben harcolók. Szamossy nagy kacagással fogadta, de megdicsérte Miskát szorgalmáért.

A szorgalomnak meg is lett az eredménye. Odry megjelenése után hat héttel

A festegető asztaloslegény
Gyulai László akvarellje
Magángyűjtemény.
Repr. Művészet, 1963. 1.

Szamossy már közelebb ültette magához. Egyre nagyobb rajzokat bízott rá, s mind többet mondott el a festészet műhelytitkaiból. Megtanította őket nemcsak az ecsetmosásra, de a festővászon elkészítésére is, hogy segíteni tudjanak magukon, ha nem kapnának festővásznat. Nagy gonddal magyarázta a festmények aláfestését, a színek keverését és összhangját. Különösen szerette a nagy olasz festők festőmodorát elemezni.

Néha apróbb meglepetéssel is kedveskedett tanítványainak. Egy alkalommal Miskáról készített ceruzával igen találó portrét. Odryt nagyobb ajándékkal lepte meg: egy színpadi függönyt készített Odry jutalomjátéka alkalmára.

Az előfüggönyt először Szamossy festette meg kicsinyben. Egy nagy íves, szétnyitott függönyű oszlopcsarnokot ábrázolt, a csarnok bal oldalán Vörösmarty talpazaton álló szobra, a kép háttérében a Lánchíd Buda várával. A kész festményt Szamossy kockákra osztotta be. A terem falára kifeszítették a nagy vásznat. Ezt is kockákra osztották be, s erre kellett átmásolni a kis kép rajzait. Szamossy Miskára bízta a másolást. Miska egy állványon állva korommal, szénnel rajzolta a kezében lévő mintáról az előfüggönyt. Úgyesen dolgozott. A Vörösmarty-szobor azonban túlhaladta erejét, ezt Szamossynak kellett megrajzolnia.

A jutalomjátékra kész is lett a függöny. Tetszett Odrynak, s úgy látszik, a gyulai közönségnek is, mert – ha hihetünk a gyulai hagyománynak – még egy előfüggönyt készített Munkácsy, a Békés c. újság szerint „Munkácsy festette a műkedvelő társaságnak ma is (1900-ban!) használatban lévő és a gyulai várkastélyt ábrázoló előfüggönyét.”

Említettük, hogy Odry néha délelőtt is felkereste Szamossyt. Megtörtént, hogy korán érkezett a kastélyba. Ilyenkor a mester kinn sétált a parkban, mert folyt a műterem takarítása. Miskának volt ez mindennapi feladata, aki megjelent a kertben, ha befejezte a takarítást.

– Készen vagy, Miska?

– Kész – idézte vissza negyven év távolából Odry a rövid párbeszédet.

A színtársulat három hónap múlva eltávozott Gyuláról. Odry is elbúcsúzott barátaitól. Az élet változatlanul folyt tovább a kastélyban.

Odry visszaemlékezése még egy meglepetést tartogat: Munkácsy külsejének leírását. „Lieb Miska a bemutatáskor kék asztaloskötényt viselt. Ingujja fel volt gyűrve, mint aki munkát végzett. Egészséges, szép termetű, 14–15 éves (valójában 17 – C.I.), kék szemű fiú volt, bozontos szőke, égfelé meredő sűrű kreppszerű hajzattal, vastag szájszélekkel és szemöldöke fölött erősen kidomborodó husos homlokkal.”

Ez volt hát Lieb Miska, s őt idézi fel kissé ünneplősebb öltözetben özv. Dubányi Jánosné egykori elbeszélése: „Csitri lányok voltunk. Munkácsy fekete bársony kabátban, pepita nadrágban járt. Nagy sörénye volt, s vihogtunk rajta.”

Ha végigolvassuk Munkácsy önéletrajzát, elszorult szívvel vesszük pártfogá-

sunkba Miskát, aki másfél évtized alatt annyi szenvedést s oly kevés örömet élt át. Megható kép, de vajon igaz-e? Kétségkívül ez volt gyermekkorának lényege. Később is gyakran beszélt erről bizalmasabb barátainak.

Élete mégsem ennyire egysíkú. Nem szépíteni akarom Munkácsy gyermekkorát, csak kiegészíteni az általa megrajzolt életet.

Odry visszaemlékezése valamivel közelebb hozta hozzánk Miska hétköznapijait: Szamosy és Miska együttlétének baráti hangulatát, a műteremben dolgozó Miskát örökítette meg.

Egy másik visszaemlékezés az asztalosműhelyben lábatlankodó legényt fedezi fel. Az elbeszélő Portörő Károly maga is asztalosinas volt, Munkácsynak öt évvel fiatalabb kortársa: „Az öreg Portörő úgy emlékszik vissza Miskára, mint aki 'tudományos' volt – írja a Békés 1935-ben, megszólaltatva az öreg mestert – s inkább rajzolt, mint a mesterségét folytatta. Minduntalan faképnél hagyta a műhelyt és Gyulát s megugrott Békésre meg Csabára. 'Csak hajkurászta a mesterségét Miska' s gondolata mindig csak azon volt, hogy mit és hogyan rajzoljon le s elég volt neki csak meglátni valamit, 'már firkantotta is, olyan fráter vót' ... s mikor Oláh György asztalosmesternél a kapu alatt a koporsókat festette, vetvén rájuk az ornamentumot, mert akkor festették és nem papírból ragasztották, Miska vidáman fütyörészett és betyárkodott. Fütyörészett és betyárkodott, ha gondolatban is, nem sokat törődve vele, hogy örökhajlékon futkároz az ecsetje. Koporsó, tulipános láda, igencsak egyre ment nála, ha kedve jött fütyölt, vagy törte a fejét a 'fráter', hogy mit kellene 'firkantani' ...”

A visszaemlékezés stílusa, szóhasználata lehet egyéni – s ebben az esetben nagyon is érezhető az öreg asztalosmester hirtelenkedő természete –, de a kiérezhető valóság mégiscsak Munkácsy életének egy sajátosan gyulai vonása: a mesterségét csak 'hajkurászó' asztaloslegény alakja. Ne feledjük! Portörő 12 éves inas volt, akiben rögződött Miska különös asztalossága: egyszer jelen volt a műhelyben, máskor meg „megugrott” onnan. Így csak az viselkedhetett a céhvilágban, aki nem volt leszerződve, s csak szórakozásképp, unaloműzéseképp ment le az udvar végi műhelybe, amely bérelt lakásuk udvarán volt.

Első pillanatban ellentmond ennek Munkácsy önéletrajza: „Az asztalosműhelyt elfeledtem, minden bajjal és szomorúsággal együtt. Kísértetmesének tűnt föl minden emlékem mesterségemről ...”

A mesterség „hivatalos” részét valóban elfeledhette, de az asztalosműhelyt aligha. A gyulai szájhagyomány ugyanis erősen állítja, hogy Munkácsy „inaskodott” Gyulán. Ennek első írott emléke a Békés egyik cikke 1900-ból: „... itt dolgozott mint asztaloslegény, festette a tulipános ládákat, amelyekből régi gyulai földműves családok körében számos darab található.” Néhány évtized múlva ugyancsak a hagyományra hivatkozva állítja Kohn Dávid újságíró, hogy sokat dolgozott Oláh György asztalosmesternél tulipános ládákat festegetve. Régi gyu-

lai családok emlékezetében gyűjtésem idején – mintegy harminc éve – élt ez a hagyomány. Magam is beszéltem olyan emberrel, aki 1905 körül hallott Munkácsy gyulai asztalosságáról. Egy másik, akkor már 90. évét is meghaladó egykori asztalosmester Munkácsy után húsz évvel került Oláh György műhelyébe. Szerette a mesterségét, s kis játékbútorokat készítve igyekezett minden bútordarab elkészítését megtanulni. A mester meg is becsülte szorgalmát, s egy alkalommal azzal dicsérte meg, hogy „lassan olyan ügyes leszel, mint Munkácsy volt.”

S ha még mindig kételkednénk, hogy Munkácsy nem feledhette el az asztalosságot, mert Oláh György műhelyében mindennapos volt, szólaltassuk meg Oláh György unokáját, akivel még gyűjtésem idején beszélhettem: „...csak arra emlékszem, hogy nagypapa nagyon haragudott rá, mert mindent összefirkált.”

Bebizonyítsuk azt is, hogy Munkácsy szeretett firkálni? Maga említi, hogy Csabán mennyire csábították a fehér deszkák a rajzolásra, amit azonban rögtön le is gyalult. Gyulán Fischertől hazafelé a házak fala csábította firkálásra, sőt Aradon is haragudott rá Albrecht, mert mindent összefirkált.

Azt hiszem, minden kételkedés nélkül elfogadhatjuk a Munkácsy asztalosságáról fennmaradt hagyományt – egy kis helyesbítéssel.

A visszaemlékezők természetesen vették, hogy a műhelyben foglalatostkodó Miska inas vagy legény lehetett. S itt tévedtek. Munkácsy nem volt és nem lehetett inas, sem segéd. Ezt nemcsak hónapokig tartó betegségével bizonyíthatjuk, hanem Odry visszaemlékezésével is, akinek feltűnt, hogy Miska sohasem járt munkába, mindig Szamosynál tartózkodott, „tehát már nem volt asztalosinas” – állapítja meg.

Mi tehát a valóság? Portörő visszaemlékezése egyszerűen a lakásuk udvarányszabadon élő Miska alakját eleveníti meg. Mennyire egyszerűbb ezután a „tudományos” Miskát elképzelnünk, aki csak „hajkurászta” a mesterségét, és „már firkantotta is”, ha meglátott valami érdekes témát. A füttyörésző Munkácsy is valóság, s még felnőtt korából is ismert, hiszen nem egyszer szórakoztatta ezzel vendégeit.

Munkácsy ugyan nem említi, de bizonyítható, hogy ebben az időben ki-kijárt nagybátyja gerendási birtokára is. A hagyomány szerint Reök bácsi küldte ki néha, hogy a béreseket ellenőrizze, maga a megyei ügyekkel volt elfoglalva. 1861-hez fűződnek első gerendási emlékei, s ebből az időszakból maradtak fenn első rajzai. Később – 1862-ben és 1865-ben – ismét visszatér Gerendásra, de akkor már nagybátyjával együtt kinn is lakik, így gerendási tartózkodásával kapcsolatos emlékei közül az 1861-ben történtek több-kevesebb biztonsággal elkülöníthetők.

Ezek az emlékek az örökké rajzoló Miska alakját idézik.

Rendszeres rajzórákat ugyan még Aradon, Nagy Péter rajziskolájában kezdett venni, de „főfoglalkozásává” csak Gyulán vált a rajzolás. Érthető hát, ha régi szenvedélyének hódolva örökké témát keresett, s alig törődött mással. Első meg-

maradt vázlatkönyve is ebből az időből származik, benne nem egy rajz keltezése bizonyítja, hogy 1861-ben rajzolta. Köztük a „Reök bácsi kunyhója” címűt 1861. május 30-án – nyilvánvalóan Gerendáson. Ehhez a rajzhoz fűződik a legismeretesebb hagyomány:

Nyár küszöbén jártak. A gerendási birtokon a munka dandárja közeledett – szükség volt Miska jelenlétére, hogy a béresek munkáját vigyázza. Ő azonban ahelyett lerajzolta a csősz kunyhóját. Itthon megmutatta a rajzot nagybátyjának, akiből azonban előbb a gazda bosszankodása tört ki: „Kutya terengette, hát még most se igazították helyre a vityilót!”, s csak aztán értékelte Munkácsy ügyességét. A rajz mindenesetre megmaradt, a kis történet pedig nagyszerűen mutatja Miska és nagybátyja két külön világát.

Zsilinszky szerint „Munkácsy különösen szeretett a pusztán lakni. Ha csak tehette, kiment, azon cím alatt, hogy segít a gazdaság körül. De az ő segítése abban állt, hogy verebekre lövöldözött, madárfészket keresett, lóháton nyargalászott, tejes köcsögöt és befőttes üveget vizsgált – és a szomszéd bérlők lányainak udvarolgatott.”

17 éves volt.

A Gerendásra kijáró Miskáról szól a már említett Vidovszky feljegyzése: „Nyáron kinn lakott Gerendáson a tanyán, de azért gyakran be is jött, s mint Pista bácsi mondá, ott sem lehetett használni, mert egy alkalommal, mikor éppen nyomtatás volt, Miska a szerűn nem volt lelhető, hanem benn volt a szobában egy öreg béres fiának lerajzolásával foglalkozva, ki igen jó modellnek vált be, mert roppant csendes volt.”

Ugyancsak korai gerendási történetnek tekinthetjük Munkácsy esetét az ottani betyárokkal. A történetet Lázár Béla jegyezte fel:

„Mielőtt Szamosyhoz került volna, betegeskedvén, Gyulán tartózkodott. Nagybátyja a gazdaságban, Gerendáson foglalkoztatta. Szabad idejében azonban szenvedélyesen rajzolgat. Egy kis kalandját beszélte el nekem egykori szomszédnője, egy szakiskolai felügyelő özvegye.

Abban az időben nagyon elszaporodtak az alföldön a szegénylegények. Munkácsy nagyon szeretett volna egyet elevenen látni, mind azon törte a fejét, hol találhatna ő egy ilyen igazi betyárra. Hallja aztán, hogy a gerendási csárdába gyakorta betérnek ilyen vendégek. Felkeresi hát a csárda Fikker nevű bérlőjét, s megkéri, hogy egy este, ha szegénylegény vendégei lesznek, küldjön érte, mert szeretne egy ilyent lerajzolni.

A kocsmáros megígérte, hogy tudatja vele a jó hírt: Itt vannak a betyárok. Csakugyan megérkezett egy csapat, szíverősítőt kaptak be egy új vállalkozás előtt. Miska hírt vesz, odamegy, leül egy sarokba és elkezd rajzolni az egyiket, akinek a fizimiskája különösen jellegzetesnek tetszett. Egy ideig nyugodtan dolgozhatott, a legények rá sem hederítettek, de aztán az egyik, akit Miska erősen

szemügyre vett, feláll és odamegy hozzá, megnézi, mit csinál ott ez a legényke? A kocsmáros észrevette, sietett Miska segítségére és biztosította emberét, hogy Miska egy ártatlan rajzoló s a legény mintha megnyugodott volna. De a bandavezető élt a gyanúperrel. Hiszen erről a rajzról – mondja – emberemet fel lehet ismerni. Talán a vármegye számára csinálja az a gyerek a rajzot! Egykettő! Miskát kipenderítették a kocsmajtón. A rajzot szétszaggatták, s utánahajították. Még ugyancsak örülhetett, hogy épkézláb menekülhetett.”

A történet nyilvánvalóan hiteles. A helyszínt azonban aligha tudjuk megrajzolni. Fikker György nevű csárdabérlő valóban élt, 1855-ben a szentmiklósi csárdában találjuk, de később nem találkozunk a nevével. Egy adatközlő szerint Fikker-csárdának a nagygerendási vagy Inkey-csárdát nevezték. Reökhöz sokkal közelebb volt a kisgerendási csárda, melyet 1860-ban egy Wagenhoffer nevű cipész bérelt, s közel volt az Apponyi-majorsághoz. A másikat, Steiner egykor a betyárok miatt rossz hírű csárdáját a betyárüldözés idején megszüntették. Ez épp a Reök-birtokon lehetett. A betyárok jelenléte is bizonyítható, mert a megye október 5-én körjáratot rendel el ellenük, hogy megpróbálja kézrekeríteni a 9 főből álló betyárbandát.

A vázlattomb rajzai mellett Munkácsy egyéb műveiről is tudunk, így első festményének tartott Madonna képéről. 1861-ben Békéscsabán több képet rajzol. A Szulimán család jó ismerőse volt Reöknek. Szulimán István szintén gerendási bérlő volt, fia, Ödön Munkácsy aradi pajtása. Most a kisebbik fiút, Ákost rajzolja le a jegyzet szerint Szulimánék Gyulai úti házában 1861-ben. Ismertebb a Szulimán Jolánról készült rajz születése. Fia – ifj. Bartóky József – a századfordulón maga mondta el az édesanyjáról készült kép történetét: Munkácsy sokszor megfordult házukban Reök Istvánnal és még inkább egyedül. A fiúkkal jó barátságban volt, akik nem gúnyolták művészi hajlamaiért. Egy ilyen alkalommal megkérte édesanyját – akkor még Szulimán Jolánt –, engedné meg, hogy lerajzolhassa. „Édesanyám szívesen vállalkozott erre, s mialatt Munkácsy rajzolt, évdött vele, hogy gyöngyöket a nyakán szépen megrajzolja ám! Munkácsy elkészült a rajzolásal, s volt nagy nevetés, hogy egypár gyöngyszemet csak azért is négy-szögletesre rajzolt. Az arckép hasonlósága ellen nem volt kifogás, és a képet be is rá mázták. A kép azóta megszakítás nélkül a mi tulajdonunkban van.”

Gyula, Csaba, Gerendás a tanúi Munkácsy életének 1861-ben.

S most adjuk át a szót ismét Munkácsynak!

„Csakhogy a láz nem múlt el, s napról napra gyengébb lettem. Néha összeestem, elájultam, de mindez csak élesztette bennem az új lángot. Nagybátyám végre is aggódni kezdett folytonos betegeskedésem miatt, s megunta az orvos egyhangú receptjeit. Kijelentette, hogy ő maga fog meggyógyítani: homeopátiikus módszerrel, amellyel – szerinte – csodákat lehet elérni. (A homeopátiikus gyógymód lényege az, hogy olyan gyógyszereket alkalmaznak kis mennyiség-

*Minth szemeimnél igazolam, hogy az
fenti, Szulimán ákosról ábrázoló képet
Munkácsy Mihály rajzolta, 1861-ben.
Békéscsaba-i gyűjtemény. 967. sz. hárbau.
Békéscsaba 1913. 12/15. Szulimán Ákos*

Szulimán Ákos, a kép születését bizonyító jegyzettel
Munkácsy ceruzarajza. Békéscsaba, 1861
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

Szulimán Jolán arcképe
Munkácsy ceruzarajza. Békéscsaba, 1861
Szőnyi István Emlékmúzeum, Zebegény

ben, amely nagyobb adagban az egészséges szervezetben a gyógyítandó betegséghez hasonló jelenséget hoz létre. Fénykorát épp Reök idejében érte – C. I.) „A házi gyógyszerútból orvosságot adott, amit bevettem és megparancsolta, hogy koplaljak. Nagyon éhes lettem. Átkutattam a konyhát és a szekrényeket, végre is felfedeztem egy nagy fazék káposztát. Megkóstoltam, bizony nagyon jól esett. Élet és halál közt választottam. Koplaljak tovább, vagy haljak meg a káposztától? Csak rövid ideig gondolkoztam, s az utóbbi jobban tetszett. Óriási étvágygal gyorsan nekiláttam a nagy fazék káposztának.

Csak vártam a hatást, de a halál nem jött, sőt csodálatos módon a láz is elmaradt. Két, három nap is elmúlik, s még mindig nincs itt a láz! Öt, hat nap – és csak nem jelentkezik! Nagybátyám tombolt örömeiben, mert azt hitte, hogy az ő cso-

dagyógymódja segített rajtam. Sejtelve sem volt a fazék káposztáról...Csak nagynéném tudott a dologról, aki halálos izgalmakat állt ki a káposztaevés után, mert nem tudta, hogy mi lesz a vége. Mikor aztán minden jóra fordult, előállott a titokkal és leleplezett nagybátyámnak, aki dühösen kifakadt:

– Nem lehet tudni semmit. Nem biztos, hogy a káposzta gyógyította meg, valószínűbb, hogy a csodakúra!...

A fő az, hogy tényleg meggyógyultam. Csak nem akartam erősödni és az ájulások nem múltak el. Vissza kellett volna térnem a gyalupadhoz. Legalább is nagybátyám rám rivalt egy reggel:

– Micsoda? Nem akarsz menni?

– Nem.

– Miért nem?

Gőgösen feleltem erre:

– Mert festő vagyok...

Képzeltetik, hogy milyen arcot vágott.

– Mit mondtál? – Festő?... Tán megbolondultál?

– De bácsikám, hiszen te is mondtad, hogy még festő is lehet belőlem...

– Ostobaság! Hát komolyan vetted?...

– És Szamossy mester is azt mondta... – próbáltam közben megjegyezni.

Elmeséltem, hogy megismerkedtem Szamossyval, aki biztatott és ösztönzött, hogy ne csüggedjek, mert szép jövő vár rám. Reök bácsi nagyon meglepődött. Egészen oda volt, hogy milyen szilárd az elhatározásom. Aztán ijesztgetni kezdett és előadást tartott a festészetről és a művészetről, a pálya összes nehézségeit leírta, tanulásról, szorgalomról beszélt, történelemről, esztétikáról, anatómiáról, távlat-tanról és általános műveltségről, amely nélkül festő nem boldogulhat. – Éveken át kellene szorgalmasan tanulnod – tette hozzá – hogy festő legyél!...

Ha tudtam volna, hogy nagybátyámnak igaza van, talán meghajoltam volna akarata előtt. De nem is sejtettem a valót és gyerekes ártatlansággal hazudtam neki, hogy Szamossy mindezt már elmondta. Egyébként már értek is a festészet-hez, ceruzával nagyon jó portrét rajzolok és hogy mindezt bizonyítsam: megkértem nagybátyámat, hogy üljön nekem modellt.

Szegény ember. Tulajdonképpen igaza volt, mégis belekerült a csapdába, ahonnan nem tudott kiszabadulni. Ő tudta, hogy milyen nehézségekkel jár a festő pályája. De azt már nem érezte, hogy a festő könnyen elviseli a nehézségeket.

Elfogadta ajánlatomat. Először is megmutattam neki összes vázlataimat, amelyekről nem is tudott. Elibe tettem az albumot, s ő a ceruzarajzokban felismerte a szolgálót, a szomszédokat, a susztert, a házakat és az utcasarkot. Most már nem volt más hátra, mint az, hogy saját arcképe jól sikerüljön. Rögtön megkezdtem a munkát. Csak nagynénémnek volt egy-két kifogása, mindenki más el volt ragadtatva. A suszter nagyon dicsérte:

– Szakasztott a Reök úr! Éppen olyan! Mintha csak a szájából köpte volna ki! . . .

Nagybátyám – mit tehetett egyebet – a fejét csóválta és beleegyezett:

– Isten nevében, legyen! Csak azt mondd meg, hogy akarsz megkezdeni? Hiszen jól tudod, hogy nem áll módomban az anyagi támogatás! . . .

Ez volt a legkisebb gondom, nem is törődtem vele. Nagybátyám végzését szentesítette a doktor határozata is, aki alaposan megvizsgált és kijelentette, hogy valóságos veszedelmet jelent, ha visszaküldenek a gyalupadhoz. Olyan gyenge vagyok, hogy el se bírnam a szerszámokat! . . .

Végre . . . Végre . . .

Nem is tudom leírni, hogy mit éreztem abban a pillanatban, amikor eldőlt, hogy nem leszek asztalos! Nem, nem, soha többé! . . . Ez a kísértet, amely legédeesebb álmomat is megzavarta, egyszerre eltűnt, elszállt örökre! Szerettem volna az egész világnak odakiabálni:

– Nem leszek asztalos!

De csak magamban mondogattam, hiszen a világ úgyse sokat törődött volna vele.

Most hát megnyílt előttem a pálya, s a gyerekkor ártatlan álmodozása valóra vált. Természetesen azt nem is sejtettem, hogy mi lesz belőlem, milyen festő leszek. *Csak* festő akartam lenni, aki dolgozhat. Ez volt egyetlen kívánságom. Művészi törekvésem nem terjedt túl azon, amit eddig láttam, ahol egy nagy teremben a mesterem másolta a képeket. Szamosy ugyan gyakran mesélgetett nekem híres festőkről, Tizian-ról, Veronese-ről, Michel Angelo-ról és arról, hogy van egy úgynevezett festőművészeti akadémia, ahol remekműveket látott és örökbecsű képekről mesélt, miközben egyre festett és én ott álltam mellette és azt hittem, hogy mindaz, amiről szólt, éppen olyan, mint drága, aranyos mesterem sok-sok képe. Azt hittem, hogy ő éppen olyan híres, mint azok. Csak csodáltam és úgy éreztem, hogy az elmúlt világban lehetett sok nagy festő, de az élők között egyedül ő számít: Szamosy mester!

Folyton dolgoztam, s különböző tanulmányokat rajzoltam, amiből azt hittem, hogy később nagy hasznom lesz. Reggel öttől nyolcig történelmet, nyelvtant és mythológiát tanultam – mindenből csak egy keveset. Nyolc órától tizenkettőig természet után, vagy gipszfigurákat rajzoltam. Délután anatómiával foglalkoztam és estefelé tervezgettem. Az idő gyorsan múlt, nagyon gyorsan. Szamosy már befejezte munkáját a Wenckheim-palotában és útra készülődött. Elhatároztam, hogy vele maradok, akárhová megy is.

– Miből fogsz megélni? – akadémikuskodott nagybátyám.

– Még nem tudom, de majd csak lesz valahogy! . . .

Nemsokára azután Szamosy tényleg elutazott, én Gyulán maradtam és vártam az értesítést, hogy hová menjek utána.”

Munkácsy sorsa eldőlt. A szerencse mellépartolt az árva asztalosinasnak: olyan irányítót adott neki, aki rábírta a rendszeres, kitaró munkára, s aki tanácsaival, bátorításával igyekezett beleoltani a felemelkedéshez szükséges akaratot. A véletlen elvezette a művészpályára, a többi már akarat és szerencse dolga volt.

Mi lett volna Munkácsyval, ha betegsége Gerendáson vagy másutt folyik le? Ha nincs Fischer s főképp Szamosy? Utat tört volna akkor is a művésztehetség, vagy elkallódott volna ugyanúgy, mint száz meg száz parasztszeni, akik nem tudtak felemelkedni az ismeretlenség homályából, s lett belőlük pusztai faragóember vagy falusi ezermester?

Munkácsy maga is érezte, s nem egyszer kijelentette, hogy élete szerencsés alakulása Gyulán dőlt el.

Szeretett mestere iránti háláját pedig egész életében hangoztatta. Ez a hála ösztönözte írásra, amikor Szamosy szerepéről téves nézetek láttak napvilágot az újságokban, s válaszul megírt egy rövid életrajzot a Vasárnapi Újságban. Máskor Szamosy fiának útját egyengette a festészetben. Hálájának legszebb kifejezését azonban akkor adta, amikor dicsőségének tetőpontján állott.

1882-ben Magyarországon is bemutatták Krisztus Pilátus előtt című képét. A nagy eseményre az akkor már világhírű mester is hazajött. Az egész ország ünnepelte, egymást érték a fogadások. Február 20-án a Hungária Szálló nagytermében rendezett lakomán az ország vezetői köszöntötték. Munkácsy egy pillanatra megszakította a pohárköszöntők sorát:

„Uraim! – szólalt meg megindultan –. Legyen szabad most a szívnek is megadni a maga jogát és hallatni a hála érzetének hangját. Van itt közöttünk egy férfiú, kinek én sokkal, nagyon sokkal tartozom. Midőn az asztalosság és a művészet között állottam, sorsom oly ember közelébe vetett, ki jobban ismert engem, mint én ismertem magamat. Ez Szamosy Elek úr! Ő biztatott, ő tanított a művészet ábécéjére. És itt egy őszinte vallomást kell tennem. Ismerem szerénységét; nem akarom megsérteni. De legyen szabad nyilvánosan megmondanom, hogy úgy szólván neki köszönhetem, ami vagyok. Az ő egészségére emelem poharamat. Sokáig éljen!”

Minden szem Szamosy felé fordult. Az ősz mester válasza Munkácsyt igazolta: egyszerű szavak, telve szerénységgel:

„Uraim! Az öröm és kitüntetés e magasztos percében eszembe jut az egyszerű csikszéki gazda, ki elvitte Károlyfehérvárra fiát tanulni. Ott megmutatta neki a nagy püspöki rezidenciát s azt mondta: Ha te jól tanulsz, ez mind a tied lesz. A fiú hozzáfogott a tanuláshoz és pedig oly sikerrel, hogy később Erdély egyik legtudósabb és legnépszerűbb püspöke lett. Midőn én egykori kedves tanítványomat látom, a csikszéki gazda jut eszembe.

Én vezettem őt be a művészet templomába, megmutattam annak kincseit,

mert magam azokkal nem bírtam s azt mondtam neki: igyekezzék azokat elsajátítani. És ő püspök lett.”

Ez volt Szamosy és Munkácsy igazi emberi kapcsolata.

*

Munkácsy gyulai tartózkodásával kapcsolatban többen említik, hogy Miskát gyakran látták egy Gyulán állomásozó katonafestővel, akivel kijártak a város szélére cigányokat rajzolni.

A Békés 1900. szeptember 30-i száma is megemlékezik egy „Peeres” nevű ulánus ezredesről, aki nagy műbarát volt, maga is festegedett, és – a szerző szerint – sokat foglalkozott Munkácsyval és Gyulai Lászlóval. (A helyi újságokban igen sok a tévedés, gyakran kevernek össze emlékeket, „elegyítik” az emlékanyagot. Vonatkozik ez majd minden vidéki lapra. Itt a Peeres név csak hasonlít az eredetire, s Gyulai Laci is minden bizonnyal Munkácsy barátsága révén került be a történetbe.)

A Művészet nyolc év múlva részletesebben ír Karl Berres és Munkácsy kapcsolatáról: „A festő-katonatiszt különös típusa volt a múlt századbeli osztrák festőművészetnek. A háborús, mozgalmas évek fölvirágoztatták a katonai genre-t; a béke beköszöntével e műfaj nemsokára ismét eltűnik. A katonatiszt kivetkőzik az egyenruhából, a művész néha megmarad.

Ezek közé a Magyarországon járt festő-katonatisztek közé . . . tartozott a Pettenkoffennel (osztrák festő, a szolnoki művésziskola egyik létrehozója – C. I.) egyidős Berres is . . . végig hadakozta Dél-Európát, összekóborolta az egész kontinenset s tábornoki ranggal vonult nyugdíjba.”

A cikk írója (R. D.) nemrég beszélt e „négyzögletes tömbhöz hasonló hatalmas”, 85 éves tábornokkal, s kiderült, hogy Munkácsyhoz is volt némi köze.

Berres Békés megyében, Gyula és Csaba körül állomásozott. Szabad óráiban ki-kijárogatott a mezőkre, s akkor először hódolt nemesebb szenvedélyének: a festészetnek. Ilyen alkalommal, amint el volt merülve munkájában, megszólítja őt egy suhancformájú, rossz gúnyájú legény s bevallja nagy restelkedés között, hogy ő is szokott néhanapján szabad idejében eképpen rajzolgatni. Szavainak illusztrálása okából elő is húzott kabátja belső zsebéből egész sereg rajzot, tanulmányt, vázlatot. Berres kézbeveszi őket s meglepetten rivallt a fiúra:

– De hiszen fiú, te művész vagy, vagy legalább azzá kell lenned, az Isten is annak teremtett.

Szegény Miska legény kételkedve rázta a fejét:

– Nem hiszem én azt kérem alássan, a tiszt úr csak tréfálkozik velem.

– Nem tréfa ez, hanem komoly valóság – hangzott a válasz. A gyalupadot ott kell hagynod, hamar, amiként lehet. Rajziskolába kell lépned, hogy festő válhassék belőled. – Ennyiből állott a tanács.

Néhány évvel később, 1866-ban Berres Münchenben Piloty iskolájában látogatta meg egy barátját. Ott találta Munkácsyt, aki elmondta elégedetlenségét Pilotyval, s Párizsba akar szökni. Berres Düsseldorfot ajánlotta, s ott Knaust.

Később Párizsban találkoztak, s mikor Berres meglátta Krisztus Pilátus előtt című képet:

„Szót sem szóltak.

Az ötven éves ember nyakába borult fiatal barátjának, s mindketten zokogtak. Így végződött a békési epizód.”

Ha talán ki is van színezve a történet egy-egy részlete, ha négy évtized távlatából nem is pontos az emlékezés, a történet magva mindenképp hiteles: Munkácsy és Berres valóban találkoztak Gyulán, s a 23 évvel idősebb katonatiszt barátsága nem volt hatástalan Munkácsyra. Hogy Munkácsy nem említi ezt az *Emlékeimben*? Sokmindent nem említi ő, ami nem tartozik az események fő vonalába. Márpedig Gyulán a két döntő mester Fischer és főleg Szamosy volt. Fischer is csak azért, mert nála találkozott Szamosyval, különben ugyanúgy kimaradt volna az önéletrajzból, mint az aradi Nagy Péter.

*

Említettük, hogy Munkácsy egy albumba gyűjtötte Gyulán készült legjobb rajzait. Ezt az albumot tette nagybátyja elé, amikor meg akarta győzni arról, hogy

Parasztmenyecske gyermekkel
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG. Repr. Pogány 1938

tud rajzolni, s aki felismerte benne a szolgálót, a szomszéd susztert stb. Féltett kincsként őrizte élete végéig.

Szűkebb baráti körben megmutatta az albumot, de a nagyközönség előtt 1897-ig egyetlen rajza vált ismertté, a gyermekét ölében tartó parasztmenyecske, mint Munkácsy első rajza. 1897-ben egy párizsi művészeti folyóiratban mintegy tíz rajzot tesznek közzé a gyűjteményből, s négy évtizeden át ez a tíz rajz volt ismeretes. Az albumot elveszítettnek hitték. Malonyai Dezső még az eltűnés pontos körülményeit is leírja. 1938-ban azonban Pogány Kálmán báró Hatvany Ferenc gyűjteményének rendezésekor megtalálja, s nyilvánosságra is hozza az album tartalmát. Huszonegy 30,5 × 23,8 cm nagyságú fehér sima lapból áll az album, egyik keskeny oldalán összefűzve. A rajzok vonalzóval keretezettek. A rajzok közül 15 ceruzával, 5 tollal, egy (a gyulai vár) szénnel készült.

A rajzok sorrendje és elnevezése a következő:

1. Parasztmenyecske gyermekével. Rajta jelzés: „M. Munkácsy B. Gyula 1861.” A lap alsó szélén: „Premier dessin de Munkácsy en 1861.” (Munkácsy első rajza 1861-ben – C. I.). Mindkettő Munkácsy írása, de későbbi időből.

2. Paraszt szolgáló.

3. A gyulai vár.

4. A lovag látomása.

5. A kiásott csatabárd.

6. Két arcképtanulmány.

7. Magyar vezér.

8. Juhászlegények.

9. Lólegeltetés.

10. Mester uram felolvas.

11. Szomjas szegénylegény.

12. Tehénfejés.

13. Szalonnapiítás.

14. Reök bácsi kunyhója. Jelezve lent jobbra: „Rajzolta Lieb Miska 861. május 30.”

15. Tömlöcbe zárt boszorkány.

16. Rom. Jelezve lent jobbra: „Lieb Mihá. . 861. Juli. 23.” Valószínűleg a gyulai vár egy részlete.

17. Hazatérő aratók.

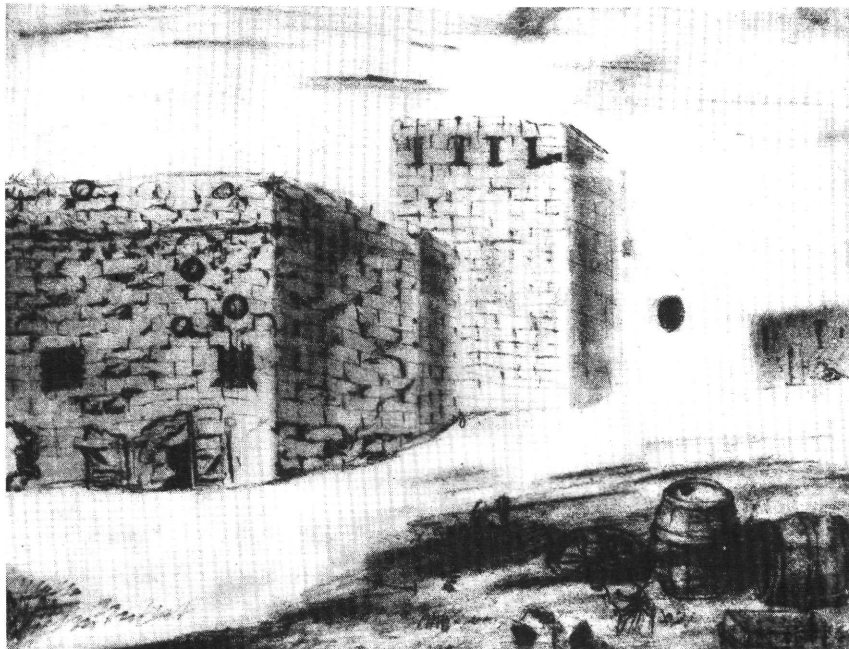
18. Drapériatanulmány.

19. Aradi gimnazista.

20. Munkácsy édesanyja.

21. Botra támaszkodó férfi.

A gyulai vár
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Szénrajz. 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

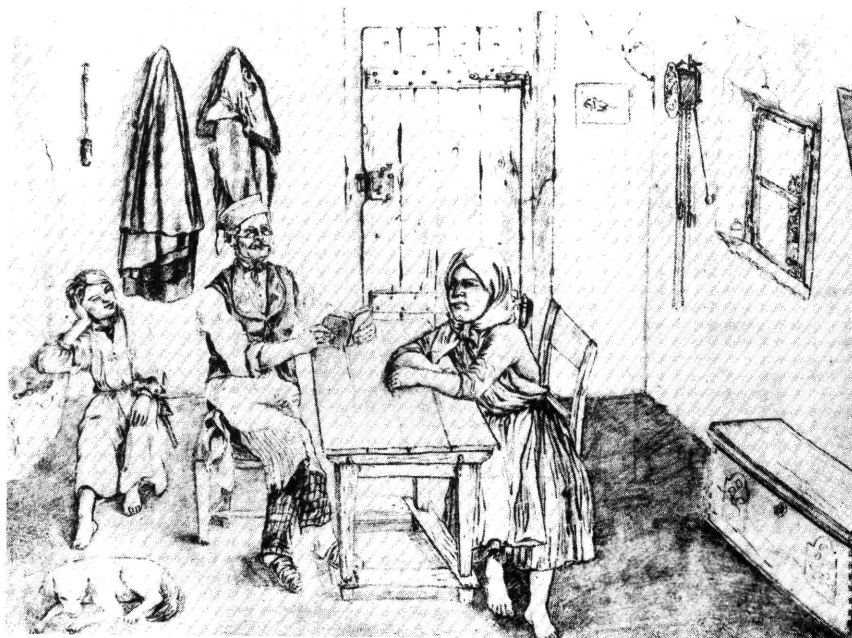

Jubászlegények
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

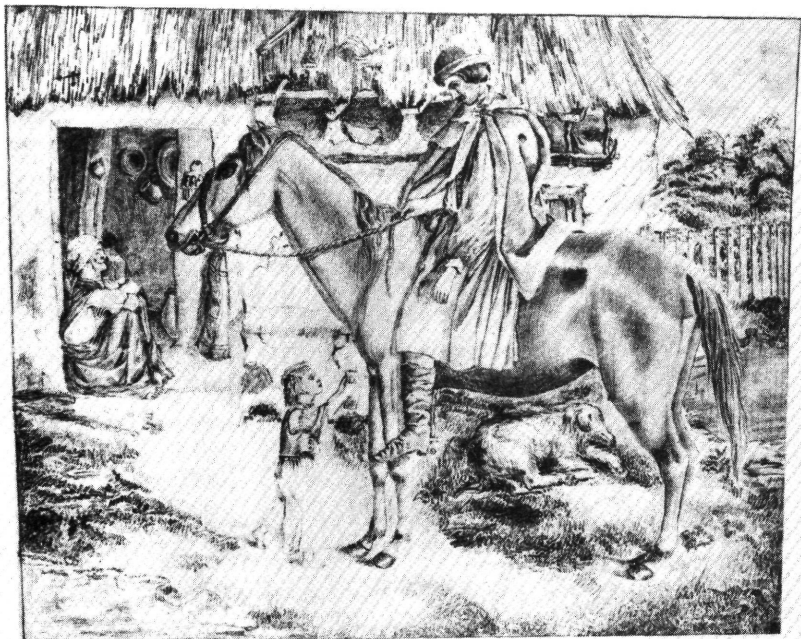

Lólegeltetés
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

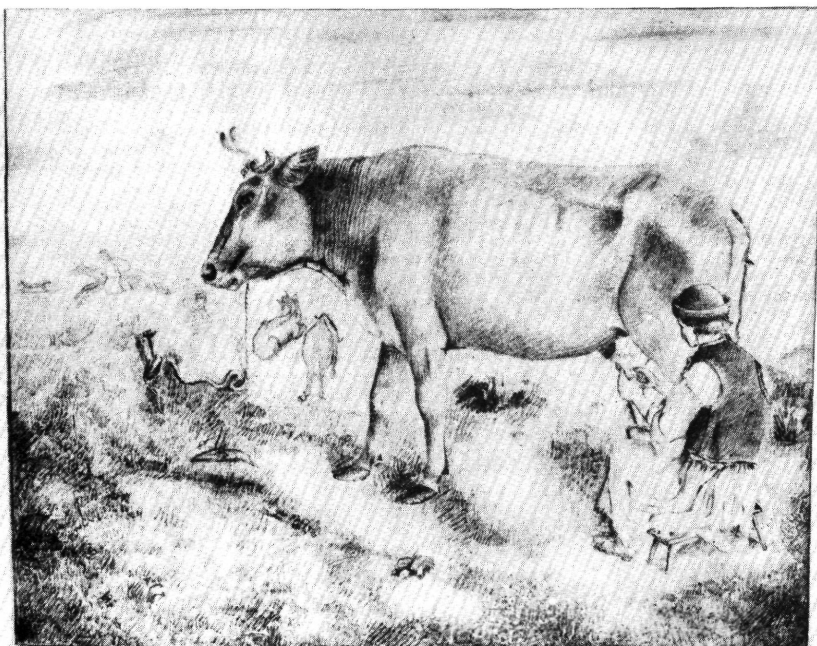

Mester uram felolvas
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

Szomjas szegénylegény
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

Tebénfejés
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG Repr.
Pogány 1938

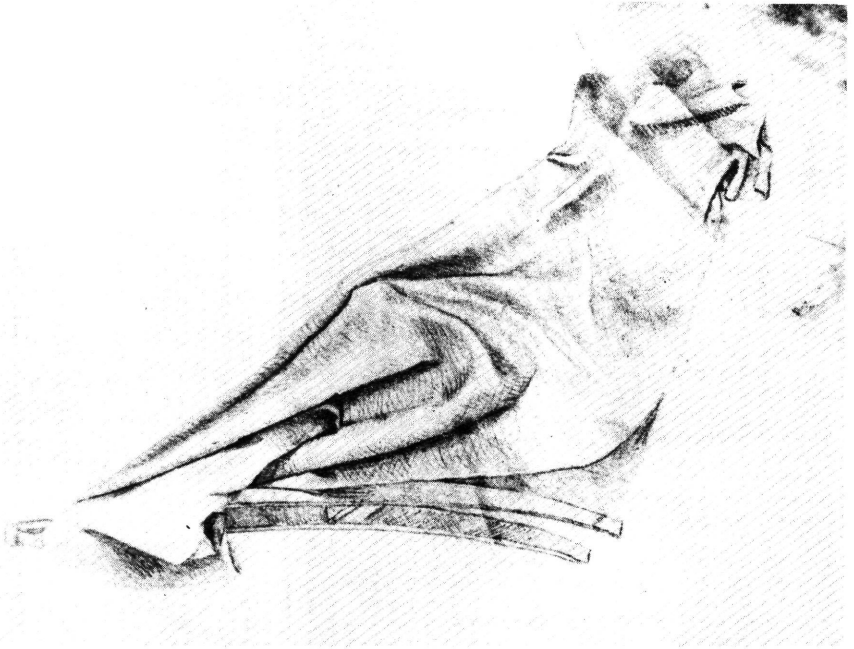

Szalonnapírtás
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG Repr.
Pogány 1938

Reök bácsi kunybója
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz.
Gerendás 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

Drapériatanulmány
Munkácsy gyulai
vázlatkönyvéből.
Ceruzarajz. 1861
MNG. Repr.
Pogány 1938

Érdekes megfigyelnünk a rajzok témavilágának változását. Az első három kép után történelmi témájú rajzok következnek, valószínűleg könyvillusztrációk után – ahogy Odry leírta –, majd a 8. rajztól népi tárgyú életképekkel találkozunk. Munkácsy elhatározta, nem csinál „szolgai másolatokat”, hanem eredeti képeket fog rajzolni. Témájuk rokon, s datálásuk a rajzok időrendiségére enged következtetni (a 14. és 16. rajz dátuma!), de a 17. kép is júliusi témát ábrázol. Az Aradi gimnazista valószínűleg később készült, a két utolsó rajzot pedig Pogány ragasztotta az albumba, eredetileg nem tartozott a gyűjteménybe.

Az albumon kívül egyéb rajzairól, festményeiről is tudunk, amelyek Gyulán készültek.

Lerajzolta Reöknek Csete Mihály nevű hajdúját és annak családját. Egy-egy ovális képet fest a Strausz-házaspárról, a kaszinó vendéglőséről, ahol – állítólag – ebédelt egy időben. Gyulai Laci testvére, Szénásy József is őrzött néhány Munkácsy-képet. Egy 54 × 65 cm nagyságú festményt, a Madonnát, hálából festette Kratochvill Józsefné Szénásy Évának (Gyulai Laci édesanyjának), „akinek házában második otthonra talált.” Ugyancsak a Szénásy család birtokában volt egy 23 × 46 cm-es kréтарajz, melyet még Aradon rajzolt 1862-ben Szénásy Józsefnek. A szájhagyomány szerint lerajzolta azt a Dubányinét (még lánykorában), akinek visszaemlékezését idéztük.

Aradi gimnazista
Munkácsy
ceruzarajza.
Arad 1862
MNG. Repr.
Pogány 1938

Ugyancsak a Dubányi családban maradt fenn a következő hagyomány. A két család összejárt, s egyik alkalommal Reőkék voltak Dubányiéknál. A nők varrtak. Miska – mi mást csinálhatott volna – rajzolt. Özv. Dubányi Jánosné úgy emlékezett rá, hogy haragudtak Miskára, mert akadályozta őket a munkában. Egy alkalommal épp be akarták fejezni a varrást, s egy anyagot akartak eltenni a heverőről, amikor Miska megszólalt: „Tessék hagyni, olyan szép az esése!” Azonnal le is rajzolta, s elkészült egy drapériatanulmány. Az a különös, hogy az album rajzai között is szerepel egy drapériatanulmány. Nem lehetetlen, hogy ennek a rajznak a születését őrizte meg a Dubányi családban megmaradt szájhagyomány.

Szamossy Gyuláról Aradra ment Zselénszky grófékhoz, „azaz jobban mondva a gróf megengedte, hogy egy üres házba beköltözzék” – írja Munkácsy. A lengyel származású gróf Arad megye egyik legjelesebb gazdája volt. Újaradon kívül – ahol Munkácsyék is laktak – öt másik falut is mondhatott magáénak, s uradal-mát mintagazdasággá fejlesztette.

„Az egész házban nem lakott senki, csak a kapus. Hely volt hát bőven, s ez volt a szerencsém. Szamossy írt és utána mentem. Nagy elégtétellel szemléltem most Arad városát, amelyet éppen két évvel ezelőtt hagytam el.

1862 januárjában volt. Szamossy a második emeleten lakott, egy szobában és egy előszobában. A szoba volt a szalon, a műterem és a háló-helyiség és nem lehet ráfogni, hogy gazdagon volt berendezve. Szamossy mester festőállványokból ágyat épített. Ládákra és kofferekre rakta az állványokat, szalmazsákot dobott az építkezés tetejére s – ha nem tévedek – egy szőnyeget is, de ez aligha Smyrnából került ide. Csak éjszaka volt ágy ez az alkotás, nappal diványnak használták. Az asztal egyúttal a mosdó szerepét is betöltötte – ez volt a híres bútorzat. Egy hónapig az előszobában aludtam. Este a padlóra vettem meg a vackomat, reggel aztán felszedtem és összepakoltam. Nem akartam, hogy Szamossy takarítónőt fogadjon és gyönyörű rendben tartottam a lakást. És így is volt rendjén, mert Szamossy szerette a tisztaságot és a kényelmet, s mással úgysem tudtam volna neki meghálálni rengeteg figyelmét és jóindulatát.

Mert tényleg úgy volt. Szamossy igazán szeretett, s nemcsak festeni tanított, de nevelt is. Nagyon művelt ember volt, s szomorúan látta, hogy én mennyire tudatlan vagyok. Így aztán igyekezett fogyatékos képzettségemet kipótolni. Minden napra adott fel leckét, s ha este otthon maradt: mesélni kezdett a történelemből és írásbeli dolgozataimat javítgatta. Egyszóval arra törekedett, hogy ha nem is nagyon, de olyan általános műveltségem legyen, amellyel bátran a világ szeme elé kerülhetek. Világi és művészi ismereteim gyarapítása közben teltek-múltak a napok. Az elsővel azért foglalkoztam, mert tudtam, hogy szükséges, a második-hoz pedig szívvel-lélekkel vonzódtam.

Találkoztam csabai barátaimmal is, akikkel már asztaloskoromban összejöttem. Ők gimnazisták voltak, de úgy láttam, hogy a társadalmi létrán már följük kerültem, s most már nem éreztem magam olyan rosszul a társaságukban. Meny-nyit szenvedtem titokban, a szívem legmélyén, amikor azt hittem, hogy utainknak el kell válni, mert én belefulladok a gyaluforgácsba, a porba, a piszokba, miatt ők előre haladnak! Most már mindez elmúlt, s az aradi diákok maguk közé fogadtak, s közéjük kerültem, a baráti társaságba.

A diákok között én voltam az egyetlen festő. Nagyon vigyáztam hát magamra, mert azt akartam, hogy csupa jót tartsanak felőlem. Persze ez nem ment olyan könnyen, azért mégis nagyszerűen éreztem magam a társaságukban, hiszen már asztaloslegény-koromban úgy irigyeltem őket. A hosszú, téli estéken, négytől hétig minden áldott nap összejöttünk valamelyikünk szobájában és öten, hatan is dolgoztunk a három négyzetméternyi kamrában. Vidám és boldog esték voltak, s majd megfulladtunk a füsttengerben, mert barátaim már a felsőbb osztályokba jártak és sok rossz dohányt elcigarettáztak, elpipáztak.

Eleinte mindnyájan a dolgunkat végeztük és lassan, csendesen kezdődött a mulatság. Később aztán tornászni kezdtünk, ami nagy lármával járt. Én csak nagyon ritkán vettem részt a ramazuriban, mely a későbbi órákban már valóságos tombolássá fejlődött. De ne gondoljanak semmi rosszra! Csupa tréfából ugráltunk, játszadoztunk, hancuroztunk. Nem voltunk vásott gyerekek, csak éppen nagy gyerekek voltunk. Vacsoraidőben rendesen otthagytam barátaimat, akik mindig házigazdájuknál ettek, ahol a szobát bérelték. Én meg a kapushoz jártam, aki egy házban lakott velem.

A kapusék nagyon nagyon szerényen éltek. Az ebéd és a vacsora jóval kevesebb volt, mint abban a szomorú időben, amikor még a gyalupadnál tölttem magamba a szalonnát és a kenyeret, vagy a földre állított fazékban kotorásztam. Honnan jöttem és hová megyek? Nem lett volna szabad összehasonlításokat tennem, sajnos, mégis gyakran megtörtént. Régente kevesebbel is beértem, most már az is rosszul esett, hogy a kapusékkal egy asztalhoz kell leülni. Mégse jutott az eszembe egyetlen egyszer sem, hogy Roek bácsitól támogatást kérjek. Egyébként is az vigasztalt, hogy nemsokára majd annyit keresek, hogy a magam ura leszek, a saját asztalomnál. Előbb, vagy utóbb – gondoltam – egyre megy . . .

Ceruzavázlatokat, apró genre-képeket csináltam és kiállítottam mindet egy kirakatban, a város legforgalmasabb helyén. (A Bettelheim-könyvkereskedésben – C. I.) 3–4, sőt 8 forintjával adtam el darabját, úgy, hogy havonta 10–12 forintot kerestem. Szamossy nemsokára bejuttatott rajz-tanítónak egy családhoz, ahol az ellátás volt a bérem. Nagyon boldog voltam és búcsút mondtam a kapuséknak, akik őszintén sajnáltak, mert a család minden tagját lefestettem. – Mégis otthagytam őket és elköltöztem két gyerektanítványom szüleihez.

Hirtelen nem is tudtam, hogy hogyan kezdjem el a tanítást? Mindjárt az első órán láttam, hogy már értenek is a rajzoláshoz. Egész jól lemásolták a mintalapokat, s a tanár úr jobban reszketett korrigálás közben, mint a növendékek. Mit mondjak nekik? Úgy éreztem, hogy nem sokkal tudok többet náluk, s ha folytonosan ezt mondogattam: »nagyon jó«, »kitűnő«, – akkor majd azt hiszik, hogy nem is tudom megítélni a munkájukat. Általában attól féltem, hogy egyszer csak rájönnek arra, hogy milyen keveset értek a rajzoláshoz és – felmondanak. Ez nagy csapás lett volna, mert már egész hozzászóktam a jó túrósréteshez és a lencsefőzelékhez.

Azt hiszem, hogy kezdettől fogva túlbecsültek, és én nem is tudtam róla. Az órák alatt folyton unatkoztam, s szórakozásból én is elkezdtem rajzolgatni. Valahogy hát agyonütöttem az időt, közbe-közbe egy pillantást vetve a tanítványok rajzaira is. Apró alakokat és kis genre-jeleneteket firkálgattam, ami nagyon tetszett növendékeimnek. Így hát a túrósrétes egyelőre biztosítva volt! Sőt! Tekintélyem napról-napra növekedett. Nemsokára megengedtem tanítványaimnak, hogy természet után dolgozzanak és emlékezetből rajzoljanak le egyet-mást. Ezt a módszert egyetlen tanárnak se ajánlanám, nálam mégis bevált. Bizonyosságul az volt a legjobb jel, hogy az asztalnál kétszer is megkínáltak a tálból, én persze sohasem utasítottam vissza az ételt, mert akkoriban telhetetlen és nagy evő voltam.

Innen mindig Szamossyhoz mentem, ahol szorgalmasan dolgoztam. Mialatt ő portrékat festett, én vázlatokat csináltam, amit kijavított. A tervezésben is gyakoroltam magam, s rajztudásom egyre javult. Akkor még azt hittem, hogy a festő csak kigondol valamit s rögtön neki is állhat a festésnek. Nem kell tanulmányoznia a nagy mesterek alkotásait, rájuk se szabad nézni, mert akkor a saját munkája nem lesz eredeti, csak közönséges szolgálai másolás. Közben azért a Szamossy életnagyságú portréit is lemásoltam. Egy órát naponta az anatómiának szenteltem. Gipszöntvényekről tanultam ezt a tudományt, amelyeket aztán fejből lemásoltam. Egyébként úgy dolgoztam, ahogy jött. Reggel a vásártérre mentem, ahol vázlatokat csináltam a természet után. És máskor is, mindig, ha olyan mozgást, vonalat, vagy erőt akartam rajzaimba belevinni, amit képzeletből nem találtam meg: rohantam az utcára, hogy megkeressem. Azt hittem, hogy ha modell után dolgozom, akkor nem vagyok igazi művész. Legfeljebb akkor vettem igénybe modellt, ha valamilyen tanulmányt csináltam, amelyhez be kellett állítani egy-két alakot a háttérbe.

Szamossy engedte, hogy úgy dolgozzam, ahogy akarok. Valószínűleg nehezebbre is esett volna, ha az akadémia módszerével kellett volna oktatnia. Nem is akart sokáig magánál tartani, tudta jól, hogy ide-oda vándorlása közben nem lesz ideje, hogy velem is törődjék, csak a legelső alapismeretekre akart megtanítani, hogy aztán komolyan tovább fejlődhessek. Én pedig boldogan éltem, s nem sokat törődtem azzal, hogy mi lesz velem ezután?

Az éjszaka csöndjében néha mégis elfogott a nyugtalanság. Hátha nem sikerül? Ki tudja, nem tévedtem-e rossz útra, amelyről vissza kell térni a gyalupadhoz? Rémeiket láttam: újra ott voltam a műhelyben, s körülöttem álltak a gúnyolódó legények, akik csúfondárosan kacagtak. Ilyen és ehhez hasonló rossz álmaim voltak, nem hagytak nyugodni, s egy-egy átvergődött éjszaka után a nappal is elvesztett a komoly munka számára.

Nem is tudom, hogy közben mennyi idő telt el. Csak tervezgettem és sok portrét festettem. Rendesen szabók jöttek hozzám megrendelésekkel. Egy télikabátot lefestettem apát, anyát, gyermekestől. Egy nadrágért másik szabócsaládot

festettem le. Ilyen módon lassankint szépen felöltözök, még csak a cipő hiányzott. De susztermodell sehogy sem akadt, bármennyire is kerestem az egész városban.

Közben a könyvkereskedésben kiállítottam apró képeimet, s lassankint felém terelődött a közönség figyelve. Nemcsak az az öröm ért, hogy megvásárolták a rajzokat, hanem az a meglepetés is, hogy egy ismeretlen társaság minden tagja egy forint segélyt ajánlott fel tanulmányaim folytatására havonta. Azt akarták, hogy a fővárosba utazzam és iratkozzam be az akadémiára. Képzelték örömet! Rögtön elutazhattam volna, de olyan hirtelen jött a meglepetés, s annyira lekötve éreztem magam Szamossy mellett, hogy nem tudtam magam egy-kettőre rászálni az elmenetelre. Továbbra is Aradon maradtam és kuporgattam a pénzt, hogy legyen későbbre is. Egész keresetemet félrerakhattam, mert lakásom és teljes ellátásom volt az óraadásért.

Milyen igazam volt, hogy nem dobáltam könnyelműen a pénzt! Alig egy-két hónap múlva már hiányzott négy-öt forint a könyvkereskedőnél letett szokásos havi tizenöt forintból. Majd hat, sőt nyolc forint hiányzott. . . Nemsokára már nem is volt érdemes a boltba menni, úgy lefogyott a havi segély-összeg. Különből pedig sohasem tudtam meg, hogy kik az adakozók és miért gondolták meg a dolgot? Talán, mert látták, hogy úgysem megyek el a városból? Ki tudja? Nem is volt olyan fontos, hiszen nagyon boldog voltam, hogy ott maradhattam. . .”

Nyolc-kilenc hónapot töltöttek Aradon, amikor Szamossy meghívót kapott régi barátjától, Ormós Zsigmondtól Buziásra. Ez a Temes megyei fürdőhely messze van ugyan Aradtól, még inkább Békés megyétől, csupán azért említem meg, mert Ormósnak gyulai kapcsolatai vannak, s a nála töltött egy hónap jelentősen hozzájárult Munkácsy művészi fejlődéséhez.

„Tizenöt, tizenhat hónapja voltam már Szamossynál, mikor öt Ormos barátja, aki műpártoló, esztetikus és író volt egy személyben, meghívta magához látogatónak. Ormos is Gyulán élt, akkor én még nagybátyámnál voltam, s néhányszor látott Szamossynál. Sőt azt is tudta, hogy azóta sem váltam el tőle. Meghívott hát engem is. . . Összepakoltunk s elutaztunk egy kies, kis fürdőhelyre: Buziásra, ahol nagyon kellemes heteket töltöttem.

Külön kis házikóban laktam, egészen egyedül, úgy, hogy azt csináltam, ami tetszett. Éppen csak étkezésnél találkoztam derék, szíves házigazdával. Élvezettel hallgattam, mikor Szamossyval a művészetéről beszélgettek. Ormos nőtlen ember volt és magánosan édeglét. Legszívesebben a régi, nagy mesterekről beszélgetett, annál is inkább, mert sok, értékes képe volt, amelyet ők festettek. Tudták, hogy minden egyes képet milyen szemmel kell nézni, s a festés technikájáról vitatkoztak. Nekem mindez újság volt, de tanulságos, hasznos újság. Ormos könyvet is írt, a velencei képzőművészetéről és sokáig élt ott, hogy tanulmányokat gyűjtjön. Ott ismerkedett meg Szamossyval is, s ott kezdődött a barátságuk.

Elmesélgettek a híres olasz remekekről, s megmutatták a legnevezetesebb alkotások rézmetszeteit. Így ismerkedtem meg a nagy mesterekkel, s azóta sem ismerem őket másképp, pedig Velencében is, Rómában is jártam, mielőtt Párizsba jöttem...

Nagyon jól éreztem magam ebben az áldásos környezetben. Végre szabadon lélegzettem. A nap legnagyobb részét kint töltöttem, s azt rajzoltam le, ami kezem ügyébe esett...

Hat hétig vagy két hónapig tartott ez a boldog élet, aztán folytattuk a vándorlást". Szamosst Karácsonyi grófék hívták meg Buziás mellé egy kis faluba, Beodrára. Munkácsynak Szamosst mellett volt a szobája, de étkezésnél a lakájok közt az asztal végén kellett helyet foglalnia, s ezt annyira zokon vette, hogy kiköltözött a kastélyból a helybeli mészárosékhöz. Nappal Szamosstval volt, de kosztra s kvartélyra a mészároséknál maradt.

„Már rég elutaztam volna a faluból, csak nem tudtam otthagyni drága mestereimet. De meg volt írva a sors könyvében, hogy mégis el kell válnom Szamossttól, s vissza kell térnem Roek bácsihoz, ahonnan újra útra indulok. Már ideje volt. Legfőbb szükség volt rá, hogy lássak és tapasztaljak. Ormos társaságában teljesen kinyílt a szemem, s éreztem, hogy az akadémián van a helyem.”

A „sors könyvéről”, amely Munkácsyt visszavezeti nagybátyjához, Szamosst önéletrajza veti le a fátylat: „... midőn Karácsonyi Guidó gróf által hosszabb időt igénylő munkák elkészítésével bízván meg, Miskát nagybátyjához küldöttem azon utasítással, hogy folyton természet utáni rajzolással foglalkozva, várja be az időt, midőn megbízatásom teljesítése után együtt Párizsba fogunk utazni.” (Az említett munka három évig tarott Karácsonyi gróféknál Beodrán és Budán, így kettőjük sorsa másképp alakult.)

Így érthetjük meg, miért „kísérte” Szamosst Aradig. „Szamosst egészen Aradig kísértem. Ott aztán festéket vásároltam, s elhatároztam, hogy mihelyst nagybátyámhoz érek, hozzákezek a komoly festéshez. Elbúcsúztam a derék Szamossttól. Nagyon érzékeny volt a búcsú. Hiszen még most is és örökké hálás vagyok neki azért a sok jóért, amelyben részesített. Az élet hívott, s nem tudtam ellentállani. Meg kell kezdenem a munkát – gondoltam – nem is fontos, hogy mi lesz a vége... Milyen rövidnek tűnt fel ez az idő!... Éppen tizenhét hónapja, hogy Szamosst tanítványának fogadott...”

Közel negyedszázad múlva, 1885-ben, Ormós Zsigmond kérésére írt önéletrajzában Szamosst Elek, akkor nagyváradi rajztanár, így emlékezik meg Munkácsy felfedezéséről:

„Velencéből négy évi ott tartózkodásom után visszatérve, előbb Bécsbe, később Harucker és Wenckheim családok történelmi arcképeinek festésével foglalkozva a békés-gyulai várkastélyban töltöttem tíz hónapot. Itt ismertem fel az asztalostanonc Lieb Miskában ama ritka művészi tehetséget, mely megnyerő

magaviselettel párosulva, annyira megnyerte rokonszenvemet, hogy az árva fiút magam mellé vettem, nevelő nagybátyja ellenzése dacára rábeszéltem, hogy festőművészi pályára lépjen. A gyors fejlődés az ellenkező nézetű nagybátyját engedékenységre bírván, Miskát gondjaimra bízta, s munkám végeztével Gyuláról távozva, őt mint kedvelt, reményteljes tanítványomat vittem Aradra, innen Zselénszky gróf meghívása folytán Újaradra, később Buziásra, hol Méltóságod vendégszerető házában töltöttem egy hónapot Miskával, ki az oláh népből több sikerült alakot, s néhány arcképet rajzolt. Buziásról Beodrára, a vidéki Maccénások egyikétől s másikhöz, mindenütt hónapokat töltve családi arcképek festésével. Ezen idő alatt Miska vezetésem mellett, folyvást természet után rajzolt apróbb jeleneteket a népeletből, s rajzait csekély összegekért ugyan, de mindig értékesítve, zsebpénzre is szert tett.” Ezután következett a már említett Karácsonyi gróf meghívása, amely elválasztotta Miskától. Vállalja Miska eltartását, s igyekszik minden tudását átadni a „festőinasnak”. Nem mindennapi önzetlenség.

Az utókor mindezt azzal hálálta meg, hogy mint Munkácsy felfedezőjét, tehetségének megmentőjét, Szamossy nevét beírta a magyar művészettörténet elismert művészei közé.

*

Itthon is nagyot változik a világ. A nemzet és a Habsburg-ház első kiegyezési kísérlete eredménytelennek bizonyul. Az országgyűlést felosztatják, a megyerendszer megszűnik, visszaáll az abszolutizmus. Reök is távozik Gyuláról. Októberben azonban nem Gerendáson, hanem Pesten találjuk, a Belvárosban az Aranykéz utca 3. számú házban laknak, innen keresztelteti második gyermekét, Ilonát. Nyilván hamarosan visszatér Gerendásra, ahol tovább gazdálkodik, de közben mint Csaba első közjegyzője hivatali teendőket lát el. Zsilinszky szerint 1859-től közjegyző. Mi csak azt tudjuk bizonyítani, hogy 1861. szeptember 18-án kelt megyeszéki végzés alapján biztosítékot tesz le, s ezt 1867 áprilisában feloldják hivatala megszűnésekor.

De térjünk vissza 1862-höz!

Munkácsy önéletrajzát olvasva az a véleményünk alakul ki, Reök ismét lemondott arról, hogy unokaöccséről bármiféleképpen is gondoskodjék. Amikor Miska eldöntötte, hogy festő akar lenni, nagybátyja kételkedve fogadta a pályaválasztás értelmét, és ismét kijelentette, hogy nem áll módjában segíteni. Munkácsy ezután nem is beszél a nagybátyjával való kapcsolatról, s csak akkor említi ismét, amikor Szamossytól elválva Gerendásra jön, hogy némileg összeszedje magát a pesti tanulmányokhoz.

Pedig Reök nagyon is tudta, mire vállalkozott Miska, és „akadékoskodása” onnan eredt, hogy sem kirtartásában, sem anyagi erejében nem bízott. Hogy mennyire átérezte Szamossy tettének mély humanizmusát, Reöknek ebben az

időben Szamosyhoz írt leveléből nyilvánvalóvá válik. A levél azt is bizonyítja, hogy Reök és Munkácsy kapcsolata nem szakadt meg, nem akart kitagadott gyermekeket csinálni Miskából, és ha ritkán is, de ebben az időben is találkoztak:

Tisztelt Szamosy Úr!

Nem veszi kegyed rossz néven, ha Miskát családi összejövetelünk [alkalmából] hazakívántam. Ó annyi hálával nyilatkozott kegyedről, hogy kegyed iránt új és új kötelezettséget nem éreznem nem lehet, bár módom volna egykor a nemes tettet, hasonló módon viszonyozhatni, noba tudom, hogy amit tesz, cselekszik, azt ön nemes keble sugallatából, önzetlenül teszi. Legmelegebb óhajomásom, hogy kegyed, szép de – napjainkban – nehéz pályáján elérje a célt, mely után hivatásteljes lelke sóvárog s melyet az anyagi ember igényelhet.

Említettem Miskának, hogy gr. Apponyi itt a gerendási pusztán kápolnát épített, ő azonnal felfogta, hogy abba legalább oltárképre lesz szükség s hogy minő jó volna, ha annak alkotásával kegyed bíznék meg. És én nem késtem a grófnak e tárgyban írni s nem kétlem, hogy ha már nem intézkedett, kérésemet megballgatandja. Mibelyt választát veszem, kegyed azonnal értesíteni fogom.

Addig is Isten áldja meg kegyedet, legyen meggyőződve, miképp meleg hálával van eltelve

tisztelő szolgálja

Gerendási pusztja június 20. 862. REÖK ISTVÁN

Különös hangulat árad ebből a levélből. Írója legalább olyan szimpatikus, mint az *Emlékeim* asztalosinasa. S együttlétükkor mégis mindig feszültség érezhető kettejük viszonyában.

A családi összejövetelt egy évtized múlva is felidézi Reök. Ismét haza készül Mezőkeresztesre, akkor írja Munkácsynak: „... jól emlékezel, mikor Gerendásról szintén oda utaztunk, mily jól éreztük magunkat, mily jól mulattunk.”

Miska tehát családtag maradt a Reök családban. Ez a kapcsolat egyre erősödik, ahogy Munkácsy felnő és előrehalad a festészetben, mintegy bebizonyítva, hogy nagybátyja tévedett Miska tehetségének megítélésében. Reök pedig annál értelmesebb, mintsem ne tudná felfogni, mire vállalkozott unokaöccse.

Tulajdonképpen ettől kezdve már támogatja Munkácsyt előrehaladásában. Kétkedik még kissé, de aztán egyre tudatosabban igyekszik irányítani tehetséges unokaöccse tanulmányait. Eddig lelkiismeretes, mesterségbeli tudással rendelkező asztalost kívánt faragni belőle, most a magyarságnak egy új tehetségét véli felfedezni benne, akinek egyetlen kötelessége van: tudását a legnagyobb tökéletességre vinni, s majdan a haza szolgálatába állítani. Reök magatartásának ez a fordulata 1862–63-ban következett be. Fokozottan alakul ki ez az új magatartás, de már ott érezzük kezdetét, amikor Munkácsy mint Szamosy reményteljes tanítványa mesterétől elbúcsúzva először tér haza a gerendási tanyára.

ELŐSZÖR GERENDÁSON [1862 ŐSZ–1863. MÁJUS]

Gerendás!

Jó néhányszor említettük már ezt az istenhátamögötti pusztát, ahová jó félnapig gyalogol végeláthatatlan búzatáblák mellett a mesterétől megszökött Miska, s ahonnan Reök is csak egyszer egy héten, vasárnaponként jár be Békéscsabára.

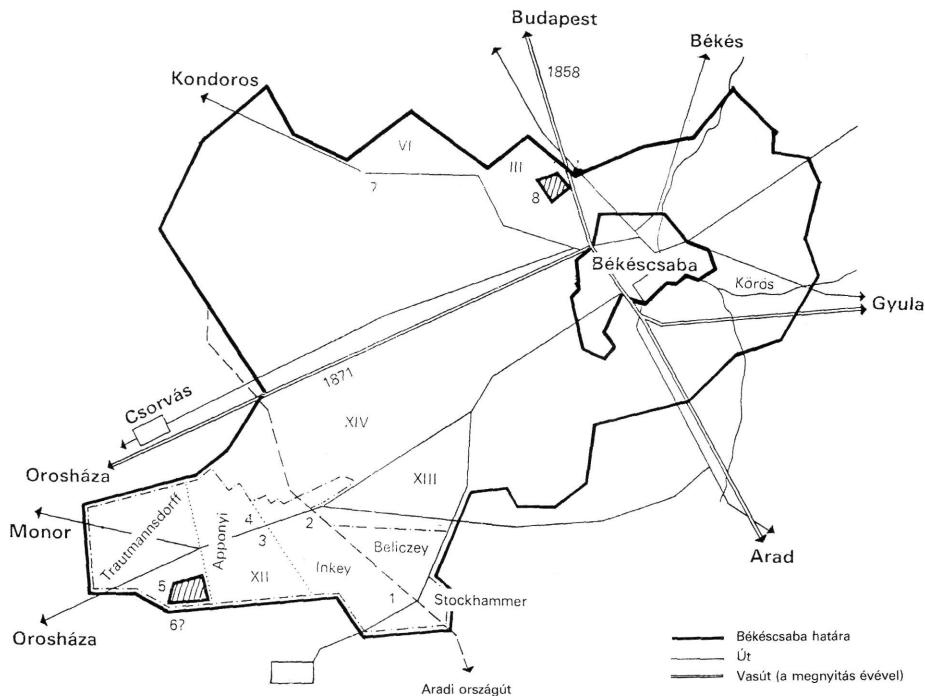
Ezután még gyakrabban találkozunk Gerendással, mert Munkácsy két alkalommal is hosszabb időt tölt Reök bácsi tanyáján, s több fiatalkori festménye készül itt.

Illó hát, hogy közelebről is megismerjük!

Az orosházi útban, Csabától két mérföldnyire – tizenöt kilométer – van a puszta központja. Amikor 1845-ben – az országgyűlés által megszavazott önkéntes örökváltság lehetőségeit kihasználva – Csaba megváltotta magát a földesúri szolgáltatások alól, ez a terület, több más pusztával együtt, földesúri birtok maradt. Köztük a leghatalmasabb gróf Apponyi Györgyé. (A nagyhatalmú úr néhány évvel előbb még Kossuth legádázabb ellenfele, a Konzervatív Párt vezére, Bécs kiszolgálója volt.) Túl rajta a Csabától legtávolabb eső részen a Trautmannsdorff-birtok, a csorvási puszta, Orosháza és Apáca szögletében.

A Trautmannsdorff-birtokon bérletgazdálkodás folyt. 12 rátára osztották a 3500 kisholdas birtokot: 4–4 darab 374, 230 és 255 holdas rátára. A birtokot az orosházi út elágazása osztja három részre, s mindegyiket négy-négy egyenlő részre osztva kapjuk meg a 12 rátát, köztük a tizenkettedik Reök István csabai lakos bérletében „gr. Apponyi [birtoka] és Kis-Apáca mellett”. 255 kishold. Ennyi bérletéről tudunk már 1852-ben is, nyugodtan állíthatjuk tehát, hogy egész gerendási idejében ezen a parcellán gazdálkodott. (Talán Steinertől vett át egy rátát, aki az 1850-es évek elején ugyancsak a déli részen bérelt 780 holdat, csárdája is ott volt Apáca mellett.)

Az egész Trautmannsdorff-birtok szántó volt, „kizárólag termelési használatra”, de a föld termőerejének megóvása érdekében egyharmadát kapásnövényvel volt köteles művelni a bérlő. Abban az időben a fő kapásnövény a dohány volt itt. Tudunk Reök dohánykertészeiről, sőt néhánynak nevét is ismerjük. (Nem egy közülük Munkácsy modellje lesz hamarosan.) A birtok bérleti díja holdanként 6 forint 30 krajcár, így Reök bérletének évi díja 1606 forint 50 krajcár volt, melyet két egyenlő részletben volt köteles fizetni a grófnő orosházi prefektusi hivatalában. A bérleti díj biztosítékaul lekötötte minden ingó és ingatlan vagyonát, különösen pedig a bérbevett területen levő épületeit. Mert a tanya az övé volt. A szerződés nem tiltotta ugyanis az épületek emelését, de azokért a bérlő kárpótlást nem várhatott.

*Reök István birtokai
Békéscsaba határában
Térképvázlat*

1. Beliczey-csárda. 2. Inkey-csárda. 3. Kisgerendási csárda. 4. Gerendási major.
5. Reök bérlete 1852–1867 között. 6. Steiner-csárda. 7. Szentmiklósi csárda. 8. Reök birtoka
1867 után Kismegyeren. III. Kismegyer. VI. Szentmiklós. XII. Nagygerendás.
XIII. Gerendási legelő. XIV. Gerendási telek. (III–XIV. Határrésznevek.)

A tanyák nagyon megszorodtak ebben az időben Csaba határában. Az 1830-as években még hatalmas legelő volt ez a terület Orosházáig és Szarvasig. Most, különösen a város alatti apró parcellákon, gombamódra szaporodnak az apró, szalmatetőes épületek. A legelő eltűnik, s különösen a krími háború idején egyre másra törik fel a hamarosan gazdagon termő földet.

Más a helyzet az Apponyi-birtokon. Itt gazdatisztek irányítják a gazdálkodást, s épp ebben az időben modernizálják a birtokot. 1858–1862 között kiépül a nagy majorság: gazdatiszti házak, cselédlakások, gazdasági épületek sorakoznak a birtok központjában. Egész kis település alakul ki a major körül, s a néhány tucat cseléd helyett kis falut talál már itt a hazatérő Munkácsy.

Így érkezett 1862 őszén Gerendásra, Reök bácsi tanyájára.

„Hozzámentem és bejelentettem neki, hogy legyen egész nyugodt, új foglalkozásomból meg tudok élni. Mióta Szamossynál voltam, egy krajcárral sem támogattam a családom, sőt húsz forint készpénzt hoztam haza! De ez a pénz nem volt elég, hogy útra keljek, pedig engem már Pestre hajtottak vágyaim.

Munkácsy 1863-ban
Eredeti fénykép
Repr. Malonyay 1897

Nem akartam a kis tőkét felélni, s elhatároztam, hogy keresni fogok. Képeket festek és eladom. Gondosan megtettem az előkészületeket. Sajnos, csak a leg-szükségesebb festékeket tudtam megvásárolni, s az ecseteket magam készítettem. Úgy, ahogy Szamossytól láttam, aki még a vásznat is maga szőtte. Asztalostudo-mányomnak mindenestre nagy hasznát vettem, mikor a léckereteket csináltam. És rögtön hozzáálltam az első képhez. Fialat leányt festettem, aki a szobában ül, kissé oldalt hajolva, mintha várna valakire. Hogy milyen nagy volt a kép? Termé-szetes nagyság, ha szabad megjegyeznem.! Egy kis lámpa segítségével az esti hangulatot is sikerült odavarázsolnom.

Végre! Végre! Hittel és rendkívüli lelkesedéssel dolgoztam. Az ecset lett a leg-jobb barátom. S mindezt mégis csak Szamossy tanításainak köszönhetem. Ő mondta mindig, hogy a képet először alá kell festeni, teljesen készre, azután

Levélolvasás
Munkácsy
olajfestménye.
Gerendás 1863
Ismeretlen helyen

könnyű ecsetvonásokkal újra végig kell menni rajta. Azt állította, hogy a nagy mesterek mind így dolgoztak!... Talán igaza volt, egy-kettő biztosan így csinálta... Nos hát – gondoltam magamban – a kép aláfestését éppen úgy kell csinálnom, mintha ceruzával, vagy szénnel dolgoznék. Először nem szabad törődni a színekkel! Mihelyst megvan az alap, a többi már jön magától...”

Ezek voltak az utolsó sorok, amelyekkel önéletrajzát befejezte. Lezárultak a hányattatás évei, következnek a tanulmányok a kor festőiskoláiban. S alig öt év múlva a világhírnév, a Siralomház megfestésével.

Ehhez az úthoz készült most Gerendáson.

Festett, hogy pénzt szerezzen, önállósulhasson. Az említett fiatal lányról készült képe elveszett. Megmaradt viszont egy másik képéről, a Levélolvasásról készült fénykép: szegényes szobabelsőben olvassa fel a falu nótáriusa a menyecskének az urától jött levelet. Egy kép, amely Gerendáson született!

Szamosy korainak tartja Munkácsy vállalkozását, és megfeddi nagy terve miatt. Munkácsy március 12-én írt levelében megnyugtatta mesterét, és meghatódva mond neki köszönetet gondoskodásáért:

„Kifejezhetetlenül megindultam azon édes tapasztalástól, hogy Tisztelt Mesterem, reám, atyai gondoskodását a távolból is kiterjeszti, s azon szokatlan részvétet, melynek alapját nem is tudom hol keresni máshol, mint tisztelt Szamosy úr önzetlen emberbaráti emelkedett jellemében; s a művészet iránti nemes áldozatkészségében. Nem teszek hiú fogadalmakat – ám tapasztalja jó Mesterem, hogy kegyes tetteit nem pazarolja hálátlanra.

Mennyire becsesek nekem Tisztelt Szamosy úr mesteri oktatásai, azt most van alkalmam leginkább tapasztalni, midőn pályámon vezér nélkül tapogatózkodom.”

Gerendási munkásságát idézik még vázlatkönyvének más darabjai, így a Levélolvasáshoz készült tanulmányok: Nő gyermekkel, Öreg paraszt; egy apró rajz Reök bácsiról: Reök bácsi gyertyával; valamint a Regélő honvédhez készült tanulmányok gerendási eredete is nagyon valószínű: Pipázó férfi és a kép kompozíciós vázlata.

A festés mellett kellemesen telnek szabad napjai is: vadászik, udvarol, ahogy kedve tartja. Függetlensége, 19 éve feljogosítja erre. Környezete később néhány apró történetet jegyzett fel gerendási életéről. Bár ezek a történetek nem tartoznak a Pestre készülő Munkácsy tudatos készülődéséhez, gerendási mindennapjait közelebb hozzák az olvasóhoz.

Az alábbi történetet Zsilinszky kérésére Vidovszky János jegyezte fel a szemtanú, Sohár Kálmán elbeszélése alapján:

„1862–3-ban Reök Gerendáson árendált Sohártól nem messze, az időben Miska nála tartózkodott, s mint szomszédhoz gyakran átjárt Sohárhoz (notabene Sohárnál egy csinos unokahúga volt látogatáson, aki tetszett Miskának), néha 3–4 napot is ott töltött. Sohár egy kordét . . . bocsátott rendelkezésére 1 lóval, melyen leginkább Csorvástra szokott átrándulni, cigányokat festeni s rendszerint egy-egy megrajzolt cigány életképpel tért vissza.

Egyízben vacsora után jutott eszébe 11 órakor, hogy haza kell mennie, mert korán reggel Pista bácsinak szüksége van reá. Meg is indult gyalog, magával vivén Sohár töltetlen puskáját. Amint a majorból kiérve az országúton haladott, észrevette, hogy az árokparton egy kocsi áll, s a homály dacára is kivehette, hogy ember nincs rajta – gazdájának tehát az urasági földön kellett lennie. Óvatosan oda közeledett, és látta, hogy két . . . ember kaszálja az urasági herét, mellyel már félig meg volt rakva.

Miska felugorva az árokpartra harsányan rájuk rivallt: Mit csinálnak? A két nagy ember úgy megijedt, hogy a kasza kiesett kezükből, de mikor meglátták, hogy egy fiatal gyerekekkel van dolguk, vérszemet kaptak, és durván azt felelték: Mi köze hozzá! (Az egyik régebben az uradalomnál szolgált elcsapott cseléd volt.) Miska keményen rájuk parancsolt, hogy most a lopott herével be kell a majorba menni, ő majd bekíséri, s midőn ezek a kocsihoz szaladva fel akartak ugrani, azzal fenyegetvén Miskát, hogy »Ne okoskodjék az úr, mert rosszul jár«, Miska felkapta a töltetlen dupla fegyvert s ezen szavakkal, »Mindkettőtöknek jut a puskámból egy golyó, ha mozdulni mertek«, teljesen képtelenné tette őket az ellenszegülésre, megadták magukat. Miska nem engedte őket a kocsira ülni (nehogy elvágtsanak), hanem rájuk parancsolt, hogy gyalog a két lovat vezessék a majorba – ő pedig a kocsi után lépdelt, lövésre készen tartva az üres fegyvert. Csakugyan be is értek ½ 1 órára a kasznárlak elé. Sohárék már lefeküdtek, de a nagy lármára, kutyaugatásra Kálmán felébredve kijött és Miska egész ünnepélyességgel átadta neki a heretolvajokat; azzal, mint aki dolgát jól végezte, a marasztalás dacára visszafordult, hogy hazamenjen, mert reggel Pista bácsinak okvetlen szüksége van rá.

Ugyanezzel a puskával egyszer megjárta Miska – majdnem megölte őt – akkor persze meg volt töltve, mégpedig öreg söréttel, mert tűzokot szeretett volna löni.

A fegyvert vállára akasztva és annak tartószíját fogva éppen indulóban volt, mikor az előbb említett unokahúga a szobába lépett. Miska gavalléros pozícióba vágta magát, a köszönés alatt bal kezét a szíjon lerántva a felhúzott puska kakasát érintette meg és a könnyen járó, kilótt fegyver elsült, az egész töltés Miska fejétől pár hüvelyknyire ment föl és a plafonba fúródott. Aztán le is mondott a tűzok vadászatáról.”

A következő történet ugyanezt a témát ismétli, de mégis megérdemli, hogy megmentsük a feledéstől:

„... a szomszéd majorban Sohár Kálmánnak szép nővére (?) volt, akivel Miska szeretett tréfálgatni. Kiváló öröme volt, ha megijeszthette. Véletlenül meglátja a falon függő pisztolyt – leveszi és az ajtón bejövő leánynak tartja e szavakkal: Vigyázzon, lelövöm. A leány visszahökken, a pisztoly, Miskának nagy rémülete, elsült – de szerencsére nem talált. Csak azután méregette tetteinek lehető következményeit, mikor első rémületéből magához tért és a jelenvoltak által megdorgáltatott.”

Úgy látszik, kevés szerencséje volt a puskákkal. Kár, hogy az utókor nem a festszegető Munkácsyról jegyzett fel emlékeket!

De hogy a vadászgató Miska valóban gyakori jelenség lehetett a gerendási pusztán, szólaltassuk meg őt magát! Egy alkalommal Andrassy gróf vendégeként vadászatot vett részt, ekkor mondta a következőket: „Isten tudja, mikor járt

puska a kezemben. De ha járt is valaha, Gerendáson, Pista bátyám majorjában, legföljebb verebekre durrogtattam. Hanem azért mulattatott a dolog.”

Elérkezett a búcsúzás ideje. A Gerendáson festett képekkel, vázlatokkal s talán némileg megszorított pénzzel távozott nagybátyjától.

1863 májusa volt.

*

Nagybátyja aligha segítette és segíthette. 1863 rendkívül aszályos évnek indult, tönkremenéssel fenyegette a gazdákat. (Az év folyamán jelentős ínséggabona kiosztását kellett kérni a kormánytól.) Leveleket ír azonban befolyásos ismerősökhöz, rokonokhoz, támogatást kér Pestre kerülő unokaöccse számára.

Pesten Munkácsy először Harsányi Pált, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat titkárát kereste fel. Nyilván Reök bácsi tanácsára kezdte ott a kísérletezést. Harsányi, aki közeli ismerőse volt Reöknek és a Reök családnak, így emlékezett vissza az első találkozásra: „... 1863-ik évi nyár elején egy fiatal ember keresett föl a gerendási pusztáról, régi jó ismerősömtől, Reök Istvántól levelet hozván nekem, melyben az őtet, mint elhalt nővére vagyontalan árváját, pártolá-somba ajánlaná, hogy állásomnál fogva a Képzőművészeti Társulat gyámolítását eszközöljem ki javára, ha ugyan érdemes, ő nem tudván megítélni, vajjon a hajlam és a szorgalom, melyet kevés tanulás után is tapasztal nála, valódi tehetséget is tanúsít-e.

Ezen ifjú Munkácsy Mihály volt.

Én az alakjára nézve is rokonszenvet ébresztő ifjút annál szívélyesebben fogadtam, mivel néhai édesanyját, sőt nagyanyját is jól ismertem.”

Reöknek ebben az időben Munkácsy támogatását kérő levelei közül megmaradt egy, amelyet unokahugához, Hunfalvy Pálné, Reök Karolinához küldött. Férje tudós nyelvész, etnográfus, ebben az időben az Akadémia könyvtárosa. A levél első része tartalmában nagyon hasonlít ahhoz a levélhez, amelyet Harsányi emlékezetből idézett:

„Édes Linim!

Nem tudom, levelem Pesten talál-e... Pedig kéréssel fordulok hozzád, szegény Czili árvája, Lieb Miska érdekében. Ő Pesten üti fel sátorfáját magát a festészetben képezendő. A fiú szorgalmas és jó erkölcsű, talán válik belőle valami, de Pesten csak úgy lesz maradása, ha eleinte pártfogásra talál, mert nekem nincs módomban, hogy őt mindennel ellássam. Miből álljon rokoni pártfogásotok, meg nem határozhatom, segítsétek őt azzal, ami terbeltekre nem esik. Írok, folyamodom mindenfelé, s remélem, itt vagy ott kérésem sikere el nem marad.”

Reök tehát több hasonló tartalmú levelet írt ismerőseinek Munkácsy érdekében. Ha ennyi dokumentumot ismernénk 1863-ból, a lelkiismeretes nevelőapa

Munkácsy 1866-ban
Eredeti fénykép
Legújabbkori Történelmi Múzeum
Fotóarchívuma

lenne előttünk: nem tudta megítélni unokaöccse tehetségét, de ellátta olyan ajánlatokkal, amelyek tehetsége birtokában döntőek lehetnek számára. Harsányi hamarosan azt válaszolhatta Reöknek, hogy „hozzám küldött öccsében kitűnő tehetség lévén, bizvást gyámolítja ő is, mert hacsak véletlen közbe nem jön, az kárba nem menend.”

1863-ban ismerkedett meg Munkácsy Ligeti Antallal is, a múzeum képtárának későbbi vezetőjével. Ligeti szerint 1863 őszén „egy borzas fiatalember” kereste fel, bemutatta rajzait, és engedélyt kért, hogy többször is meglátogassa. Ligeti barátsága évekig tartó gondoskodást jelentett Munkácsy számára. Ligeti visszaemlékezése szerint nem sokkal Munkácsy megismerése után Reök István kereste fel, mert Miska sokat írt róla, mint pártfogójáról, „és mindjárt kezdetben azt kérdezte tőlem, hogy mivel érdemelte ki öccse a jó akaratomat? és hogy mi céлом van vele? – Erre én azt válaszoltam, hogy én Miskában olyan tehetséget észlelek, mely ha kiműveltetik, belőle a művészet terén még nagy ember válhatik. E meggyőződés-

sem alapján karoltam fel ügyét és célom az, hogy képességének fejlesztését tehetségem szerint előmozdítsam. »Tehát ön komolyan hiszi« – kérdé – »hogya belőle művész válhatik?« »Igen« – felelém határozottan. Akkor fölugrott ülhelyéből, és izgatottan kiáltá: »Miska és művész!!«” Aztán elmondja, hogy az írás-olvasást is alig tudta megtanítani vele, s azért adta asztalosnak is, s most is azzal a szándékkal jött, hogy térjen vissza „tisztes mesteriségéhez.” Ez az ismert Reök-kép, aki a végsőkig igyekszik visszatartani Munkácsyt a festőpályától, s még akkor is viszszaaköveteli, amikor már áldozatkész kezek irányítják pályáját.

De akkor melyik Reök írta néhány hónappal előbb a leveleket, hogy támogassák Miskát, talán lesz belőle valami? Miért kérte, ítéljék meg tehetségét, mert ő nem ért hozzá? Reök magatartásának kettősségét aligha magyarázhatjuk meg, legfeljebb annyit olvashatunk ki Ligeti soraiból, hogy továbbra is kételkedik Munkácsy tehetségében, s a pályához szükséges akaratában. „Ki hitte volna?” – ismételte Ligetinek évek múltán, amikor Munkácsy sikereiről érkeztek hírek a távolból.

Nemcsak Reök volt így. Ligeti véleményében kevesen osztoztak, s „egyesektől még megtámadtatást is kellett irányában kifejtett buzgalmamért eltűrnöm” – írja Ligeti.

GERENDÁS–BÉKÉSCSABA (1865. SZEPTEMBER–1866. FEBRUÁR)

Mintegy húsz hónapig élt Munkácsy Pesten, majd első külföldi tanulmányútja következik: Bécsbe megy Rahl híres festészeti Akadémiájára. Fél évet marad itt. Tanulmányai mellett megfesti a Felolvasás és a Húsvéti locsolás című képeit meg néhány arcképet. Készülő munkáihoz parasztruhákat kér nagybátyjától, aki hiába próbálkozik kérésének eleget tenni. Munkácsynak 1865. június 10-én, még Bécsből írt levelére július 8-án válaszol: „...a paraszt ruhával hónapok óta kecsegtettelek, most erről a comissióról végképp lemondok, próbáltam így s amúgy, sehogy se sikerült venni, egész ruhatárt ki nem futja, amúgy pedig ígérnek, de nem kapni, nincs a parasztnak felesleges ruhájuk s nem örömet adják ám kölcsön. Azonban e részben másképp segíts magadon, vagy nézz be az országba, nem kell a viseletnek épp alföldinek lenni, vagy ha mód s idő lesz, látogass meg. Ha lejöhetsz, itt néhány arcképet festenend lesz alkalom – úgy hiszem.”

Munkácsy 1864-ben
Eredeti fénykép
Legújabbkori Történeti Múzeum
Fotóarchívuma

Munkácsy még júliusban otthagyja Bécset, s előbb Pestre, majd Reök invitálására s a kecsegtető gondolatra, hogy arcképet festhet – ami a legelőnyösebb kereseti forrás volt –, leutazik nagybátyjához Gerendásra.

Gerendási életéről hosszú levélben számol be egykori bécsi lakótársának, Engel Gyula orvosnövendéknek:

Gerendás puszta (u.p. Csorvás, Békésmegye)

1865. szept. 22.

Kedves Gyula pajtás!

Bécsből elutazván Pesten tartózkodtam egy kevés ideig. Innét utamat tovább folytatva, lejöttem az Alföldre, s beszegődtem pusztai betyárnak. Lakom a bátyámnál, gondom oly kevés, hogy egyszerre könnyen a nyakamba veszem s bebarangolom vele a tanya környékét. Abol szép lányt sejték, betekintek hozzá egy pár pislantásra és ez oly szíves, magyar vendégszeretetben részesít, hogy egészen ott felejttem magam; úgyannyira, hogyba reggel mentem, azon veszem észre magam, hogy rám esteledett. Ekkor aztán ismét hazasietek, egyet alszom az ilyen kedvesen telt nap után, s reggel, megelőzve a napot fölkelteben, kilesem szemében az örömkönnyet, amely benne ragyog, midőn első sugaraival szerelmesen átkarolja a földet,

s felcsókolja a zöld gyepek harmatját. Ilyenkor megállok a puszták közepén, s eszembe jut Petőfi az Alföld című költeményének ezen verse:

Lenn az Alföld tengersík vidékin
Ott vagyok honn, ott az én világom;
Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.

Felrepülök ekkor gondolatban . . .
Túl a földön, felhők közelébe,
S mosolyogva néz rám a Dunától
a Tiszáig nyúló róna képe

S ezt oly igazán érzem, hatása oly annyira átjárja lelkem minden rétegét, hogy az mintegy magasra emelkedve diadalittasan néz le a közel múltira, melynek ugyan azért vettem alája magam, hogy lelkem nemesbítse, de a céljától eltérve, inkább elnyomni igyekezett. Most tebát, pajtás, én is oly lelkesedéssel írtatok, mint te írtál, midőn engem a nyomorúságban Schiller költeményével akartál vigasztalni, mondván, hogy gondoljak azoknak isteni szavaira és könnyebben fog csúszni Keizler marciája . . . Úgy látszik, nagyon egyforma nótát fúj nekünk a gondviselés, te is csak akkor érzed jól magad, ha nem érinted a leplet, mely jövődet takarja, hanem csak úgy bekötött szemmel engeded magadat múzsád által vezetni, csak arra nézvén, hogy jelenedet használd és élvezd. Már hiszen igaz, hogy nekem is magyar szabó varrta a sorsomat, mégpedig oly szűkre, mintha csak díszmagyar nadrágot akart volna belőle szabni, amiben sokat feszelegni nemigen lehet, mert kiszakad.”

A gondtalan fecsegés, mely néha költői eszközökkel is megpróbálkozik, Munkácsy felszabadult lelkivilágáról tanúskodik. Böven ontja magából a szót, bizonyítván, hogy nincs más gondja. Jólesik neki gondtalanul élni ott, ahová nyomasztó kétségbeesés, keserű gyermekkori emlékei kötötték eddig.

De nemcsak mindennapjait élvezzi, távolabbi terveit is megírja barátjának: „Mindazonáltal én legközelebbi indulásomat Berlinbe vagy Münchenbe akarom intézni, s ez okból festek ittbon is egyre-másra, hogy pénzre szert tehessek. Talán a környéken akad is, aki magát lefestetné, ez a keresetmód volna a legjobb, de nem merek rá számítani, hanem csak úgy Isten nevébe dolgozom. Éppen most van készen egy genreképem, a kedvesét váró leány fonás mellett, estvéli világításnál, életnagyságú, térden aluli egyes alak. Ez, amint mondom, kész, most nem tudom, mit csináljak vele, felküldjem-e a kiállításra, vagy itt próbáljak vele szerencsét? Kijátszani (kisorsolni – C.I.) akarnám. Most megint bozzá fogok két nagyobb képnek, melyeknek egyike fogja ábrázolni munka után a nyomtatókat, a másik pedig egy alföldi árvizet a menekültekkel. Én, mint mondom, Berlinbe szándéko-

Tanulmány a Búsuló betyárhoz: Főbős
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1865
MNG

Tanulmány a Búsuló betyárhoz:
Sípot fúvó cigány
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1865
MNG

Búsuló betyár

Munkácsy olajfestménye, Gerendás 1865

Déri Múzeum, Debrecen

Tanulmány
az Estebéd a pusztán c. képhez:
Könyöklő férfi
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1865
MNG

Tanulmány
az Estebéd a pusztán c. képhez:
Térdelő férfi
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1865
MNG

Estebéd a pusztán
Munkácsy olajfestménye. Gerendás 1865
Magántulajdon

zom, de hogy miből és miképp jutok ki az osztrák birodalomból, mielőtt a katonaság alól fölmentetem, azt még mind nem tudom, csak most gondolkodom rajta. E hó folytán egy hirdetett művészi ösztöndíjért is folyamodtam, azonban semmi reményem bozzá, mert csupán csak a folyamodvány ment fel, rövid lévén az idő bizonyítványokat szerezni.

A folyamodványhoz szükség volt a helyi közigazgatás igazolására. Íme a békéscsabai múzeumban őrzött igazolás:

Bizonyítvány

BCsaba városa részéről ezennel hivatalosan bizonyíttatik miként Lieb Mihály úr festész ügy erkölcsi mint political tekintetben kifogáson kívüli egyéniség, a' miért is őt kiképzése tekintetéből szándékba vett külföldrei utazhatásra megkívántató engedély kinyerhetésére ezennel ajánlani bátorkodunk.

Kelt Csabán November 2^{án} 1865.

BCsaba város elöljárói

SUCH JÓZSEF bíró

SZEMIÁN SÁMUEL
jegyző

DRJENYOVSZKI GYÖRGY esküdt
HRABOVSZKI PÁL esküdt

Munkácsy levele szerint pénzből most is szűkében volt: „Bécsből a lejövetelre Balogtól vettem jegyet az óramért. Hogy pedig egyéb szükségletemet fedezzem, a gyűrűmet hagytam szegény Krumpelnél 25 frtba, a mit azonban kiváltani erős szándékom, mert még mindig többet ér, daczára annak, hogy szeme hiányzik, meg aztán kedves emlék.”

Sokat dolgozik Reök bácsi tanyáján. Egy hónap múlva, október 20-án arról értesíti Ligetit, hogy berlini utazásához a pénz dolgában már kissé előrehaladt: Fonó lány című képét Gyulán a kaszinóban a főispán tiszteletére rendezett közebéden kisorsolták 150 forintért. (A képet Huszka Mihály gyulai táblabíró nyerte el.) Most pedig még két képet kezdett: „... egyik ábrázolja a parasztok estebédjét, szabadban a pusztán; másik pedig egy búsuló betyárt, aki muzsikáltat magának harmadfél cigány által s amellet kesereg. Ezeket szeretném valahogy a műegyesületnél eladni, hogy a hiányzó összeget kikapjam belőle. A pusztai jelenet már kész van, s ezután megkérem majd kedves Ligeti urat, hogy legyen ajánlója e képeknek, ha el tudnék belőle legalább egyet adni. A pusztai jelenet nemigen sikerülhet nekem, egy estveli táj s abban a figurák összhangzata; inkább a másikba helyezem reményemet.”

Munkácsy több festményének készülését ír ebben a két levélben. Még szeptemberben megfestette a „kedvesét váró leányt” fonás közben, s ki akarja sorolni. Egy hónap múlva örömmel írja Ligetinek, hogy Fonó lány című képét a gyulai kaszinóban kisorsolta. A végül is Fonó nő várakozás közben címen katalogizált képnek csak a vázlatát ismerjük.

Szeptember végén készül hozzáfogni a „munka utáni nyomtatókat” ábrázoló képhez, s Ligetinek már azt írhatja, hogy megfestette a „parasztok estebédjét, szabadban a pusztán.” Ez az Estebéd a pusztán című olajfestmény is megmaradt vázlatával együtt.

A harmadik kép témája megváltozott. Engelhez írt levelében még az alföldi árvizet tervezi megfesteni menekültekkel. Úgy látszik, lemondott a nehéznek ígérkező témáról, s visszatér a régi témához, a betyárvilághoz – s elkészül a Búsuló betyár. (Nem tartjuk kizártnak, hogy az 1861-ből említett kipenderítése a Fikker-csárdából kapcsolatos ennek a képnek a születésével. Nem dönthető el ugyanis, hogy az esemény mikor történt, s csupán azért tettük 1861-re, mert a pusztára kijáró Munkácsy szerepel benne, most pedig kinn él a pusztán. Ez azonban lehet későbbi hozzátoldás is a történethez.)

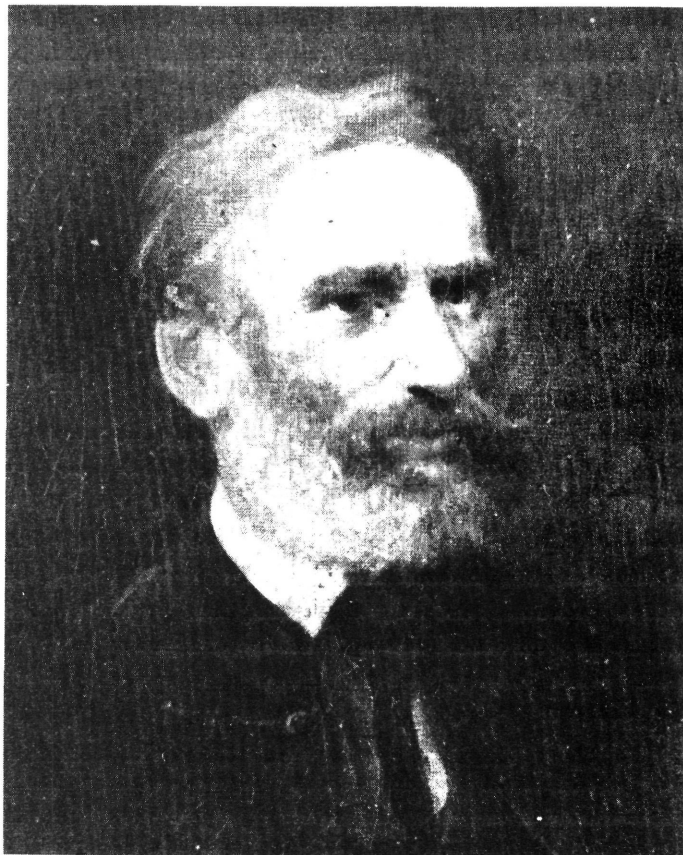
Ligeti közbenjárását kéri, írjon Knausnak Berlinbe, van-e hely, mert ha november 15-én valamelyik képét eladná, rögtön utazna. Intézi az útlevelet is: „Útlevéért éppen most írja bátyám a folyamodványt, – írja levelében. November 10-én arról értesíti patrónusát, hogy a megyei főispánnál megtette a lépéseket útlevele ügyében, s esetleg Pesten fog utánanézni, ha eddig nem érkezne meg.

A dolgok szerencsésen alakulnak. A Képzőművészeti Társulat havi 20 forintot szavaz meg 10 hónapi időtartamra. „Már mostan tehát közelebb állok céloimhoz” – írja novemberben Ligetinek, amikor értesül a Társulat határozatáról.

November 15-re ugyan nem tudja felküldeni a Társulatnak az ígért képeket, de a hó végén vagy december elején maga kívánja felvinni. Nem akarta ugyanis sietve készíteni képeit, sőt megfogadta Ligeti tanácsát, hogy „Tűzre vele, ami nem jó.” Különösen a pusztai alkonyattal nincs megelégedve. „Itt a pusztán bátyám házánál különben jól vagyok, dolgozgatom s amellet nem is vagyok minden szórakozás nélkül, éppen az este későn jöttem haza egy kellemes agarászatról, ahol több jó pajtások voltunk együtt, de akinél egyikénél sem hagyott a lovaglás annyi nyomot, mint az én árva testemen, aki nem lévén megszokva a lovagláshoz, egy álló napig folytonos lovaglás úgy megtört, hogy jelenleg alig bírok mászkálni. Pedig holnap Csabán követválasztási bál lesz, tehát ha bemegyünk, mert nem bizonyos, nem tudom, hogy fogom én ott a magam táncporciómat lerobotolni.”

December elején sem indul vissza Pestre, csupán képeit küldi fel. Szeptemberben még rezignáltan írja, hogy „arcképet nem volt alkalmam festeni, nem is lesz”, most pedig épp arcképfestés miatt marad Békéscsabán. December elején ugyanis már búcsúzni jött be Csabára, „midőn egypár úriember megcsípett, hogy általam magát lefestesse, én pedig kapván az alkalmon, felvállaltam, ugyanis van még hely az útravaló körében.” Megfesti a Vidovszky család három tagját: Vidovszky Jánost, feleségét és Matildot. Aztán Dudits orvos és felesége, valamint két „Díszmagyaros férfi” képe bizonyítja tevékeny munkásságát.

Vidovszky János arcképe
Munkácsy
oljafestménye.
Békéscsaba 1865
Magántulajdon

Hét arckép, az Estebéd a pusztán, valamint a művészi körökben nagy feltűnést keltő Búsuló betyár volt e néhány hónap ismert terméke.

Malonyai szerint még két népviseleti képét is kisorsolták ebben az időben Csabán. Malonyainak ez a közlése valószínűleg azonosítható a következő történetben szereplő két képpel: Munkácsy ebben az időben Csabán a főtéren bérelt szobát Vidovszkyéktól nem messze. Nyilván a megszaporodott munka készítette, hogy huzamosabb időre benn lakjon a városban, s külön szobát béreljen. A házbért azonban nem tudta fizetni, ezért felmondták a lakást. „A lakáskérdés nagyon elkéséřítette és teljesen lehangoltan ült szobájában, midőn beállít hozzá Bartóky László.

– Mi bajod Miska – kérdé ez.

– Ki akarják tenni a szőrömet, nem tudom a házbért fizetni.

Bartóky adhatott volna neki kölcsön, de ismerve Munkácsyt, ki soha senkitől

Vidovszky Jánosné archképe
Munkácsy
olajfestménye.
Békéscsaba 1865
Magántulajdon

sem fogadott el kölcsön pénzt, nem merté tenni az ajánlatot, tudta előre, hogy azt visszautasítja.

- Vannak festményeid, Miska, adj ide néhányat, majd csinálók én abból pénzt.
- Ugyan ne tréfálg! Ki ad azért valamit?
- Fele sem tréfa, add csak ide!

Munkácsy a szekrény tetejéről előszedett több képet, és Bartóky kiválasztott azokból kettőt, búcsút vett a kétségbeesett festőtől azzal a vigasszal, hogy majd lesz pénz. Bartóky berámáztatta a képeket – hitelben, ívet rovatoztatott és száz számmal ellátva elvitte a kaszinóba kijátszás végett. Egy szám ára 50 kr volt. Rövid idő alatt megvolt az 50 frt, és a húzásnál Bartókynek kedvezett Fortuna istenasszonya, az ő számát húzták ki, és ma is birtokában van Munkácsynak ifjúkori festménye. A begyűlt összegben a kétségbeesett festő kifizette nemcsak a régebbi házbért, hanem még előre is valamit...”

Vidovszky Matild arcképe
Munkácsy
olajfestménye.
Békéscsaba 1865
Magántulajdon

Egy 1879-i újságcikkől tudjuk, hogy a Bartókynál levő két kép Munkácsynak még Buziáson rajzolt két krétarajza volt: a Román menyecske és a Román család a ház előtt. Bartóky néhány évvel a sorsolás után megmutatta a két rajzot Munkácsynak, aki tréfásan azt ajánlotta, hogy csak őrizze gondosan azokat, mert ha ő már világhírű művész lesz, „nagy beccsel fog az bírni. Akkor maga sem hitte, hogy a tréfa teljesüljön” – jegyzi meg az újságcikk írója.

A felsorolt képek mellett vázlatkönyvének több rajza őrzi gerendási és csabai munkásságát. A rajzok melletti megjegyzések az Engelhez írt levél élcelődő hangjának fennmaradását bizonyítják. Természetes, hogy az 31 lapos vázlatkönyv sok vázlata nem azonosítható, hiszen nem mindegyik kötődik tervezett képhez. Jó néhány azonban a gerendási képekhez készült, de itt találjuk az Ásító inas egyik vázlatát is:

Dudits orvos arcképe
Munkácsy
olajfestménye.
Békéscsaba 1865
Magántulajdon

4. lap. Verso. Estebéd a pusztánhoz négy tanulmány és kompozíciós vázlat.
9. lap. Recto. Estebéd a pusztánhoz vázlat. (Térdeplő férfi kanállal.)
11. lap. Recto. Estebéd a pusztához tanulmány. (Ülő férfi kanállal.)
Felirat: Vajon min töri olyan nagyon a fejét.
- Verso. Pipázó férfi.
13. lap. Recto. Búsuló betyárhoz tanulmány: Főalak. Felirat: Ne keseregj, légy víg, nem lesz ez mindig így.
14. lap. Recto. Búsuló betyárhoz tanulmány: Hegedűs cigány.
15. lap. Recto. Búsuló betyárhoz tanulmány: Sípot fúvó cigány. Felirat: Csak szépen.
17. lap. Recto. Ásító inas, vázlat. Felirat: Hát te miszándékban vagy?
Munkácsy.

*Dudits orvos feleségének
arcképe*

Munkácsy
olajfestménye.
Békéscsaba, 1865
Magántulajdon

- Verso. Idézett naplószerű feljegyzés 1866. szept. 10-ről.
18. lap. Recto. Női arckép. J.l. b.: Munkácsy. Felirat: Dudits Andor
dajkája. Békéscsabán varga az ura.
Verso. Az idézett naplófeljegyzés kezdete.

Ezenkívül lótanulmányok, parasztszekér rajza stb. gyaníttatják, hogy a felsorol-
takon kívül még több gerendási és csabai rajzot is őriz a vázlatkönyv.

Munkácsy annyira biztos a maradásban, hogy egy műkedvelő társaság tagja-
ként Szigligetinek A mama című vígjátékát próbálják és adják elő 1866. január
6-án a csabai nagyvendéglőben. Munkácsy Berky Ákos szerepét játssza, a mamát
Dudits orvos felesége, s végül ott találjuk Vidovszky Ferit is Ugri Miska szere-
pében.

Bartókyékhoz talán kevesebbet jár – egykori szerelme, a már 21 éves Ilonka

Nagy Irma arcképe
Munkácsy olajfestménye.
Békés 1865–1866
Ismeretlen helyen.
Repr. Pesti Hírlap
1925

épp 1865-ben ment férjhez a postamesterhez, a nála 22 évvel idősebb Omaszta Gusztávhoz.

Február elején csaknem végzetessé váló betegség lepte meg Munkácsyt. Asztalossága idején szerzett betegsége fellobbant, és megvakulással fenyegette. Dudits orvos vette észre a bajt. Reök azonnal táviratozott Ligetinek: „Miska veszélyben van, hogy szeme világát elveszti.” Ligeti másnapra Pestre rendelte, s Munkácsy este 9-kor már Pesten volt. „Amint a kijáróhoz érkezők zöme ritkulni kezdett – emlékezik vissza Ligeti –, keresésére indultam, s csakhamar egyik kupé ajtajában egy álló alak tűnt föl, lecsüggesztett fővel s bekötött szemekkel – Munkácsy volt. A kupéból lesegítvén, a megindulástól alig tudtam hozzá egy pár bátorító szót rebegni, karjaimba fűzve, mint tehetetlen gyermeket vezettem kocsimba.”

Így távozott 1866. február elején a derús hónapok után Csabáról.

Hirschler orvos gyors közbeavatkozása megmenti mindkét szemét. Hat hétig

*A mama c. színmű
színlapja*
Országos Levéltár,
Budapest

**Műkedvelők által. a pesti hasonszenvi kórház alap-
tőkéjére.**

A nagy vendéglő teremében.

B.-Csabán

szombaton, 1866. évi január 6-án

adatik:

A M A M A.

Eredeti vigjáték 3 felvonásban, írta Szilgigeti.

(A gróf Teleki alapítványból 100 arannyal jutalmazva.)

Személyek:

Mogoriné	Dulits M.-né. a.
Czili, leánya	Geyer Ilon k. a.
Borki Akos, Czili férje	Munkácsy Mihály ur.
Eszike árva, Mogoriné rokona	Harsányi Alexandr. k. a.
Szegfi Tivadar, aggligény ügyvéd	Launer Károly ur.
Orni Béla, fiatal ügyvéd	Thonka Emil ur.
Ugri Miska	Vibovezki Ferencz ur.
Egy ur	Ursziny Gusztáv ur.
Inas	Haas Soma ur.
Pinzer	Launer Lajos ur.
Szobalény	Köpecsy Cornelia k. a.
Történet Pesten, az első felvonás Mogoriné házában, a második a fogadóban, a harmadik Mogoriné házában és a fogadóban.	

Helyrak: Zártszék 1 fr. Földszint 50 kr. Gyermekjegy 30 kr.

Jegyek előre válthatók: Launer S. ur kereskedésében

Kezdeté pontban 7 órakor.

Stomatott Gyűlés, Tóthvári Terem

1866. évi január 6-án
A színlap

Z. n. St. G.

marad kórházban, aztán hosszabb pihenés után dolgozni kezd. Kijár Törökbálintra, Steiner bácsi vendégszerető házába. (Második házasságából több gyermeke született, Kövy Alfons képét meg is festette Munkácsy.)

*

A gerendási és csabai időszakból való még néhány más Munkácsy-rajz és -kép. 1863 és 1865 között rajzolta le Reök gerendási bérlő szomszédját, Simay Gergelyt és feleségét. Ugyancsak ebben az időben készülhetett legismertebb rajza is Reök Istvánról.

Egy családi hagyomány alapján békésinek kell tekintenünk a Nagy Irmáról készült Munkácsy-képet. Nagy Mária ugyanis – vagy ahogy a családban nevezték: Irma – Nagy József békési főszolgabíró leánya volt. A művészettörténet

son képet Munkácsyval. Így festett Munkácsy egy helyett két képet Békésen. Szerencsére. Mert a Tóth Matildot ábrázoló kép ismeretlen, a Nagy Irmáét pedig ismerjük.

A családi hagyomány szerint Nagy Irma 15 éves volt, amikor a kép készült (valójában 1865 őszén már közelebb járt a 16-hoz, de valóban csak 15 éves volt), s ennek alapján állítjuk, hogy a kép csakis 1865-ben készülhetett. Ugyancsak a hagyomány állítja, hogy Munkácsy feleségül is kérte Matildot, de a házasság – ma már ismeretlen okból elmaradt. Amikor a képet 1929-ben elővették, a Pesti Hírlapban megjelent cikk szerint a kép egykori tulajdonosa, Rákosi Jenő gyakran mesélte, hogy a „nagy magyar mester sohasem tudta elfelejteni ezt a fiatalkori szerelmét.”

ÚJRA GERENDÁSON [1866. SZEPTEMBER]

Munkácsy hét hónapot tölt Pesten, majd – mielőtt külföldre indulna –, meglátogatja nagybátyját Gerendáson. Ezt az eddig feltételezett látogatást az 1865-ben használt gerendási vázlattömbjének két lapján feljegyzett kirándulás részletes leírása bizonyítja. A leírás a vázlattömb 18. lapjának hátlapján kezdődik, s a 17. lap hátlapján végződik.

„Békés Csabáról mentünk Békésre, ott Vajdáéknál megálltunk, onnan Fásmelékre mentünk, jó nagy kerülettel eljutottunk a Gerlai vámsorompóhoz, hol jó ¼ órai várakozás után végre megnyílt a sorompó ajtaja és mi a Gerlai erdőbe... szebbnél szebb tájakon keresztül haladtunk, azonban utolért a zivatar és mi jó nagy esőben értük el Dobozt, hol miután megérkeztünk volna, kenyeret kerestünk, egy otromba paraszt asszony elé is hozott ½ kenyeret, mit 30 krajcárért akart adni, erre felbőszültünk és otthagytuk – akkor tovább menénk, azonban Gerlai pusztáig a legnagyobb esőben mentünk, Gerlán túl már alább hagyott a zivatar – és este úgy 9 óra tájban átázva, megéhezve Csabára érkeztünk.

1866 Szeptember 10.”

Különös, hogy ez a leírás az 1865. évi vázlatok között található, de az 1866-os év semmiképp sem lehet elírás. Évszámot tévedésből lehet írni, de csak az elmúlt évit – megszokásból –, a következő évit soha. Inkább arról van szó, hogy a vázlatfüzet hátlapja üres volt, s ez akadván a kezébe, ide jegyezte a megőrkítésre méltó kirándulás emlékét.

S a búcsúzás után, 1866 októberében, egyévi készülődés után valóban elutazott – Berlin helyett a müncheni festőakadémiára. A kapott ösztöndíj, több műbarát támogatása meg Reök István segítségével lehetővé tette a kiutazást.

UTOLJÁRA A PUSZTÁN [1867. AUGUSZTUS–OKTÓBER]

1867 első felében még Münchenben van, de nem hagy fel tervével, hogy Berlinbe utazzék. Ez év májusában írja Ligetinek:

Munkácsy 1867-ben
Eredeti fotó
Repr. Malonyai 1907. I.

Reök István arcása
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1867
MNG

Reök István arcképe II.
Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1863–65
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

Dűlő szénásszekér vázlata / Munkácsy ceruzarajza. Gerendás 1867 / MNG

„Tehát a jelszó Berlin, de hogy? Különb en ezt bízzuk a jövőre. Nekem a bátyám írta, hogy talán a Wenckheim arcképét kell festenem, Békés megye számára, ezt a szünet alatt otthon megcsinálnám, szeretném is, mert néhány studiumot akarok csinálni a magyar életből, aztán meg parasztruhákat összeszedni, minék itt hiját szenvedem.”

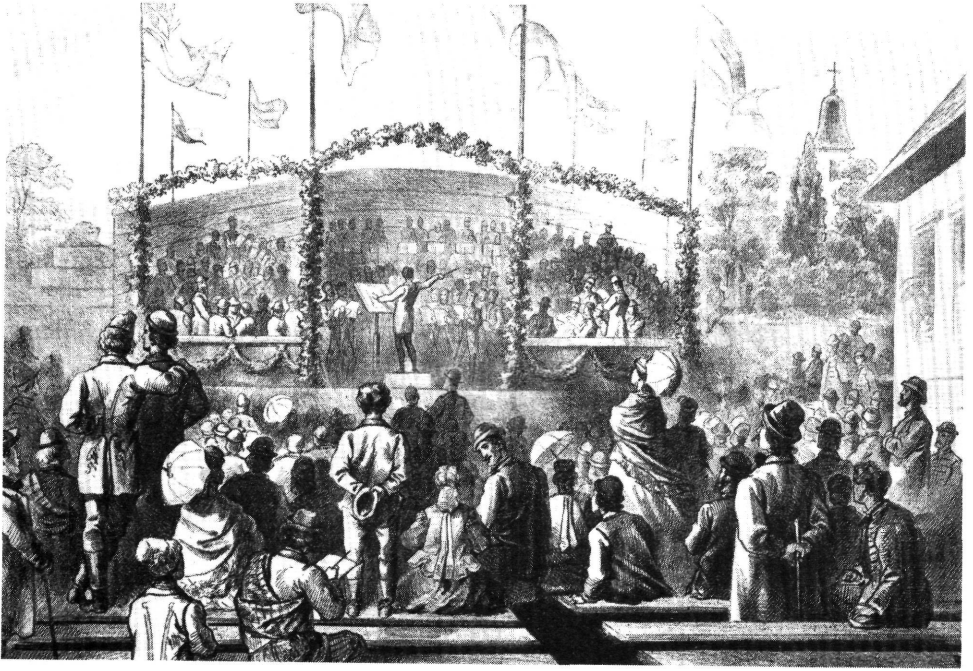
Úgy látszik, nagybátyjának is írhatott levelet, a magyar tárgyú képéhez kért segítséget, mert Reök így válaszol Munkácsynak május 25-én: „Leveledre válaszolva küldöm a járom és rúd rajzot, ha elmegy utána. Nem értek hozzá s főleg most nincs türelmem ilyen részletekhez.” Úgy látszik, a rajz nem volt megfelelő, mert néhány nap múlva arról értesíti Munkácsyt, hogy írt Lajosnak (Reök Lajosnak Pécsre – C.I.), „fotografáltasson le egy egész szekeret jármostól – megígérte, s remélem megkapod.”

Munkácsy haza készül. Reök megpróbál munkát szerezni számára, hogy az utazás költségeit így fedezzék. „A főispán lefestése elhatározottat de téged ajánlani eddigile nem volt alkalom, s nem tudom, ezentúl lesz-e?” Minden bizonnyal Békés megye távozó főispánjáról, báró Wenckheim Béláról van szó, aki a kiegyezés után előbb belügyminiszter, majd miniszterelnök lesz. A Wenckheim-portré festésének tervét újságolja májusban Ligetihez írt levelében Munkácsy, de június 10-én már lemondóan írja Reök: „Wenckheim festéséből se lesz semmi, mert Barabásba szerelmesek és ahhoz fordulnak. Másképp kell hazajövedeletről gondoskodnunk.” (Barabás Miklós meg is festette a képet Békés vármegye rendelésére 1867-ben.) 1867 júliusában ismét Pesten van. Közben az országban nagyot változott a világ. Az abszolutizmus végképp eltűnt. A kiegyezéssel rendeződött a politikai helyzet, visszaállt a megyerendszer. A reformkori politikusok ismét helyet kaptak a központi és megyei adminisztrációban.

Reök Istvánt újból Gyuláról jelölik a megyei képviselőválasztmányba. Családi életében is jelentős változás történt: harmadik gyermeke, Erzsébet születik 1866-ban, 1867 áprilisában meghal apósa, Omaszta Zsigmond, és felesége örökli a birtok egy részét.

A politikai és családi események indíthatták arra Reököt, hogy végképp otthagya Gerendást. Felmondja bérletét, s 1867/68-ban már mint csabai lakos szerepel az adókönyvekben.

Az 1867 nyarán hazatérő Munkácsy tehát utoljára festhetett Gerendáson. Aug. 9. és 12-e között volt az az aradi országos dalárünnepély, amelyen Ábrányi Kornél társaságában részt vesz, s valószínűleg ezután jön haza nagybátyjához. Végvári szerint ekkor készül Reök Istvánról egy rajz, amelyet egykor még gyermekkori rajznak hittek, de technikája miatt nem lehet korábbi, s végül itt készült a Dúló szénásszekér két vázlata is. Erről a képeről írja a következő év elején Ligetinek: „...ami ott történik szomorú ugyan, de oly igazság, amit saját szememmel láttam, t. i. mikor a szekér tetején heverő lányka helyzetében voltam.”

Aradi dalosünnepély
Metszet Munkácsy után. Arad 1867
Magyarország és a Nagyvilág 1867

A szeptember vége még Csabán találja. Ismét pénztelenül állt, mikor hazaérkezett, mert szeptember 29-én aradi barátjához írt levelében kéri a zálogba tett gyűrűjét, amelyet édesanyjától örökölt, és már nem először hagyta zálogba kölcsönö-kért. Levelének külön érdekessége, hogy Reök költözésének eddig gyanított idő-pontját is megerősíti:

Kedves Pajtás!

Ime ide mellékelve küldöm a fölvevett 6 frtot. Kérlek, add át köszönetemet az illetőnek, s kérd meg, hogy gyűrűm küldje rögtön, mert tovább akarok utazni.

Bátyámnak mondtam üzeneted; ígerte is teljesíteni kérésed, most azonban rendezetlen állapotban lévén még gazdasága, hamarjában nem tebet. Én már csak Münchenből fogok írni. Isten veled. Kedves nődnék add át kézcsókomat, tiszteltetem. Dobót is tiszteld ódalba. Kér őszinte barátod

MUNKÁCSY MIHÁLY.

867. szeptember 29-én.

Lakásom Békés-Csabán. Csak így címezd:

Munkácsy Mihály

Reök István úrnál

B.-Csabán.

20 krajcárt is ide csatolok a gyűrűk elküldésének költségére.

A levél címzettje „B. Vilmos” (Bettelheim Vilmos, a már egyszer említett könyvkereskedő család tagja), a levélben említett Dobó pedig Munkácsy másik aradi barátja, Dobó László, később Temes megye főügyésze.

Reök lakása ekkor a Steiner-házon túl Omaszta József egykori házában van, itt tartózkodik nála Munkácsy. Az említett új gazdaság pedig a kismegyeri birtok, melyet Mari néni örökölt, s amelyben majd a hetvenes években megépül Munkácsy nevezetes atelier-je.

Október elején utazott vissza Pestre, s a Dűlő szénásszekér terveivel hamarosan Münchenbe.

S a régi emlék, sok ihlető forrás színhelye, a gerendási tanya néhány év alatt eltűnik. 1869 januárjában írja Reök, hogy szállítja a gerendási épületanyagokat. Úgy látszik, a tanya maga megmaradt, átvette az új bérlő, mert egy év múlva így ír a tanyáról: „Orosházára menet távolról láttam volt tanyánkat, hol te és Iván annyit vitézkedtetek; ahol a levelet olvasó diák, meg a fonó lány, a betyár, az esti kép születtek. Idegen bitorolja e szent helyet – bitorolja, mert megvette azt, de fizetni nem akar. A Simay és Küzdényi tanyáknak már csak romjai vannak, azokból elköltöztek a gazdák. Így múlik, változik minden . . .”

Öt év múlva már az ő tanyája is omladozik: „Mily különbség Miskám a gerendási és a mostani állapot közt – írja, arra utalva, hogy Munkácsy pompás műterem, Reök előkelő ház építését tervezi –, s mégis az volt a mostaninak alapja, kiindulása. Sajnálom, hogy míg épen fennállott az a tanya, mint szándékoztam, le nem fényképeztettem. Ma pusztaság, rom az egész, az a kis ház, amely nekünk akkor oly jó hajlékot adott.”

Erre a levélre válaszolhatta Munkácsy: „. . . hogy a gerendási residentia teljesen elpusztult, azt én is sajnálom. Sok gyermekkori emlékeim vannak hozzá kötve. Egy fénykép róla kellemes emlék lett volna.”

Reök kismegyeri gazdaságának berendezéséhez pénzre volt szüksége. Munkácsytól is kér. Október 27-én ugyanis – már Münchenből – azt írja Ligetinek, ha a pénzt megkapja egyik képéért, „. . . kérem nagybátyámhoz küldeni, egyenesen B.-Csabára, Reök Istvánnak. Már csak azért adom oda, mert nem akarok vele makacsodni, talán máskor is vesz egyet-mást, vagy ha ő nem, akkor más.”

Változott a világ! Ettől kezdve nem egyszer segíti ki kölcsönrel nagybátyját.

Egyébként is bevett szokás lesz, hogy Munkácsy – nagybátyja tanácsára – hazaküldi a képekért kapott pénz egy részét, Reök kamatot számít utána, mintha bankban volna, s rendszeresen küld belőle vissza Munkácsynak. Így véli biztosítva, hogy a pénz ne fogyjon el idő előtt Munkácsy kezében.

*

1867-ben Munkácsy biztosabb anyagi háttérrel utazhatott vissza Münchenbe. 1866-ban ugyanis a Helytartótanács művészeti ösztöndíjat hirdetett meg, amelyet Munkácsy megpályázott. Közben azonban a Helytartótanács megszűnt, így kérését már Eötvös József vallás és közoktatásügyi miniszterhez nyújtotta be 1867. február 18-án. (Különös, hogy Munkácsy két nappal Eötvös kinevezése előtt írja meg folyamodványát. Nem volt ebben valami tudatosság? Reök biztosra akart menni, hogy Munkácsy megkapja az új magyar minisztérium első művészeti ösztöndíját. Eötvös ugyanis felesége révén Békés megyei birtokos volt, néhány évvel azelőtt alapította meg több megyei birtokossal és megyei potentáttal a Békésmegyei Gazdasági Egyletet, amelynek vezetőségében Reök is helyet kapott, így lehetetlen, hogy ne ismerték volna egymást Eötvössel. Erre az ismeretségre s Munkácsy támogatására egyébként is utal később Munkácsyhoz írt levelében.)

A pályázatban Munkácsy hivatkozik arra, hogy árvasága ellenére küzdötte fel magát a festészeti akadémiáig, tehetségét az Országos Képzőművészeti Társulat is elismeri, de sok tanulásra van még szüksége. „Ezeknél fogva esedezem, méltóztassék a magas m.kir. Ministerium engemet, tanulmányaim alapos folytathatására 1500 ft stipendiumban kegyesen részesíteni, amit én művészi termékeimmel hazámnak egykor megszolgálni legszentebb kötelességemnek tartandok. Mély tisztelettel maradván Münchenben 1867. évi február 18-án legalázatosabb szolgálja MUNKÁCSY LIEB MIHÁLY festőművész a müncheni műakadémiában.”

A kérvény megfogalmazásában a régi patrónus, Harsányi Pál segédkezett. A mellékletek közül viszont mindjárt az első a csabai elöljáróság néhány héttel korábban kelt szegénységi bizonyítványa.

Szegénységi bizonyítvány

Alulírott községi elöljárók illő megkeresés folytán bitelesen bizonyítjuk, miként Munkácsy Lieb Mihály festész a' ki szüleinek elhalása után községünkben, 's jelesen a Gerendási pusz-tán Reök István haszonbérő úrnál mint nagy bátyjánál buzamosabb ideig tartózkodott, – jelenleg pedig a Müncheneri képző művészeti Intézetben bővebb képzés végett foglalatosko-dik, – minden vagyon nélkül szűkölködő egyéniség legyen.

EÖRDÖG főjegyző, ZSILINSZKY MIHÁLY bíró, MICHNAY MIHÁLY esküdt

Szegénységi bizonyítvány

Alkotva községi Előjárók által megkeresés hely,
sán hivatalos bizonyítást, mitől
Munkácsy Lieb Mihály fenn,
a ki stábilul elakása az
községünkben, s jelen a Szendvői
pusztán Kéti István hasznosító
ármal mint nagy birtokos háza,
mivel ideig tartózkodva, - jelen
leg pedig a Mánthoni kéjre mi
csirke Szendvői község kiké,
és végtel foglalkoztat, - min
deu vagyon nélkül. Szükség
egyszerűleg -

Kéti István febr. 1 - 869

szegénységi bizonyítvány

Békéscsab. város Előjárói
Békéscsabai Mihály
Békéscsabai Mihály fenn

Eötvös miniszter júliusban válaszol:

...Az állami költségvetésből 1867-re a művészet felsegállítására kivetett javadalmazásból Önnek ösztöndíjul nyolcszáz forintot engedélyezek...

Budán 1867. Július hó 26-án

B. EÖTVÖS JÓZSEF

Nyolcszáz forint! Ennyi pénze még soha sem volt!

1868. A NÉVVÁLTOZTATÁS

Néhány hónap múlva, 1868 nyarán ismét itthon találjuk. Pestről Debrecenbe utazik, a népéletet tanulmányozza – anyagot gyűjt további munkáihoz. Az életrajzírók valószínűnek tartják, hogy meglátogatja nagybátyját is Békéscsabán. Ezt a feltételezést erősíthetjük meg mi is, névváltoztatásának történetére hivatkozva.

A Munkácsy nevet művésznévként használta 1863 óta. Korábban Lieb Mihály-ként szignálja rajzait. 1863-ban azonban, amikor Pesten újra találkozik egykori gyulai ismerősével, Odry Lehel színésszel, neki újságolja, hogy már nem Lieb Mihály a neve, hanem Munkácsy. Az ötlet még Aradról való. Albrecht Ferdinánd műhelyében szokásban volt, hogy a legényeket nem vezetéknevükről különböztették meg, hanem származási helyükről. Így lett Liebből munkácsi Miska. A nevet később fel is vette, de hivatalos írásokban kénytelen volt mindkét nevet használni: Lieb-Munkácsy s ennek változataiban: Munkácsy Lieb, esetleg zárójeles alakban. A kiegyezés utáni névmagyarosítási lehetőségeket használja ki eredeti nevének elhagyására. Talán ösztönzést kaphatott Steinertől is, aki ez év februárjában kapta meg az engedélyt a Kövi név használatára.

Különös, hogy Munkácsy csak magyarországi tartózkodása legvégén kérvényezte a névváltoztatást. (Talán készülődés közben derült ki, hogy az okiratra szüksége lesz.) Szeptember 30-án írja meg a kérvényt a Belügyminisztériumhoz. Át sem nézte, az ékezetek jócskán elmaradtak.

Nagy Méltóságú Magyar K. Belügy Minisztérium!

Én Magyar országai, Munkácsy (sic!) születésű lévén s már több évek óta el hagyva családi Lieb nevemet, mint festő Munkácsy néven működöm. Hogy eddig törvényesen át változtattam volna nevem, attól kiskorúságom tartott vissza, most azonban be töltve a 24.

évet bátorkodom mély tisztelettel folyamodni a Munkácsy mint felvett név törvényesítéseért.

Mély tisztelettel maradok Pest, 868. Szept. 30.

Alazatos szolgája
MUNKÁCSY (LIEB) MIHÁLY

A Belügyminisztérium igen gyorsan intézkedik: okt. 3-án már kész az engedély. Közlik a hivatalos lapban és leküldik Békés vármegyének. Azért ide, mert Munkácsy – a kérvény külső oldalán rávezetett megjegyzés szerint – „Az engedélyt

Gyulai László:
Munkácsy Mihály
Litográfia
Magyarország
és a Nagyvilág 1868

B. Csabai földbirtokos Reök Istvánnak kéri kézbesíttetni.” Ugyanitt ceruzás megjegyzés olvasható: „sürgős.”

Utóbbi megjegyzések azt bizonyítják, hogy Munkácsy magával akarta vinni a miniszteri engedélyt, s Pesten már nem tartózkodván Csabára kéri; nyilván búcsúzni jött le, s itt kívánta bevárni az iratot, mely október 7-én már megérkezett a vármegyéhez:

19 509 szám

Békés vármegye közönségének

Gyulán

Lieb Mihály munkácsi illetőségű festész vezetéknevének „Munkácsi”-ra (sic!) kért változtatása megengedtetvén, – felhivatik a vármegye közönsége, hogy erről folyamodó megbízottját Rök István B.-csabai földbirtokost, a mellékelt keresztlevél kézbesítése mellett értesítse, és ezen névváltoztatásnak az illető anyakönyvbe leendő feljegyzését eszközöltesse.

Budán 1868 évi október hó 3-án

a miniszter helyett
SZLÁVY JÓZSEF
államtitkár.

(Az engedélyezett név tehát „i”-re végződött, de Munkácsy következetesen „y”-nal használta kezdetektől fogva. A nemességet és az ezzel járó „y”-t – munkácsi Munkácsy Mihály – csak 1880. december 11-én kapta a királytól.)

A csabai főszolgabíróhoz október 12-én küldik tovább a határozatot, másikat Bereg vármegyébe, ahol az anyakönyvbe átvezették a névváltozást. (Eddig erre a forrásra hivatkoztak az életrajzírók). Munkácsy tehát október 13-a előtt nem kaphatta kézhez az iratot Csabán, s ezt bevárva utazhatott el, most már Düsseldorfba. A Magyarország és a Nagyvilág október 11-én ad hírt arról, hogy Munkácsy néhány nap múlva visszautazik a düsseldorfi akadémiára. Az időpont egyezik a mi feltételezésünkkel: a sürgősen kért névváltoztatási engedélyt még bevárta Csabán, s rövid időn belül távozott nagybátyjától.

1868-hoz fűződik még egy különös esemény Munkácsy életéből. Még 1866-ban megismerte a törökbálinti orvos „viruló szép lányát”, Rottmayer Izabellát. A lány viszonzta szerelmét, de az apa hallani sem akart Munkácsyról. Titokban leveleztek, s Munkácsy elhatározta, hogy hírnevet szerezve megtöri az apa állhatatosságát. Most 1868-ban ismét megkérte a lány kezét, de az apa kereken megtagadta. Munkácsy szökésre akarta rávenni a lányt, de a lány az utolsó pillanatban visszalépett. Munkácsy nehéz szívvel távozott az országból.

Reök csak 1869 februárjában értesül – Kövy útján – az esetről, s dörgedelmes levélben feddi meg Miskát meggondolatlanságáért: „...csak azzal vagy hiával, hogy idő előtti kapoccsal jövődet kompromittáld. Tanulj előbb fráter s házasság-

ról akkor gondolkozzál, ha alapod lesz hozzá és akkor is kétszer megfontold, kivél szövetkezzél, különben kínos vajúdás lesz.”

Ami a korai házasságtól való visszatartást illeti, igaza volt Reöknek. Így gondolkozott Ligeti is, aki szintén óva intette ettől a lépéstől, féltette Munkácsy jövőjét. Legfeljebb a „meggondolatlan ismeretség” feltételezését lehet kifogásolnunk Reök levelében: a fiatalok valóban szerették egymást, s különösen Munkácsynak jelenthetett sokat ez a szerelem, aki gyermekkorra óta kevés szeretetet kapott környezetétől. Egyébként is huszonnégy éves volt, itt a házasság ideje. De nem olyan embernél, akinek minden idejét jövője megalapozására kell fordítania.

Ezzel lezáródik az az időszak, amikor Csaba évenként láthatta a festőpályán felfelé haladó Munkácsyt, tanúja és témája lehetett több festmény születésének.

1869-ben fordulat következett be. Nemcsak abban, hogy ritkábban fogja vendégül látni, hanem abban is, hogy 1869-ben a Siralomház megfestésével Munkácsy nevét a legnagyobbak között emlegetik, s ettől kezdve a világhírű művészt fogadja a megye társadalma.

V

A MESTER
ÉS BÉKÉS MEGYE

A SIRALOMHÁZ IDŐSZAKÁBAN

Munkácsy 1868 októberében elhagyta Münchent és Düsseldorfba megy Knaus-hoz. Düsseldorf-i tartózkodása döntő hatású volt Munkácsy fejlődésére. Felszabadul az akadémiizmus kötöttségei alól, s a francia realisták hatnak művészetére. Munkácsy magára talál. Megfesti régi témájt, az Ásító inast, amely „jó művészi renomét” szerzett számára – mint maga írja. S még abban az évben eddigi főművével jelentkezik, a Siralomházzal. Egyszerre ismertté tette nevét s gondtalanabbá életét.

Májusban még a csabai szolgabíró Munkácsy útlevélkérelméhez szükséges véleményezésében azt írja, hogy „Munkácsy Mihály, előtte Lieb, az államtól évenként 800 f segélyben részesül; ismét továbbá nagybátyja, csabai birtokos Reök István őt a szükséges költséggel ellátja, ennél fogva tehát folyamodó bír eszközökkel magát másoknak terheltetése nélkül feltartani s élelmezni.” Szeptember 30-án Munkácsy már azt újságolja Ligetinek, hogy a Siralomházat egy „anglius” 10 000 frankért (kb. 4000 magyar forint – öt évi ösztöndíjával egyenlő!) megvette.

Úgy látszik, nagybátyjának is megírta az örömhírt, mert Reök október 4-én azt válaszolja, hogy örül a jó vásárnak, a szép összegnek. Egyben kéri, csak egy havi pénzt tartson magánál, a többit küldje Csabára, mert nincs vásár, a pénztárak üresek, így pénzsűkében van. Egyébként is óvatosan költson, s ha sok pénz lesz, elvállalja a pénz kezelését, hogy megtelepedésekor egy lakot vehessen magának.

Munkácsy ebben az időben valóban arra gondolt még, hogy hazajön és Magyarországon telepedik le.

A következő év, 1870 áprilisában Munkácsy ismét látogatóba készül. Reök pünkösdre, június 5-ére hívja, amikor Kaplonyban, Reök Pálnál összejön a család, s „hol valahára Gizát is megláthatnád. Hát szép is volna az.” Az újságok csak június 26-án jelzik, hogy Munkácsy néhány nap óta itthon tartózkodik. Hazalá-

*A Siralombáz festője,
Munkácsy 1870 körül
Eredeti fénykép
Legújabbkori
Történelmi Múzeum
Fotóarchívuma*

toget Csabára is. A Békés augusztus 17-én közli, hogy „Munkácsy Mihály geniális fiatal festőnk egy idő óta anyai nagybátyja Reök István úrnál Csabán tartózkodik. A múlt héten Gyulára is berándult s egy napot itteni ismerősei körében töltött.” (A gyulai látogatás augusztus 8 és 14 között volt.)

Az egykori asztalosinas ünnepelt vendég lett a megyében.

Reök maga is hozzájárult Munkácsy sikereinek megismertetéséhez. 1870. április 24-én a Békésben háromhasábos tárcája jelent meg Munkácsyról, melyben gyermekkorától a Siralomház megfestéséig követi életútját. Júliusban pedig a Siralomházhhoz ír magyarázatot:

„Öcsém Munkácsy által megkerestetvén, hogy a siralomházi képhez németül – így ő írni nem tud – magyarázatot írnék a kép tulajdonosa Wilstack amerikai polgár számára” – kezdi cikkét, s megírta a magyarázatot, melyet most némileg módosítva közöl a Békésben.

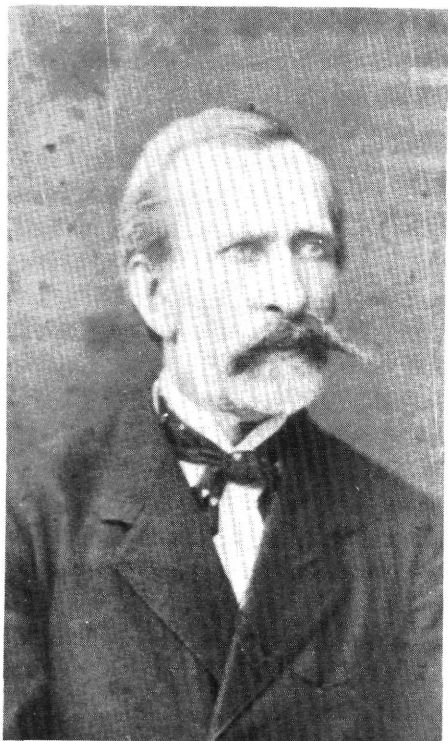
A siralomházaiba kerülő betyár típusa a szabadságharc után keletkezett.” . . . az országban katonai kormány ostromállapottal uralkodott. Mégis rablóbandák alakultak, melyeket elnyomni sokáig nem sikerült, úgy hogy a lakosság a politikai üldözések, katonai garázdálkodás és a rablók üzelveinek kettős tüze közé szorult volt. És oly nagy volt a közelkeseredettség, hogy eleintén, ha a biztonsági közegek rablókkal összecsaptak és megverettek, a lakosság, nemét a kárörömnnek el nem fojthatta. Vad hírek keringtek, hogy a rablók csak német pénztárakat és az olyanokat fosztogatják, akik harc folytán (a szabadságharc folyamán – C. I.) magukat az ország iránt ellenségesen vagy legalább bűnös közönnyel viselték. . . ; hogy a harc rövid idő múlva újra ki fog törni, s akkor aztán a muszka is az országgal fog tartani; hogy az amúgy rabolt pénz a háború költségeire fog fordíttatni; hogy az eféle rablások tulajdonképpen nem is valóságos rablások, hanem visszatörítés, s rablott pénz hadi préda volnának. . . !

Tény volt, hogy abban az időben az országban számos politikai kompromittált egyén bújdosott, köztük közhonvédek is, kik magukat az osztrák seregbe besoroztatni nem akarták, s hogy ez utóbbiak némelyikét, szintén üldöztetvén, jóformán az éhség, nyomorúság tette rablónak, mire nézve némileg szánalmat keltettek. . .

A siralomházi elítélt egyikét ábrázolja azon szerencsétleneknek, kikről feljebb volt szó, kik becsületes előéletűek voltak, magukat a harc kitörésekor a haza védelmére családjuk odahagyásával s lelkesedéssel önként felajánlották, a harcban rettenthetetlen bátorságot tanúsítottak, azután pedig inkább meghalni voltak készek, hogysen magukat az akkor gyűlölt osztrák seregbe besoroztatni engedjék.”

A leírás értéke, hogy a Siralomházzról olyan ember ír, aki ismerte tartalmát, s közvetlen átélője volt annak a kornak, amelyből a téma megszületett. (Még 1868-ban is azt írja Munkácsynak, hogy rablók nyugtalanítják a környéket.)

Az augusztusi látogatás után szeptemberben már ismét Düsseldorfban van Munkácsy, négy évig nem látja Csaba ezután a világhírű festőművészt. Reökék maguk is Pestre költöznek. Még áprilisban azt írja Reök Munkácsynak, hogy Szent Mihály napján Pestre költözik a család, s az a remény is felcsillan benne, hogy egyszer majd Munkácsyval együtt élhetnek: „Ha egyszer valamikor Pesten találnál letelepedni és én ott lakván még életben volnék, hát az nem volna rossz.”

Reök István öregkori arcképe
Eredeti fénykép
Magántulajdon

Reök Istvánné Omaszta Mária
Eredeti fénykép
Magántulajdon

Május 8-án írja Reök, hogy Pesten volt lakást keresni, s megindította válóperét első feleségétől, amelyet az új törvények tesznek lehetővé.

Reök ugyanis – bár beköltözött Csabára, s beválasztják a megyei választmányba –, nem érzi jól magát a városban. Ha nem ismernénk levelezését, aligha hinnénk el ezt róla. A hatvanas években ugyanis termékeny munkába kezd. Még 1860 őszén megalakul a Békésmegyei Gazdasági Egylet, melynek születésénél lelkesen működött közre. A több mint ötszáz tagot számláló jónevű egyesületben kezdettől fogva vezető szerepet tölt be, 1867 és 1870 között pedig a társaság igazgató elnöke. Olyan emberekkel dolgozhatott együtt, mint Trefort Ágoston és Eötvös József.

Reök munkássága elsősorban a szakirodalom terén jelentős. 1865 februárjában Gerendáson írja a földbérletekről szóló tanulmányát, s a föld kimerítése ellen lép fel: „...nézzünk szét a jelenlegi bérlet alatti területeken, nem kell-e azoknak

vigasztalan kinézésén elszomorodnunk, nem-e az elhagyatottság fakó színe az, mivel szemünk találkozik? látunk-e szegélyezést, kertet, épületeket, vagy azokon csínyt, tisztságot, de csak rendes árkolást is? Valóban nem! hanem látunk igen is akár már elhagyott, akár használatban lévő, mindkét esetben düledékes ronda fészkeket, melyek bizonytalanság előízét adják azon rendszerfélének, mellyel e térségek értéktelenítettnek...” Kitartásra szólít fel, amíg a nemzet visszanyeri önkormányzatát, s bevezetheti a központilag is támogatott modern bérleti rendszert: „Legyünk számítók, takarékosak, szánjuk el magunkat nélkülözésre, áldozatra is ha kell, érdekeink jövőjéért! működünk össze, hogy legyenek közvetítő intézeteink, megfelelő számmal és munkakörrel; súlyos az adó, s tőke-emésztő? legyünk továbbra is kitűzők, és azon, önkormányzatunk visszanyerésével tetemesen enyhítve lesz...”

Ugyanebben az időben a Nagyvárad–fiumei vasút építését szorgalmazza röpiratában, majd 1867-ben a dohánytermesztésről írt tanulmányát adja ki, mely a történetíró szerint „egyike a legjobb szakmunkáknak”. 1868-ban a mezőgazdaság-, ipar- és kereskedelmi minisztériumban a társulat munkájáról tartott beszámolójával „nagy elismerést szerzett”.

Kihasználva a kiegyezés adta lehetőségeket, újra felveti régi eszméjét, egy csabai gőzmalomrésztársaság alakítását, amivel a megyében nagyméretű malomipart kívánt létrehozni. (Az akkor még rossz vasúti összeköttetés miatt későbbre halasztják a döntést.)

Mindez nem elégíti ki. Pestre költöznek. Az indokokról így számol be Munkácsynak: „Mióta nénéd atyja után öröklött... s mi Gerendásról Csabára költöztünk, azóta én magamat szokott helyemen soha se éreztem. Csabán se dolgom, se társaságom nem volt, a gazdaságot se folytathattam onnan kellőleg, ami nyugtalanított folyvást... Nénéd a birtokra lakni kimenni nem akart. Végre is kétségbeesve mondtam, ha oda nem, hát én meg Csabán tovább nem, menjünk Pestre. Úgy is lett. Pestre költöztünk, én remélvén, hogy mindenünket pénzzé téve, ott el is foglalom magam valamivel, szórakozásom is több lesz.”

54 éves, amikor két évtizednyi távollét után újra megpróbál visszatérni a fővárosba, ifjúkorának színhelyére, ahol oly sokan és sokat lelkesedtek a „hon”-ért, a megannyi rokonlélek között töltötte ifjú éveit.

1870. szeptember 29-ével költöztek a Dob utca 13. számú ház első emeleti lakásába. „Szállásom kicsi, de megleszünk benne, míg jobb akad, pedig 840 f. az ára” – írja Munkácsynak. A következő évben már az Üllői út 1. szám alatt találjuk a családot. Itt laknak visszaköltözésükig, 1872 augusztusáig.

A felköltözés után Reök nem sokáig marad Pesten. A gyerekek iskolába járnak, ő azonban hosszabb-rövidebb időre lejön a megyeri birtokra, maga irányítja a gazdaságot. Ez az oka, hogy Munkácsyhoz írt leveleit hol Pesten, hol Csabán keltezi.

»PARAINEZIS« MUNKÁCSY MIHÁLYHOZ

Ha Munkácsy sikere meg is nyugtatja Reököt, nem szűnik meg aggódni jövőjéért: az idősebb, tapasztaltabb barát higgadtságával figyelmezteti a kötelességekre, az ifjú koron, az „élet költői szakán” való meggondolt átlábolásra s a jövő megalapozására. Az 1869–1872 között írt levelek Kölcsey Parainezisét juttatják eszünkbe: a reformkori eszméken nevelkedett Reök azokat a magatartási normákat kéri számon unokaöccsétől, azokra akarja nevelni, figyelmeztetni betartásukra. Máskor a pesti társaságokban hallott vélemények készítenek levélírássra.

Az egykor kemény nagybácsi néha elérzékenyülve vall magáról is, feloldódik férfivá vált unokaöccse előtt. Itt érezhetjük Reök emberi magatartásának normáit, amely az elnyomatás korában nem tudott magára találni.

Említettük, hogy Reök a Siralomház sikerének hírére elsősorban takarékos-ságra intette Munkácsyt. A takarékoság többször is előkerül levelezésükben. Reök féltette Munkácsy szép jövedelmét a könnyen jött pénz szokásos sorsától, figyelmeztette a művészi pálya sikerének forgandóságára, a jövő megalapozására, mely – ha itthon próbál letelepedni – sokkalta szerényebb jövedelemmel kecsegtet a jövőben.

S ne csak önmagára gondoljon! Giza Kaplonyban él, Reök Páléknál. De ki tudja, meddig élnek, s „ha szerencséje (férjhezmenetele – C. I.) késik, te leszesz csak képes és hivatva őt el nem hagyni . . . Azért említem meg, hogy erről elmélkedned nem lesz felesleges, sőt kötelességszerű.”

Fél év múlva arról ír, reméli, takarékosabb lesz a jövőben, „. . . mert a takarékos-ság egyik mértéke az embernek is –, mert a vagyon szükséges az életben, emeli az egyén függetlenségét, tekintélyét, még a művészetre is nagy hatással van, mert ugye mi szegények képeidet megvenni se nem bírjuk, se nem értjük . . . tehát fráter így vagy amúgy, de már nagyon szeretném időnként hallani, hogy bátya: már ennyi van az acskóban.”

Amikor 1872-ben Munkácsy roppant sikereiről ír, az öröm hangja mellett is óvatosságra inti Munkácsyt: „. . . oly eredmények ezek, amelyek a legmerészebb várakozásokat is messze túlhaladták. Légy hálás kiváló sorsod iránt, légy okos, gondoldj anyagi jövődre . . . Használd fel okosan aranykorodat édes Miskám, ha van irántam való jó hajlandóságod . . . megládd, egykor élénken fog eszedbe jutni, hogy e korban tanácsaimmal üldöztetél, eszedbe, ha fogadod (megfogadod – C. I.) és eszedbe, ha – nem . . .”

Reök túl óvatosnak bizonyult. Munkácsy aranykora még csak ezután következik.

Munkácsy 1873-ban – mint később látni fogjuk – válságos időszakot zár le.

Levelei is tükrözhetik a változás, a megnyugvás hangulatát, mert augusztus elsején Reök megnyugvással veszi tudomásul unokaöccse magatartását: „... Leveleid tanúskodnak és megnyugtattak arról, hogy éberem, öntudatosan haladsz, tévútra nem jutsz... – írja válaszában, s nem mulasztja el, hogy egy általános emberi magatartásra ne hívja fel Munkácsy figyelmét – Mindenkinek eleget tenni, főleg úttörőnek, ritka embernek adatik. Minden különböző szempontból tekintetik s ítéltetik meg. Aki minden bírálatra összeressen vagy senkire se hallgat, rendesen – egyaránt hibázik. Meghallgatni az ellennézetet, afelett komolyan gondolkodni és cselekedni a megfontolás végeredménye szerint, ez az, ami rendesen célhoz vezet.”

(Ki ne ismerne rá ebben a gondolatmenetben és szerkesztési formában Kölcsey Parainezisére!)

Hogy Reök előtt az egyéni érvényesülés mögött mindig társadalmi, közösségi célok is lebegtek, a következőkkel bizonyíthatjuk. 1871-ben Munkácsyt Weimarba hívják tanárnak. Huszonhét éves – igen nagy megtiszteltetés! Reök azt reméli, hogy ezzel Munkácsy egy új irányzat megteremtője lehet, egy „új iskolaárnyalat” alapjait vetheti meg. „S ez fontos önmagában is, ránk nézve kétszeresen fontos, azért, mert aki ezen árnyalat megalapítója lehet, magyar művész.” Különös felelősség olyan helyet betölteni, „melyen hivatva van adományát s tanulmányait a legfiatalabb nemzedékbe bele csepegtetni... kívánok hozzá lelki testi egészséget, hogy az azzal járó feladatnak a művészet javára, hazád díszeré megfelelőhess; hazádra mondom, mert nincs benne kétségem, hogy noha idegen földön van működésed tere, azért szíved mindig mindenkor e hányatott szegény hazáé marad.”

Ezzel elérkeztünk a levelek legfőbb témájához, a haza szolgálatához.

Reök politikai felfogásáról Erdélyihez írt levele alapján említettük, hogy 48-ban elhatárolta magát a radikálisoktól, de a 48-as eszmék hű támogatója volt. Munkácsyhoz írt leveleiből közelebbről is megismerhetjük álláspontját.

Amikor 1866-ban megnyílik a kiegyezést előkészítő országgyűlés, a királyi leiratról így vélekedik: „A leirat nem oly merev, mint előde, de nem kielégítő.” Amikor 1873-ban, a Deák-párti kormányzás csődje után nagy átalakulás indult meg a pártok között, így számol be róla: „... nálunk is nagy dolgok vannak folyamatban, a pártok új alakulásra készülnek, mert az egészségtelen állapot, mely 67 óta húzódik, tovább nem tartható. Meglássuk, a vajúdnak mi eredménye lesz, hogy lesz, az igen valószínű. Megelégedéssel mondom, hogy az ellenzéktől nevezetes férfiak váltak el Giczzy Kálmán vezérlete alatt, és – az én álláspontomat foglalták el, mellyel, nyíltan legalább, talán az országban eddigileg egyedül voltam.”

Reök tehát Tisza ellenzékben lévő balközép pártjából a Deák-párttal való kiegyezésre hajló Ghyczy Kálmán elveit vallja, s ez már eléggé eltér az egykori negyvennyolcas magatartástól.

Már az „intelmek” eddigi részleteiből is észrevehettük, hogy mögöttük egy tiszteleltre méltó emberi életfelfogás rejtőzik. Nemcsak az öregedő ember nagy élettapasztalata, néha keserősége, van mögötte, hanem a reformkori eszmék vállalása is. Hogy ezek az eszmék mennyire hatottak Reök mindennapi magatartásában, csak gyanítani tudjuk.

De hazafiságáról nem egyszer meggyőződhattünk már, s ezután is hivatkozni fogunk rá.

Ezt kéri számon Munkácsytól is. A haza szolgálatát, s azok iránti kötelesség teljesítését, akik tehetségét megmentették, akik pályáján eddig segítették, nem önmaguk, hanem a magyar művészet felemelése érdekében.

Munkácsy 1870-re több jelentős megrendelést kap. Reök első dolga, hogy eddigi támogatói iránti kötelességre hívja fel a figyelmet: „A Képzőművészeti Társulat ki van már előlegeért elégitve? Ha nincs, azt ne mulaszd. Aztán – jövőre ha lehet, ki kellene alkudni, hogy míved... előbb Pesten legyen kiállítva, ezzel figyelmet tanúsítasz a hazai művészet iránt és hálát támogatásodért, különben... tőled a haza semmit sem lát – nem is veszi hasznodat.”

A következő év októberében már a befutott művész hazafiúi kötelességére figyelmezteti Munkácsyt: „... ne vedd rossz néven, ha felemlítem. Nem emlékszem, hogy valamely hazai ügyet pénzzel, munkával támogattál volna. Kísérd, ha nagyjából is, figyelemmel a lapokat s egyszer-egyszer járulj nevezetesebb ügyekhez akár pénzzel, akár másnemű adományokkal. Ezt mi itt többnyire teszszük kevesebb móddal, mint amennyivel te bírsz, s ezt neked is kell tenned kötelességből és a »decorumért« (illendőségért – C. I.). »A mienk volna, mondják, de semmivel se árulja el, hogy velünk érez, pedig az ország segítette is!!!« Ezt a vádat neked nem szabad elviselned, igen-e Miskám?”

1871 végén Munkácsy elhagyta Düsseldorfot, és Párizsban telepedett le. Néhány hónap múlva, 1872 februárjában évődve kérdezi tőle Reök: „Hanem hát parlez vous francais?” Majd így folytatja: „Tudod a platyinkár hogy gondolt a franciákon kifogni, csodálkozva elébb, hogy őt meg nem értik?... gondolkozott... tudok má... s mit tett? befogta az orrát és úgy kérdezett... gondolván, hogy a franciák orrukon beszélvén, csak az a hujja, hogy nem értik, hogy ő is az orrán beszéljen... Ezt a módot ajánlom.”

„Bizony szép élet a tiéd öcsém; a világ nyomorúságát csak múltadból ismered, anélkül, hogy az benned kiújuló sebeket hagyott volna. Minden mosolyog feléd, feltéve, hogy résen maradsz, és a drága, kiválóan kedvező időt minden tekintetben felhasználsz. Csak egy nem tetszik nekem benne, hogy mind idegenebbé leszel tőlünk, nem szívesen, de tényleg, távol lakásod miatt. Jó hogy te azt oly mértékben nem érzed, mint ezt némelyek érzik...”

S egy héttel e meleg hangú elérzékenyülés után megírja legkeményebb kifakadását Munkácsy vélt nemtörődömsége miatt.

Ezer Miskolc.

Füldön a kina áprig kisebbik felis - Jofone.
nemitem a Jofone meglapant. Han mig ralon
111 fias.

mi asa a ronos nagyis a felis bor-is meg is-
kerleses. No's hany uapunk a nimis dogokat
nak?

Ket e mar a kep, s mi lep a masik?

Juan minden lealiber panaplovak, hany
has az a Miska orak nem is, pedig o mar his-
per-is ina nati. Kandi Jtkas, t haie nati ina
meg megapunkendalja.

Hidig van, 16° nate signap s ma; pedig ip
moss kuller bosharana manem. Lot emberok
megfagyos orna fute-imi endat hanon futes
is egy orna mely megfagyos, az egyet fute egy
Apponyi-inoki. A se futes rimiten ejek.

Ansi, Pali, Lajos inat, nincs hajuk. Pa-
li omilisece t ha hana jup, jup, valas akkon
kon lenud, midon mi ficefuenet alal kornat

beavartottan jó dolog volt - nem,
nem hi, olyan jól meg voltam k
ebben a hársban, olyan jó voltam.
Dolgom az atalibrembe ...
No de nemyljunt.

Utánam hogy mindenki beszélt
sain, saját becsieknek is ármon
kellat volna, hiszen majdivot is
hanem csak ne volna olyan kü
nelmetten. Különben is a többi
időben sokat dolgozom is.
is mikor az em bel egészen meg
pingat, a lig van miszer kedve

Kezelve most már szeretnék (p)
bácsiitrool is hallani valamit. hogy van,
nak, a szeretet, a vélet, a természet,
is minden fele?

No most mindigjüket ölelni
csokoládé, masédk. szeretésre

Oriské.

A levél előzménye, hogy 1872-ben a bécsi képzőművészeti kiállításra készül a Társulat is, mégpedig külön reprezentálva a magyar képzőművészetet. Felkérték Munkácsyt is, küldjön képet a kiállításra, de azok időben nem érkeztek meg. Reök Pesten a kaszinóban találkozott Than Mórral és Ráth Károllyal, tőle érdeklődtek Munkácsy festményei után, mi az oka, hogy nem küldi az ígért képeket. „Kellemtlen kérdés volt” – írja Munkácsynak, s levelében mintegy összefoglalja véleményét unokaöccséről, megmagyarázza eddigi magatartásának indítékait: „... gyerek korod óta sajtáságod volt magadat teljesen saját ügyeid, érdekeid által elfoglaltatni, s általában figyelmedben csak azt részesíteni, ami éppen környezett, amitől azt meg nem tagadhattad. Ami távolabb esett, azt észre nem vetted. Ez való, ha te nem így tudnád is.

Azért kértelek, ha távol vagy is, mint e haza fia, melynek, ha pályád még oly fényes volna is, az első támogatást köszönheted – ne feledkezzél meg a hazáról, a múlttól. Figyelmeztettelek nevezetesen az Eötvös emlékre, azon férfiú emlékére, aki, azon kívül, hogy hazánknak nagy fia, neked pártfogód volt. Figyelmeztettelek egyébre is, de arra különösen, hogy ha hazádat megtagadni nem akarod, ne felejtse el azt, s ha nem, add koronként hazafiúi érzésednek jelét. S ím, te ily közmegebírálatásra adsz okot, adott szavadat se váltván be oly egylettel szemben, mely első volt tehetséged méltánylásában és támogatásában... Mondd, minő érzéssel jössz egyszer-egyszer ismerőseid körébe haza, ha arcaikról – ha nem szavakban – a legsötétebb szemrehányást leszesz kénytelen olvasni, hogy t. i. hazád-ról megfeledkeztél.

Pedig én tudom, hogy neked van szíved, hogy aki rákötí magát, persze közeledben, az ingedet is lecsalhatja – de barátom, mit ér maga a jó szív, ha öntudatos figyelő s azt vezető elme által nem irányoztatik. Az olyan ember környezetének játéka, zsákmánya, s ha ege elborul, magára marad, mert mint embernek nincsenek tényei, melyek a közméltánylást kiérdemelnék.

Ezt kellett elmondanom, habár azon veszélyre, hogy leveletem, mint illetéktelen – félre dobod. El kellett mondanom, mert amit én elmondhattam, azt más nem mondhatja el barátilag, más ha hasonlóra érzi magát indítatva, erre más és nem a bizalmas utat választja, p. a hírlapit. Elmondtam ilyesmit ismétlem a te érdekedben, de érzem, hogy az eféle jó tanácsoknak is van határa oly egyén irányába, aki jogosítva van saját magától fogadni el csupán tanácsokat, érzem ezt, s erősen felteszem magamban, hogy a preceptorkodással jövőre szakítandok, kívánván szívemből, hogy te ne csak a művészet terén, hanem más téren is azt tedd, ami helyes, amivel magad, mások és hazád iránt tartozol. Isten veled

bátyád.”

Amikor elismerjük Reök elveinek igazságát, becsüljük mindazért a törekvésért, amivel Munkácsyt a reális életszemléletre, a társadalmi kötelezettségek teljesítésére kívánja nevelni, azt is meg kell állapítanunk, hogy e kifakadások mögött

mindig ott találjuk a politikus és gazda Reök racionalista felfogása és a művész Munkácsy belső világa közötti természetes különbséget. Reök most is – éppen úgy, mint a gyermek Munkácsy sok-sok szenvedése idején – csak a maga szemével nézte a világot. Nem tudta, s nem tudhatta, hogy Munkácsy válságos időket él át ebben az időben. Tele van rendelésekkel, de nem halad velük. Reménytelenül kószál a párizsi utcákon. Colpachra utazik, De Marches báróékhoz, de ott sem tud nyugodni. 1872 januárjában öngyilkosságot kísérel meg. Ennek sikertelensége után visszatér életkedve, s így találja már Reök dorgáló levele. Egyszerre három levélre válaszol, írása higgadt, céltudatos törekvésekről tanúskodik:

„Nem szűnök bíz én meg egy percre sem magyar és magyar művész lenni, s amennyire módomban áll, mindenkor pártolom a magyar nemzet érdekeit, bár-csak kissé továbbra volnánk, hogy a magyar művészet összpontosulhatna, és meghonosulhatna Magyarországon, s ne kellene egész életünkön át, ha művészi légkörben akarunk maradni, ezt külföldön keresnünk. Hisz mennyi magyar művész van szétszóródva a világon, ha nem is mind valami korifeus, ha nem sokan vannak köztük, akik a külföldi általánossággal egy színvonalon vannak. Ha azokkal mind egyesülve otthon üthetnénk fel tanyánkat, hasznunkra volna ez magunknak is, és hiszem, hazánknak is.

Én még most mindezekről hallgatok a nyilvánosság előtt, hanem ha élek, lesz idő, mikor határozottan fogok felszólalni, mint ekkoráig mindenki tette. Én határozottabban szeretném művészetünk érdekeit előmozdítani, mint azt holmi aprósággal, egy-egy műlappal tennem lehet.”

Reök megnyugszik. Hosszú levélben számol be sorsáról, elveiről s élete végső fordulatáról – megírja epilógusát.

„Olyan jól esik nekem, hogy nem szűnsz meg vélekedésemmel foglalatzkodni, felette elmélkedni, jól esik ez azért, mert benső kötelékünk állandóságára mutat és jól esik, mert biztos zálogául tekintem ezt higgadtságodnak, ami mindig javadra lesz. Ebből nem azt következtetem, hogy feltétlenül az én nézeteimnek rendeld magadat alá, az ellenkező túlság volna, hanem igen is, hogy mindenkor a körülmények számbavételével fogod magad cselekvésre elhatározni.”

A következő sorok inkább már önmagáról szólnak, élettapasztalata, élete húzódik meg e sorokban nyíltan vagy az idős ember bölcselkedése mögött: „... nagyon tudom, hogy ezen erény... gyakorlása – írja a takarékoságról – az élet költői szakában mily nehezen esik, ó de tudom, hogy gyakran azon korbéli meg gondolatlanság mily nyomasztólag hathat ki az egész életre, holott a költői szak, fájdalom, nagyon rövid a többi rideg időhöz képest. Ellenben, ha az ifjú a szép, de veszélyekkel teljes szakot szerencsésen meglábolja, ha különben kedvez a szerencse, mily jól fog esni életének biztosított, normális folyása. Persze nem csak azt értem, hogy az ifjú anyagilag legyen takarékos, hanem hogy testével, lelkével, idejével, szívével, elveivel is az legyen. Egyik fő tényező az ember életé-

ben, hogy mily házassági viszonyba lép – ezt fontold meg annak idején a legkomolyabban, szerencsétlen választás tönkre tehet anyagilag, erkölcsileg, szellemileg mint embert, mint családtyát, mint szakembert. . .

. . . életem álmképeim keretében nem foglaltatott (élete nem úgy alakult, ahogy elképzelte – C. I.), de – nem sóhajtozok, sorsomban megnyugszom. A természet kiválóbb tehetséggel meg nem áldott, ámbár töredelmesen elismerem, hogy azzal is, ami kevésel rendelkezem, többet, sokkal többet lehetett volna és kellett volna tennem. De másrészt viszonyaim, helyzetem, melyet nagy részt a szabadságharc eredményezett számomra – olyanok voltak, hogy bizony a nemesebb munkának nem kedveztek. Hát annyi vagyok, amennyi. Egyet megóvtam mindig, nemesebb éneket és soha a szellemi foglalkozással fel nem hagytam, s volt annyi erény-e, büszkeség-e. . . vagy egy kis filozófia, vagy az, ami mindennek összege talán, magyar természet bennem, hogy magamat lesújtani soha és semmi által nem engedtem. Hát mondom, én nem sóhajtozom, köznapi sorsomba belenyugszom, abba magamat beletalálni ügyekszem. A gazdaság mellett, e sivár békési pátriárkában is, ügyeksztem és ügyeksztem tehetségem szerint nemesebb irányban hatni, s mindennek után és közt ez engem kielégít. Ha sorsom másképp fordul, ha a viszonyok kedveztek volna, talán egyéb is lehetett volna belőlem, de minden úgy van jól, amint van. . .

Hogy cseperednek, mind gyakrabban foglal el gyermekeim jövője: Iván jó fiú eddig, s mint deák jól is tanul. . . maholnap pályát kellene választania. Én, mint aki 20 év óta a természetben élek, a természettudomány éránt vagyok előszeretettel, annál fogva szeretném, ha fiam a technikai pályát választaná, mert az tanít a természetbeni erőket felismerni, de korszerű is és kapós és az ily képzett egyén függetlenebb, mint az ügyvéd vagy hivatalnok.

Ilka igen érzékeny, szintén elég nyíltfejű, kedélyes gyerek, de testileg nem lesz az erősbek egyike, gyakran van panasza gyomrára, fejére stb. Gondos neveléssel jóra való nő válhatnék belőle.

Erzsi szeszélyes fruska, de szintén elég eszes, és ha nem rossz, hát kedves is. Erre is nagy ügyelet kellene, hogy akaratossága lesimulna, mert az ily hajlam sok bajnak szokott szülője lenni.

Isten tudja, mily sors vár rájuk, én megteszek, amit adott körülmények között mint atya tennem lehet, mindent.

Különben ez idő szerint mindnyájan egészségesek.

Nénéd most meg a birtok eladásába nem akar beleegyezni, miszerint én tovább is gazdálkodván és itt huzamosabb időket töltvén, természetesen se Pesten foglalatosságra szert nem tehettem, se a fővárosi életet, melytől rég elszoktam – újra meg nem szokhattam, de a pénzbeli erő elégtelensége is folytonos gát ott abban, hogy az ember többedmagával magának szórakozást szerezzen. Még azt is meg tettem, ami különben eszemben se lett volna, hogy államhivatalért folyamodtam

kétszer, persze átallkodva és bizony nem kunyorálgatva, hanem mint olyan ember, aki nem annyira pénzért, mint jóakaratból kész szolgálni a hazát – no hát a folyamodásnak nem lett sikere; baj, ha lett volna, mert aligha meg nem bántam volna, de hogy nem volt, magamban megresteltem, s oly ellenszenvet keltett bennem minden hasonló célzat ellen, hogy nem tennék ily irányban több lépést nem tudom miért is. De különösen itt gazdálkodva, Pesten semmivel se bírván, annak se láttam lehetőségét, hogy a pesti életbe magamat beleélve az egyletek terén, a városnál foglalhassak el működésítést. No publikumnak meg nem vagyok való és pflasterriternek (flaszterlovagnak – C.I.) – nincs az a főváros a világon, inkább pusztán vagy akar hol munkával. Ezek szerint és után megelégedve a 4. évi kalandozással végre határozottan kinyilatkoztattam, hogy az eddigiekkel dosztig jóllakván, most már csakugyan a tanyára költözünk. Nénéd ezt most se szereti, most is jobban szeretne akarhova városba, most már a birtok eladásában is beleegyeznék, de késő, én többé nem tágítok, hanem az erdőt parkírozom, az elhanyagolt gyümölcsöst helyrehozom, az udvaron faparciákat ültetek és – lakházat építek, s mindennek nagyjából jövő augusztusig készen kell lenni, hogy a had az iskola év végeztével a készre jöhessen.

Ebből láthatod, hogy én most tervekkel vagyok tele s annál nyugtalanabb, mert novemberig a kerthez nem nyúlhattam, a napszámos drága volt, tehát munkához nem láthattam.

Eszerint sok mással felsőhajthatnék a költővel: Fenncsapongás, fennremény, képek, vágyak, érzemény, ifjúságom hajnalán, ti – szép álmok valátok.”

E rezignált életfilozófia mögött keserű élettapasztalat húzódik.

Húsz évet várt, hogy az önkényuralom bukásával folytassa a reformkori eszmék valóraváltását, de a kiegyezéskori Magyarország nem fogadta be. Feladja harcát, lemond ifjúkori elképzeléseiről, melyet a pusztába elvonulva dédelgetett, s félrehúzódik ismét birtokára, hogy annak fejlesztésében élje ki soha nem landoló tenniakarását.

Eddig is ide menekült Pestről, a megyeri birtokra. Alig költözött fel családjával a fővárosba, már visszajött a tanyára: „A legdiákosabb életet élem, a leghiányosabb ellátással, ami azonban nem akadályoz meg abban, hogy magam jól érzem. Vadászok, lovagolok, olvasok, írok, hegedülök stb.” – írja Munkácsynak.

Egy év múlva, 1871 őszén ugyanígy a magányt tartja mentsvárának: „Hát én magamban... többnyire itt vagyok gazdálkodva, különben pedig élve abban a lelki világban, melyet hosszú magányban jobban szeretek, mint a válogatlan embereket.”

Talán ez a magánosság vitte bizalmas közelségbe Munkácsyhoz, akinek elmondhatta mindazt, amit el kell mondani, hogy a nyomasztó gondolatok eltűnjenek: „Már te is emberszámot teszesz, te se vagy már futó, beillesz barátnak, nem csak jófiúnak. Jó barát pedig ritka és megbecsülhetetlen” – írja 1873-ban.

Magánosságából a munkába menekül. Most, leköltözve birtokára, ismét optimista. Újra tele tervekkel: tanyát, gazdasági épületeket épít, díszkertet, gyümölcsöst, üvegházat – mindent úgy, ahogy gyakran megvitathatták a gazdasági egyletben. A tíz évvel későbbi kataszteri térképek jól szervezett gazdaságnak mutatják Reök 228 holdas birtokát. Két lakóház és három gazdasági épület a gazdaság központjában, a lakóház mögött díszkert, kert és szőlő. A birtok túlsó szögletében négy lakóház és négy gazdasági épület sorakozik szabályos rendben.

1872. augusztus elsején családja is Csabára költözik. Másnap már levélben újságolja a hírt Munkácsynak.

KÉSZÜLŐDÉS CSABÁRA [1872–1873]

A sürgős levélírássra más is készíti: Munkácsy haza készül, úgy látszik, hosszabb időre, mert műterem építését kéri nagybátyjától a megyeri tanyára. Említettük, hogy ez év januárjában válságos időszakot él át Munkácsy, aztán életkedvét visszanyerve ismét Párizsban terem, s munkához lát. Roppant sikereiről számolhat be nagybátyjának – ezt Reök válaszából gyanítjuk –, ennek ellenére haza készül, és ez mégis csak azt jelenti, hogy menekül környezetéből. „Hogy ne látnálak szívesen – írja Reök március 27-én –, örömmel nézek minden időnek eléje, melyet nekünk szánsz. Az atelieredet szívesen megépítem az erdő valamelyik északi részén. Csak egyszerű legyen a terv, mert különben sokba kerül, csinos, célszerű, de lehetőleg egyszerű. A padozatot kőlapokkal vélem eszközölni, mint az én üvegházamban lesz, négyszögöle legfeljebb 10 frt-ba kerül, tehát ha 3 és 4 öl lesz a hosszúság, kb. 12 □-öl belső világ s kerül a padolás 120 frtba legfeljebb, mely aztán tiszta lesz és nyárban hűvös.”

Munkácsy július 18-án veti fel ismét a hazatérés tervét, Reök 22-én azt válaszolja, jöjjön szeptember körül, addig készen lesz az építkezéssel, így visszakísérhetné Ivánt is Svájcba. Megbeszélhetnék az atelier tervét is itthon. Úgy látszik, Munkácsy ismét felvethette, szívesen látják-e itthon, mert levelét így fejezi be: „No, isten veled, édes Öcsém, légy meggyőződve, hogy nincs, aki jobban szeretne, mint én, és nincs, ahol minden időben szívesebben látnának, mint mi, ha tehát úgy lesz, hogy jössz, mi mindnyájan tárt karokkal várunk.”

Aztán Munkácsy július végén táviratot küld, sürgeti a hazajövetelt. Reök erre a táviratra válaszol hazaköltözésük másnapján: a bútorok még útban vannak, így

a legnagyobb szükségben élnek, de néhány nap alatt rendbejönnek. „Mondom, amit mindig mondtam, hogy sehol se látnak szívesebben, mint nálunk, jöjj bár télen vagy nyáron, éjjel vagy nappal, s mivel *most nyugalomra van szükséged* (kiemelés tőlem – C. I.), jer, amikor akarsz, mentül előbb, annál jobb.” Az atelier ugyan nem lesz kész, mert fából kívánt csináltatni Aradon, de Munkácsy szerint kemence is kellene bele – így fából nem készíthetik. Majd ponyvából csinálnak „pingáló helyet”, bár Reök szobájának ablaka is nagy, csak épp széles az eresz, így árnyékol. Jöjjön tehát, de „Knauszt augusztus vége előtt kellően nem fogadhatjuk, mert a ház körül pár hétig még nagy rendetlenség lesz, azontúl nagyon szívesen...”

Munkácsy tehát még 1872 nyarán is válságos időket él át, s a hozzá írt levelekből következtethetünk, hogy júliusban hirtelen sürgőssé válik a hazatérés, „nyugalomra van szüksége.” Rejtély, hogyan kerül a hazatérés terveibe egykori düszszeldorfi mesterének utazása, hiszen a Knausz név mögött aligha sejtethünk mást.

Munkácsy és Reök 1872-ben váltott leveleinek külön értéke, hogy ebből az időből alig ismerjük Munkácsy életét. A levelek közelebb vittek ennek megismeréséhez.

Az 1872-re tervezett utazás mégis elmarad. A hosszantartó válság elmúlt: „...örültem, hogy munkaképességed helyreállt” – írja Reök 1872 decemberében, minden bizonnyal Munkácsy előbbi levelére válaszolva.

Helyette Iván látogatja meg az 1872–1873-as tanévben. A közeli Svájcból rándult át Párizsba. „Hogy megnőtt a fiú, alig ismertem rá... – írja Munkácsy – Csak már Pista bácsi is köztünk lehetne, hogy gyönyörködhetne bennünk...” Aztán ismét arról ír, hogy készül haza, „amihez az atelier természetesen szükséges, hanem oly egyszerű alakban, amint csak lehet. Hanem a térségnek benne legalább 3 ölnék kellene lennie minden felől, egy öl széles és 1½ öl magas ablakkal minden eresz nélkül északnak, ahol az ablak lesz. A kis ablakok nem nélkülözhetetlenek, sőt nem is szükségesek, hanem ha lehetne egy kis előszoba? Az jó volna. Ha nem, az sem volna baj. Egyszóval oly egyszerűen, amint csak lehet, hogy éppen egy zárt világosságom lehessen, ha gondolja Pista bácsi, hogy ez nagyon rövid idő alatt készülhet. Bár talán lehetne akkor kezdeni, mikor otthon leszek, hogy láthassam.”

A hazautazás 1873 nyarán is egyre húzódik. Pedig Munkácsy újabb depressziós állapota miatt nem érzi jól magát Párizsban. Itthon azonban dúl a kolera, rémisztő híreket hall a dühöngő járványról; „volt naponta 80 halott is... főképp gyerekek halnak a rossz gyümölcstől” – írja Reök. Maga sem érzi jól magát a tanyán: „Szép élet lehetne itt, ha a gazdaság apró részleteivel nem kellene bajlódni, volna társaság s volna hova ki-kimozdulni, egyszer-egyszer nagyobb kirándulást tenni.” „...könnyebben érezném én magam, ha egy-két társam volna, de

nincs senki, még itthon sincs” – írja másik alkalommal. „Egy van, amire mindig jól esik gondolnom, s ez az: hogy te s gyermekeim csak örömökre vagytok . . . Bár gyakrabban láthatnók egymást, bár egymásnak közvetlen erkölcsi támogatására lehetnének – de hát a szülők sorsa többnyire az, hogy magukra maradnak s csak a teljesített kötelesség tudata s a gyermekek sikerülése az, ami nyugtatja. Ez mind rendes dolog, s nem is ezek okozzák a kedélyhullámzást, hanem a szellemi élet hiánya, a pereskedés és sok nem keresett ingereltetés.” Az atelier megvan, sajnálná, ha feleslegesen építette volna.

Munkácsyt meghatja a hatvan felé járó nagybátyja rossz kedélyállapota. „. . . Nagybátyámtól ma is kaptam levelet – írja az özvegyé vált De Marchesnéhez, ekkor már jegyeséhez –. Szegény mindig nagyon szomorú. Neki is ide kellene jönnie arról az örökös Csabáról. Nagyon örül, minket Ivánnal együtt fog látni, azt reméli ettől, hogy meggyógyul.” S amikor lassan elmúlik az év is, és a kolera miatt még mindig nem mer elindulni, így ír jegyesének: „. . . fáj, hogy ilyen szomorú ok miatt nem utazhatom haza. Szegény nagybátyám pedig e szomorú helyzet kellős közepén él.”

Végül Munkácsy végképp lemondja látogatását – nősülés előtt áll. Nagybátyja örömmel válaszol a kedves hírrre: „. . . nincs abban se kétségem, hogy belőled is jó férj, jó családtya válik” – írja, majd így folytatja: „Egy ürömcsepp mégis van, mely örömembe vegyül, s a csepp két alkatrészből áll: minden szülőnek nehezeére esik a gyermek távolodása, ha mindjárt azt földi szerencséje hozza is úgy magával, például a házasság. Szülőd nem vagyok, de szerettelek nagyon, neked sincs, akihez életed folytán vérrokonilag inkább ragaszkodtál volna és – anélkül, hogy közelebb számoltam volna vele, kecsegtetett a feltevés, hogy vándorutad egykor haza, szülőföldedre vezetend, hogy úgy hazád, mint mi, teljesebben magunknak tudhassunk, ezen feltevés, ezen illúzióról ezentúl le kell mondanom. E kettős tudat adja azt az ürömcseppet, mely örömömben vegyül, s melyet előtted el nem titkolhatok, mert szeretetem facsarja ki, mellyel irántad viseltetem, és mely érdeklődésem minden iránt, ami életedbe vág. Még egyszer vedd forró jókívánságomat és buzgó fohászomat . . .”

Az *Emlékeim* élménye után megnyugodva és meghatódva olvassuk ezt a levelet: messze vannak a gyermekkori emlékek, elmúlt a félreértések ideje – a két férfi egymásra talált. „Szerettelek nagyon” – nem kételkedhetünk e szavak őszinteségében.

Munkácsy októberben – Csaba helyett – Barbizonba utazik, és régi pajtása, Pál László társaságában újra zavartalanul dolgozik. A hosszan tartó válság elmúlt.

Itthon Reök sokat betegeskedik. „. . . A múlt héten megint szenvedő voltam – írja még szeptemberben –, az idegesség sanyargatott. Voltam tegnapelőtt úgy, hogy a gyerekek előtt eléggé restellve, fennhangon sírtam . . . képzelj a macskát fergeteg előtt, a gonosztevőt félelem és lelki furdalástól gyötörtetni. Olyankor se

dolgozni, se olvasni, se gondolkozni nem vagyok képes – rémképek után kapkod elmém, mindent sötét színben látok, közönyös gyerek, vagyon és lét iránt – csak futni szeretnék messzire, messzire... ma délben rögtön megszűnt, amint jön, úgy megy, miután jól kidúlta magát...”

Ha Munkácsy nem is jön Csabára, a találkozás mégsem marad el. 1874. április elején Reök hirtelen elhatározással Párizsba utazik. Valószínűleg jobban érdekelte a jövődöbeli hitves kiléte, mint Párizs nevezetességei. De azért április elejétől május elejéig bejárja Franciaország egy részét (Párizs, Fonteneblau, St. Cloud stb.), átmegy Belgiumba, s visszatér Svájcra át.

NÁSZÚTON BÉKÉSCSABÁN [1874. SZEPTEMBER–OKTÓBER]

1874. augusztus 5-én tartják az esküvőt. Munkácsy hosszabb körútra indul feleségével: Svájc–Olaszország–Bécs–Budapest az út állomásai. Itthon mindenütt lelkesedéssel és kíváncsisággal fogadják: a lelkesedés a nagy festőnek, a kíváncsiság a bárónő feleségnek szól.

Az ünneplések után szeptember 8-án érkeznek Csabára. A Békésmegyei Közlöny szeptember 13-án közli, hogy „Munkácsy Mihály néhány nap óta nejevel Csabán, Reök István úr nyaralójában tartózkodik.” A Békés azt is jelzi, hogy október végéig fognak itt időzni, és itthon van Munkácsy egykori gyulai pajtása, később festőbarátja, Gyulai (Kratochvill) László festőművész is. Itt találkozott jó néhány év után ismét „a már nagyra nőtt Miskával.”

Munkácsyné elragadtatással ír a kismegyeri Reök-birtokról: „Műterme bájos, a kert közepén fekszik. Nagy kedve van dolgozni... A tájék és a parasztok valóban páratlanok a maguk nemében. Megértem, hogy ide kellett jönnie és belémerülni témái világába.”

Az első két hetet pihenéssel töltötték, majd „Miska... lázasan dolgozni kezdett – írja szeptember 25-én Munkácsyné –. Majdnem befejezett két tájképet, ezek elegendők, hogy kifizessük utazásunk költségeit. Utána azzal törődött, hogy legközelebbi nagy festményéhez tanulmányokat fessen. Nagyon szorgalmas és olyan boldog, hogy ismét kezébe vehette ecsetjeit.”

Az említett tájkép – a Kukoricás – születéséről és Munkácsy kedélyállapotáról a régi barát, Gyulai László másképp emlékezik:

„Miska nagyon elkeseredett, hogy az „éjjeli csavargók” nem részesültek a bécsi

Munkácsy és felesége
Eredeti fénykép
Munkácsy Mihály Múzeum,
Békéscsaba

világkiállítás magyar osztályán abban a méltatásban, mint az alkotás érdemelte volna. Kimentünk a nyíres erdőbe, leheveredtünk a fűbe, s Miska erősen panaszkodott. »Próbálják csak meg ezt a feladatot megoldani, hogy beletörne a bicskájuk. Aztán meg azt mondják, fekete, fekete, hisz épp ezt akartam.« (Egy elmés öregebb művésznők [Szekely Bertalan – C. I.] azt mondta erről a képről: úgy néz ki, mintha egy hónapig szemet talicskáztak volna rajta.)

Megpróbáltam vigasztalni Miskát, de nagyon nehezen ment. Bújjában, keservében aztán festett egy kukoricaföldet, olyan igazi, valóságos borongós magyar alföldi hangulattal. Én meg rajzoltam, ami Miskának igen tetszett, hát így teltek a napok. Este húzta a cigány, ez meg a feleségének új dolog volt.”

A festés mellett látogatásokkal, baráti társaságban telnek napjai. Még az első hetekben felkeresi az egykori asztalosműhelyben Lang György özvegyét. „Az ünnepelt művész nem szégyenli és nem tagadja tehát, hogy ő ez özvegy hajlékában egykor inaskodott.” De végre találkozik Emil bátyjával is, aki egy éve írta

meg emlékezetes első levelét elválásuk óta, s azóta is kérte a találkozást. Eljön húga – Gizella – is Kaplonyból, s talán utoljára látta.

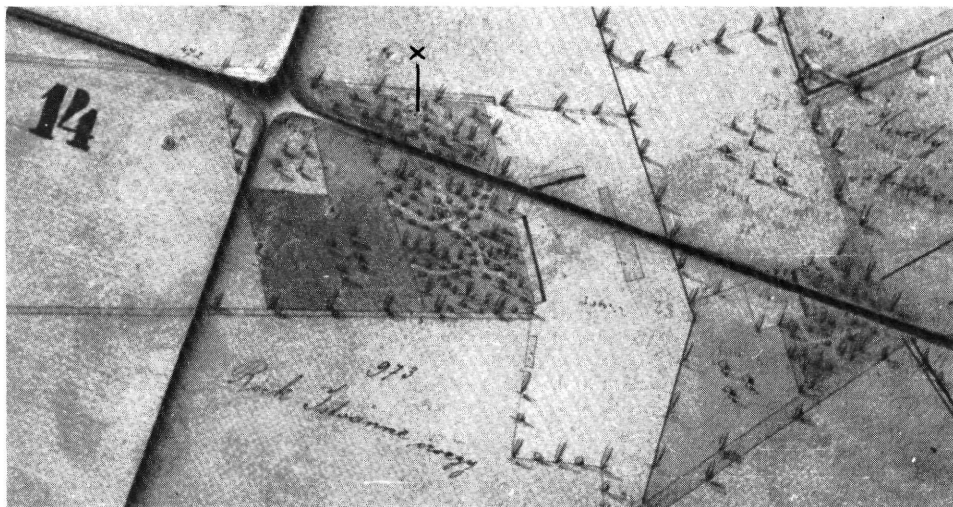
Bár az újságok nem írják, szeptember 23-án Munkácsy Gyulán járt, s a vendégkönyv beírása szerint Reök Iván és Omaszta Gyula társaságában meglátogatták a megyei múzeumot, amely új helyén, a fonóházban néhány héttel korábban, szeptember 4-én nyílt meg. A múzeum nem volt oly nagy, hogy egésznapos programot jelentett volna, így nyilvánvalóan sor került baráti látogatásokra is.

Szeptember 25. és 29. között Temesvárott tartózkodnak Ormós Zsigmond – az egykori patrónus – vendégeként, majd Szamossyt, a szeretett mestert látogatják meg Nagyváradon.

Munkácsy tehát felkereste gyermekkorának szereplőit, emlékeit, s ez nemcsak az emlékezésnek szólt, hanem felesége is megismerkedhetett gyermekkorának – minden bizonnyal sokszor emlegetett – szereplőivel.

Otóber 18-án még verssel köszönti a Békésmegyei Közlöny Munkácsyt, egy hét múlva már azt írja, hogy Munkácsy Csabáról eltávozott, és Pesten barátaik bankettet rendeztek tiszteletére.

Az egyhónapos kismegyeri vendégeskedés – az utazgatások ellenére – gazdag termést eredményezett. Nemcsak a Kukoricás című képe készült itt, hanem a Falu hőiséhez három tanulmány (Két legény az asztalnál, Öreg paraszt, A főhős)

A kismegyeri Reök-birtok Munkácsy műtermével (x)
Térképrészlet. 1883
Békés Megyei Levéltár

Kukoricás (Kukoricatörés)
Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba 1874
Magyar Nemzeti Galéria

és a Poros út című képének egy változata is. Utóbbiban hajlandók vagyunk az egykori Reök-birtok környékét felfedezni. A baloldali tanyák és a jobb oldal magas partszakasza nagyon egyezik a birtok fekvésével.

De aligha tévedtünk, ha a Falu hőisével kapcsolatos előkészületek más, ismert eredményeit is csabainak tekintjük: a két háttér tanulmányt s a főhősről készült ceruzarajzot. A modellekről fényképek maradtak fenn.

1874-ben utoljára festett Munkácsy Csabán. A körülmények úgy alakulnak, hogy ezután csak ritkán látogat haza, s néhány napra – valóban csak látogatóban. A festéshez nem lesz ideje. A Gerendáson és Csabán alkotott képek azonban becses emlékei Munkácsy itt töltött időszakának; az itt szerzett élmények sokáig ihlető forrásai voltak képzeletének s az ebből származó festmények pályája felfelé ívelő szakaszában a legjelentősebbek közé tartoznak.

A látogatás élménye sokáig szerepel még Munkácsy leveleiben. 1877-ben Vidovszkyéknek küld egy „rég ígért arckép”-et. „Szerettem volna egy kicsit átfesteni a fejet és az egész képet – írja Vidovszky Jánosnak –, de alig tehettem volna a hasonlatosság kockáztatása nélkül, így még legalább annyi hasonlatosság van benne, hogy emlékeztet a mindnyájunk előtt oly drága eredetire, s engem különösen emlékeztet azon időkre, midőn oly szíves fogadtatásban részesültem kedves családjuk körében, amit soha sem felejték el... Hát kegyetek hogy vannak Csabán? Meg lehetne ott az ember jól, csak nyáron az a tenger por, vagyis az a portenger, télen meg a feneketlen sár ne volna. Nőm nem nyelte még mai napig sem a csabai port, s gyakran szememre hányja. Legyen szíves, kedves Vidovszky úr, Károlynak, Lászlónak és Ferkónak alkalmilag üdvözetemet átadni. Baráti üdvözlettel, őszinte tisztelője Munkácsy M.”

Vidovszkyék megörültek a képnek, mert 1877 márciusában így ír Munkácsy Reöknek: „Örülök, hogy némi örömet okozott neki. Mindig igen kedvesen emlékezem a Vidovszky családra. Milyen kedélyesen elrajzoltunk Ferkóval a nagy négyszegletes asztal mellett. Aztán este hozták az almát a speizből. Ej de jól ízlett. – Hát mindennek vége, pedig kérdés, hogy nem az-é az igazi boldogság, mikor az ember olyan kicsiny helyen megvan és olyan jól érzi magát...”

1875 januárjában is gyermekkori emlékeit idézi: „Kántálnak-e még a tót gyerekek Csabán?... Régi idők, mikor jártunk ablaktól ablakhoz, úgy van-e még mindaz, vagy elmosta már azt is a civilisatio árja?”

Poros út

Munkácsy olajfestménye. Békéscsaba 1874
Magyar Nemzeti Galéria

*Tanulmány a Falu bósébez:
Két legény az asztalnál*
Olajfestmény. Békéscsaba 1874
MNG

Falu bősé

Munkácsy olajfestménye. Párizs 1874

Repr. Vasárnapi Újság 1900

BÚCSÚ REÖK ISTVÁNTÓL

1874 őszén Munkácsyék otthagyják a colpachi kastélyt, és Párizsba költöznek. Pompásan berendezett lakásban nagyvilági életet élnek: meghívások, estélyek kötik le Munkácsy idejét – gyakran a festészet rovására.

Itt látogatja meg Iván 1876 áprilisában.

Csabán is fordul a helyzet.

Reök nem érzi jól magát a megyeri tanyán, a „szellemi élet hiánya” gyötri, meg közjegyzői munkája is állandó beutazásra készíti, s talán felesége is vágyik a városba. Így kezdi meg a gyulai úton házának építését, az egykori Steiner-kúriával átellenben. 1876. szeptember 28-án írja Iván, hogy a ház kész, „és Csaba városának imponál, mire kicsit büszke is apa.” 7 szoba, 16 helyiség van benne, az építkezés 18 000 forintba került – hatalmas összeg abban az időben! – szinte kizárólag kölcsönből.

Ez a nagy adósság okozta-e, vagy a régi óhajtott szellemi munkát igyekeznek pótolni azzal, hogy gazdasága és közjegyzői hivatala mellett elvállalja a Békés megyei Közlöny, sőt a rövid élettartamú Szépirodalmi Lapok szerkesztését is.

Mint a városi képviselőtestület tagja, javaslatai, elképzelései mindig lényegrelátóak voltak. Még 1871-ben felvetette a megyeszékhely Csabára helyezéseinek kérdését. Több röpiratot, cikket ír ennek érdekében. A megyegyűlés 1874 februárjában minimális szótöbbséggel leszavazza a javaslatot.

Ugyanebben az évben egy magángyűjtemény megvásárlásának lehetőségével megyei múzeum szervezésének gondolata vetődik fel. Reök újságcikkben fejti ki elképzeléseit, s ebben a modern múzeumi gondolatot közelíti meg: a múzeum nem általában gyűjtemény, hanem az a feladata, hogy a környezet múltját és jelenét mutassa be. A cikk visszhangja nyomán megalakul a Békés megyei Régészeti és Művészettörténeti Társulat.

1877-ben a csabai képviselőtestület viriliseinek listáján a negyedik helyet foglalja el – a két Beliczey és Boczkó Károly után –, az egykor jövedelem nélkül álló Reök István Csaba leggazdagabb polgárai közé tartozik. Június 7-én javasolja a telekkönyvi másolatok elkészítését, hogy ne kelljen a megyeszékhelyre, Gyulára utazni telekkönyvügyben, de a javaslat tárgyalásán már nem jelenik meg. Azon a napon, július 9-én, a várostól nem messze a Körösparton öngyilkos lesz. Előtte két nappal temette legkisebb gyermekét, a négy és fél éves Abát. A cikkíró szerint „ezt kell legközvetlenebb oknak tartani, mely őt a rémítő tette bírta.”

Munkácsyt táviratban értesíthették, mert 11-én, a temetés utáni napon táviratban fejezi ki részvétét, majd a részletek megismerése után levélben válaszol: „Szegegy nagybátyám, folyvást előttem van a borzasztó kép, s szívem majd megre-

Reök István bázisa Békéscsabán a Gyulai úton
Fénykép.
1970-es évek eleje

ped, ha elgondolom, mennyit szenvedhetett szegény.” Szemrehányást tesz magának, hogy nem volt szorgalmasabb levelező, de azt hitte, minden jól megy itthon.

Reök családja hamarosan elköltözik Csabáról. Decemberben már Pesten találjuk őket. Házukat bérbe adták, s a megyeri birtokot is bérlők művelik.

UTOLSÓ LÁTOGATÁSOK

A Reök család távozásával megszűnnek azok a szorosabb szálak, amelyek Munkácsyt Csabára vonzották. A város ritkán látja ezután.

1878-ban a párizsi világkiállításra festett Miltonjával világhírnévre tesz szert, s a tündöklés évtizede következik.

1882-ben a Krisztus Pilátus előtt című képének kiállítása alkalmából jön ismét haza. Február 20-a körül az egykori gerendási szomszéd, Simay Gergely utazik fel hozzá, hogy szignáltassa Munkácsy két fiatal kori rajzát, amely Simayt és feleségét ábrázolja.

A sikeren felbuzdulva egy Beregh nevű csabai polgár is felkeresi a művészt, hogy a tulajdonában levő rajzokat szignáltassa. Beregh Sándor a rajzokat még akkor gyűjtötte össze – az Egyetértés szerint –, amikor Munkácsy neve először kezdett feltűnni. Azóta féltékenyen őrizte az öt kezdetleges rajzot. „Három közönséges rovátkolt papírra ceruzával van rajzolva. Az egyik egy mérges arcú férfit ábrázol, pálcával kezében. (A kép után ítélve iskolamester lehet.) A másikon egy templom van nyitott ajtókkal, melyen át processio vonul a templomba; a harmadikon 4 alak: egy férfi, egy nő és két gyermek ül az asztalnál és eszik. A másik két rajz egy simára gyalult deszkedarabra van rajzolva, s az egyik oldalon glédában álló katonát, a másik pedig virágcsokrot ábrázol.”

Beregh délelőtt kereste fel a mestert, de az még ágyban feküdt, így nem beszélhetett vele. Arról már nem értesít az Egyetértés, hogy sikerült-e Bereghnek a rajzokat elismertetni Munkácsyval.

1880-ban a Békésmegyei Lapok arról értesít, hogy Munkácsy 150 forintot adományozott a csabai polgári leányiskolának, amely öt évvel azelőtt, 1875-ben nyílt meg.

1886-ban fordult a helyzet: Békéscsaba és Orosháza jegyzőkönyveiben mutatható ki, hogy a Párizsban épülendő „Magyar Egyleti Ház” felépítéséhez egy-egy részvény vásárlásával, 100 forinttal járult hozzá a képviselő testület.

A Békés szerint Munkácsy a nyolcvanas években volt utoljára Gyulán. Meglátogatta barátait, elsősorban a Szénásy családot. Ezt a látogatást nem tudjuk bizonyítani. 1882-ben nem jön a megyébe, azért utaznak a csabaiak Pestre rajzai szignáltatására. Ugyanígy nem fogadhatjuk el a Békésmegyei Közlönynek azt az 1901-ben közölt adatát sem, hogy 1888-ban járt Csabán. Ha így volna, nem írták volna 1890-ben, hogy végre, 16 év után Csaba ismét láthatja Munkácsyt. 1889 júliusában ugyan unokahúga, Reök Ilona és Zsilinszky Mihály hasonló nevű fia keresztszülőjeként szerepel „Munkácsy Mihály festész és neje, Papier Cecilia”, de valószínű, hogy csak távolból vállalták a keresztszülői szerepet.

Az B. Csabai kaszinó 1881. évi január hó 5-én tartott
 rendes évi közgyűlése, átkötve egyrészt a
 művészetnek a nemzeti kulturális fejlődé-
 sére való beolygásától, másrészt megemlé-
 kére azan kétszázról, mely Munkácsy
 Mihály művész huzéntízlet városunkhoz
 köti. Hol is gyermek és ifjúkorai töltvén,
 mintegy szemünk előtt láttuk Reblében a
 művészet műteráját lingra lobbanni, lát-
 tuk a művészet utáni kiolthatlan vágyát
 tanulmányok fokozatosan fejlődni, és meg-
 rúdulva nem egy akadályra, láttuk, mint
 emelkedik egyedül ihletésére által a mű-
 vényt azon európai magaslatokra, honnan
 most, szétterjedő divóságának legtöbb sugá-
 ra a hazára esik; mindert látva a B.
 Csabai kaszinó Munkácsy Mihály
 művész huzéntízlet ifjúkorának emlékein
 kívül is szorosabban öngyűlön városunk-
 hoz fűzni: őt egyhuzingulag és lelkesedé-
 sel tiszteletbeli mezejának megvilantá.

Rebl. B. Csabán 1881. évi január hóban.

Melorokhálmán
 jegyző }

Zoltány István
 elnök

Varraghurika
 állnöve }

Tekintetes Munkácsy Mihály úrnak

Tisztelettel

A békéscsabai kaszinó dísztagjává választja Munkácsy
 Jegyzőkönyvi kivonat
 Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

*Az utolsó látogatások idején.
Munkácsy 1890 körül*
Eredeti fénykép
Legújabbkori Történelmi Múzeum
Fotóarchívuma

Így érkezik el 1890 októbere, a régen várt látogatás.

Október 6-án országra szóló ünnepség keretében leplezték le Aradon a tizenhárom aradi vértanú emlékművét, Zala György alkotását. Az ünnepségekre Munkácsy is hivatalos volt. A zsúfolásig megtelt vonatok Csabán keresztül vitték a vendégeket a vértanúk városába. Munkácsyt 5-én, vasárnap a déli vonatokkal várták, s valóságos népvándorlás kezdődött a városból a vasúti „indulóház”-hoz. A Munkácsy-pár azonban csak este hétkor érkezett. Az állomáson rendezett fogadáson Bartóky László, a régi barát üdvözölte, s kérte, visszatérőben látogassa meg a várost, mert ha most nem jönnek Csabára, a régi Csabából ugyan keveset fog már látni. (Az Apponyi-telek, Vidovszkyék egykori lakásának hatalmas telke már beépült, s ekkor bontották az utolsó szárazmalmot is.) Munkácsy megígérte, ha ideje engedi, egy fél napot Csabán fog tölteni.

Bartóky üdvözlő szavai után Munkácsy első kérdésével Lang özvegye után tudakozódott, majd gyermekkori ismerősei igyekeztek közelébe jutni, kíváncsian várva, emlékezik-e rájuk a mester. Amikor az ősz Juhász Ferenc szabó mutatkozott be, Munkácsy így folytatta a bemutatást:

– A szabó, akinek mindig elrajzoltam a krétáját.

Vidovszkyék a déli várakozások után most elkéstek a fogadásról, ezért másnap reggel Aradon látogatta meg Munkácsyt a három Vidovszky fiú. Munkácsy nekik már biztosra mondta, hogy eljön Csabára.

Az aradi ünnepségekre rendezett képművelésen Munkácsynak több képe is szerepelt. Munkácsy komoran állt a kiállításon Paál László, a tragikusan elhunyt barát képe előtt. „Csak akkor derült fel, amikor vagy két tucat tulipános ládát mutattak meg neki, melyeket állítólag ő festett, mint csabai asztalosinas, vagy aradi legénykedése idején. Habár kételkedett, hogy mind az ő remeklése, mégis készségesen beírta egy hatalmas ácskereszével, azok fedőlapjának belső síkjára nevét.

Ereklyék lettek.”

A szemtanú, Rozsnyai Kálmán emlékezik így az aradi ünnepségre, s ez ellenkezik a Pesti Naplónak egyszer már idézett cikkével, mely szerint Munkácsy Aradon tagadta, hogy egyáltalán valamikor is tulipános ládákat festett volna.

Munkácsyék október 6-án, hétfőn éjjel érkeztek Csabára, s a Fiume Szállóban szálltak meg. Másnap került sor a város megtekintésére és az ismerősökkel való találkozásra. De adjuk át a szót a kortárs újságírónak: „Délelőtt látogatást tett nejével Beliczey, Karassiy és Stonajovitséknál. A városban tett séta után 11 és fél órakor fogadta Csaba polgárait, kik oly nagy számban sereglettek össze, hogy a redout nagy terme (a Vigadó terme a Fiume és a színház között – C. I.) alig volt képes tisztelőit befogadni. Midőn Munkácsy nejével az oldalán megjelent, zajosan megéljenztek. A nagy mestert Sztraka György (főszolgabíró – C. I.) üdvözölte... A többször zajos éljenektől megszakított üdvözlésre Munkácsy, kinek oldalánál neje könnyekig meghatva állt, köszönetet mondott a szeretetért és hogy valóban örvend, hogy régi barátaival ismét kezét szoríthat.

Munkácsy minden egyes régi ösmerőst felismert és tisztán visszaemlékezett a régi történetekre, igen számosakat, kiket úgyszólván gyermekkorától nem látott, megszólított. A tisztelgők eltávoztása után Munkácsy néhány bensőbb barátjával rövid beszélgetésre visszavonult. Ebédre a Karassiy családhoz volt hivatalos és onnan a vonathoz siettek, hogy útjukat Budapestre folytassák. Itt újabb meglepetés várta őket. Vagy negyven csinosnál-csinosabb előkelő gazdag lány, ünnepi díszben képezett sorfalat... Munkácsy nejének egy óriási csokrot nyújtottak át tiszteletük és szeretetük jeléül, ki azt szívélyes mosollyal és magyarul mondott köszönettel fogadta. Az óriási tömeg most is tüntetőleg éljenzett.

Az első osztályú váróteremből a peronra mentek ki és míg a vonat megérkezett, Munkácsyék társalgással és szemléléssel töltötték azt a néhány percet. Most a búcsúzás ideje is elérkezett és az impozáns és szívélyes fogadtatást megköszönve, a viszontlátás biztató reményével robogott ki a vonat, lelkes éljenzéssel kísérve, a pályaházból.”

Remélem, az újságíró segítségével sikerült visszaidéznem a fogadtatás légkörét.

Szinte pontosan harminckét évvel ezelőtt ugyanerről a pályaudvarról indult el Aradra mint asztaloslegény, s most a világhírű mester távozott ellenkező irányba, Párizsba. Az újságíró még nem tudhatta, hogy ez volt az utolsó csabai látogatása.

A félnapos látogatás is hagyott néhány megörökítésre méltó emléket. Így az egykori asztalosmester, Lang özvegyét is meglátogatta. Egyenesen arra tartott, amerre azelőtt a műhely volt, most azonban lakás van helyette. Benyitott s megmutatta nejeének azt a helyet, ahol a „tulipános ládákat, asztalokat és székeket készítette”. Amikor a szoba padozatának közepén beillesztett toldást észrevette, nejeének megmagyarázta, hogy azon a helyen volt az éléskamrája. Ide rejtette tanulóársai elől a kapott élelmet. Munkácsyné élcelődve jegyezte meg, hogy a toldásról ítélve nem lehetett valami nagy művész az asztalosmesterségben. Megtekintették a hálókamrát is, az éjszakák nyomortanyáját.

Felkeresték azt a házat a főtéren, ahol kezdő festő korában lakott. Megnézte egykori szobáját, melyben álmodni sem merte, hogy egykor világhírű művész válik majd belőle.

Munkácsy a rövid tartózkodást is felhasználta, hogy anyagot gyűjtsön készülő festményeihez. Az utcán az egyik embertől megvette a rajta levő megviselt bekecset hat forintért, amiért ugyan újat is kaphatott volna, de az ember nem tágított, mert neki is újat kell helyébe venni. Szeretett volna egy „búbos kályhás szobát, magasra vetett ágygal” látni. Bartóky Medovarszki Pál házába vitte el. Munkácsy a falı tékában egy régi csabai Tranoscius énekeskönyvet látott meg. A gazda szebet, újabbat akart ajándékozni híres vendégének, de Munkácsy a régi rézvereteshoz ragaszkodott.

– Bekecs és Tranoscius nélkül igazi csabait, legalább régente, nem is lehetett látni – mondotta a mester.

Ebben az időben a Honfoglalás festésére készült! Hatalmas gyűjtőmunkába kezd, s 1891 októberében fárasztó utazást tesz az országban, hogy típusokat keressen monumentális alkotásához. Az életrajzírók úgy tudják, hogy Csabát is útba ejtette. Bár október 8 és 11 között Szentesen tartózkodik Zsilinszky Mihály vendégként, s ezalatt kirándulásokat tesz a környéken, Csabát nem látogatja meg. 11-én Csongrád felé távozik, majd Kolozsvár–Munkács az útja. A csabai újságok nem említik Munkácsy látogatását, sőt a dohánygyár ügyében Pesten tartózkodó csabai küldöttség keresi fel a körútról visszatért mestert. Munkácsy megmutatta fényképgyűjteményét, melyet gyűjtőútján készíttetett a Honfoglaláshoz. Beliczey István, a küldöttség egyik tagja hívta fel Munkácsy figyelmét, hogy a dobozi és sárréti nép „őseredeti alakjai” sokkal tipikusabbak annál, mint amit Munkácsy felkutatót. Meghívták Csabára, hogy ezeket a típusokat is használja fel festményéhez. (Tehát nem volt Csabán!) Munkácsy csak azt ígérte, hogy

legközelebb eleget tesz a meghívásnak, most viszont addig is fényképeket kér a Beliczey által említett típusokról.

Úgy látszik, a következő évben, 1892-ben valóban beváltja ígérteit, s meglátogatja a várost. Bár az újságok nem írnak a látogatásról, Zichy Jenőnek egy leveléből tudjuk, hogy „lerándult Csabára” anyagot gyűjteni.

Rózsa Miklósnak egy 1896-ban megjelent cikke szerint két évvel előbb, tehát 1894-ben járt utoljára Csabán Munkácsy. A helyi újságok most sem jelzik a látogatást. Sőt! A csabai újság szerint egy riporter február végén felkereste a Honfoglalás átadása alkalmából Pesten tartózkodó Munkácsyt, hogy megkérdezze, jön-e Csabára. Csak Munkácsynét találta otthon, aki tagadóan válaszolt, mert nincs idejük, vissza kell térniök Párizsba.

Március elején csabaiak utaznak a rákosi liberális gyűlésre. Az alkalmat felhasználták arra is, hogy megnézzék a híres festményt, a Honfoglalást. Állnak a monumentális kép előtt, s egyszerre csak elkiáltják magukat:

„– Nini, az meg ott Michnay tanító lovon!

És csakugyan, nem tudni, vajon a modell volt olyan csodálatosan hasonló, vagy pedig Munkácsynak emlékébe vésődött Michnay Mihály tipikus szláv arca. A kép csodálatosan hasonlít az érdekes öreg úrhoz. Ugyanaz az arc, orr és szem. Lovon ül a meghódolt szlávok között és a tömegben a középén van.”

Bár Munkácsy 1894-i látogatását nem tudjuk más oldalról bizonyítani, közöljük Rózsa Miklós beszámolóját: „A pályaudvaron az egész megye és a város előke-lősége várta, maga a főispán tolmácsolta a lakosság örömét a kiváló megtisztelte-tés alkalmával. . . Délután ellátogatott a kaszinóba, hol természetesen bemutatták neki a város kiválóbb embereit.” (Rózsa Miklós ezután elmond egy apró történe-tet, melyet azonban naivitása miatt nem idézünk.)

1896-ban a milléneumi ünnepségekre utoljára tér haza. Az ünnepségeket nehe-zen bírja, a Pannónia Szállóban rosszul lesz. Egy időre még vissztér Párizsba, de aztán Baden-Baden, majd az endenichi szanatórium lakója haláláig.

1900. május 1-jén délután egy órakor halt meg. Néhány nap múlva, május 9-én hatalmas pompával temették a Kerepesi Temetőbe.

S Munkácsy nevezetes kismegyeri műterme, amelyben 1874-ben oly boldo-gan dolgozott, sokáig fennállott még. Három év múlva, 1877 augusztusában így ír róla Iván Munkácsynak: „Ma atelierebe hordattam búzát, benn voltam, ott szomorkodik pár állványod, egyikén egy ráma is van, de a vászon le van vágva, a falon egy szén skizzed van, soká néztem.” A műterem meglétéről még 1901-ben is tudunk. Mikor és kik bontották le a szent helyet, nem sikerült megtudnom.

Aztán, jó fél évszázad múlva, a téveszítéssel lerombolták a gondosan felépített épületeket is. Kismegyeren, a békéscsaba–budapesti vasútvonaltól néhány száz méterre csak az eke által felforgatott tégladarabok jelzik Reök István egykori majorjának színhelyét.

MUNKÁCSY EMLÉKE

Munkácsy halálának hírére megmozdult a megye és az érintett városok képviselő testülete.

Békés megye nevében dr. Fábry Sándor alispán részvétáviratot küldött Munkácsy özvegyének; s a ravatalra koszorút helyeztetett:

Özvegy Munkácsy Mihályné úrnőnek

Endenich

Békésvármegye, mely a kezdőnek ottbont nyújtott, mély fájdalommal értesült a tökéleteséget elért művészpálya végéről. A nagy hazafi és lánglelkű művész elhunya felett mély részvétét fejezi ki a vármegye közönsége nevében

FÁBRY alispán

A távirat szövegét május 6-án hozza nyilvánosságra a Békés, Munkácsyné köszönő levelét a május 28-án tartott megyei közgyűlésen ismertetik.

Ugyanazon a közgyűlésen terjesztik elő Kolozsvár köriratát Munkácsy emlékének megörökítése tárgyában. A törvényhatósági bizottság „hazafias kötelességnek tekinti” Munkácsy emlékének megörökítéséhez való hozzájárulását, tekintve azonban, hogy a megörökítés módozata nincs tisztázva, annak megismerésére az alispánt bízzák meg.

Év vége felé az Országos Képzőművészeti Társulat felhívására a fővárosban felállítandó Munkácsy-szoborra 100 koronát szavaz meg a közgyűlés.

*

Két nappal a temetés után, május 11-én Békéscsaba közgyűlése „Munkácsy Mihály elhalálása alkalmából életének megörökítésé”-t tűzte napirendre. A képviselőtestületi jegyzőkönyv szerint „A tanács azon intézkedése, mely szerint Munkácsy Mihály ravatalára a város közönsége nevében koszorút helyeztetett, s az özvegynek a közönség részvételét fejezte ki, – jóváhagyólag tudomásul vétetett.

Egyhangúlag elhatároztatott, életének megörökítése végett azon ház, melyben mint asztalos tanoncz volt – emléktáblával jelöltessék meg, az utca nevérol neveztessek el; végül emelendő országos szobrára 500 kor. adomány szavaztatott meg.” Az ügy intézésére öttagú bizottságot küldtek ki.

Munkácsyné levelét, amelyet a „férje elhunya alkalmából küldött részvétnyilatkozatra” köszönetül küldött, a június 15-i közgyűlésen ismertették.

*

Gyulán, a május 12-ére összehívott rendkívüli közgyűlésen napirend előtt tárgyalta a Munkácsy halálával kapcsolatos indítványt: „Dr. Berényi Ármin városi képviselő a magyar nemzet nagy halottja, legnagyobb festőművésze fölött – aki életének zsenge ifjú korát városunkban élte át, – Munkácsy Mihály elhunyt feletti részvétének kifejezést adva, a következő indítványt terjeszti a közgyűlés elé:

1. Fejezze ki Gyula város közönsége a nagy mester elhunyt felett érzett mély fájdalmát s juttassa azt megfelelő módon a bánattól sújtott özvegy tudomására.

2. Határozza el a közgyűlés, hogy Gyula város egyik utcáját az elhunyt, hazánk dicső nagy fia tiszteletére Munkácsy Mihály utcának nevezi el s az erre vonatkozó javaslat tételével a tanácsot megbízza.”

A határozat szerint: „A képviselő testület Dr. Berényi Ármin képviselő indítványát egyhangúlag elfogadja és Munkácsy Mihály gyászos elhunyt felett érzett hazafiúi nagy fájdalmát és mély részvétét ezennel jegyzőkönyvileg megörökíti; egyidejűleg pedig Munkácsy Mihály özvegyéhez a következő részvét táviratot intézi:

’Nagyságos Asszonyunk!

Gyula városa képviselő testülete május hó 12^{én} tartott közgyűlésén mély fájdalommal emlékezett meg ama megrendítő csapásról, amely Nagyságodat, valamint Magyar hazánkat felejthetetlen férjének gyászos elhunytával érte.

Városunk, mely szerencsés volt a nagy Munkácsy Mihálynak mint fiatal embernek éveken át otthona lenni s amely város az ő halhatatlan művészetének bölcsőjeként büszkélkedik – halála felett érzett nagy fájdalmát és mélyen átértett őszinte részvétét hódolat teljes tisztelettel tolmácsolja s kéri az egek Urát, küldjön nagyságod vérző szívére mielőbb gyógy-írt és vigasztalja meg ama tudat, hogy mély fájdalmában a magyar nemzet minden tagja egyaránt bánatos szívvel osztozik.

Fogadja Nagyságod ismételten mélyen érzett részvétünk őszinte kifejezését.’

Megbízatik a polgármester, hogy eme részvét felirat elküldése iránt haladéktalanul intézkedjék.

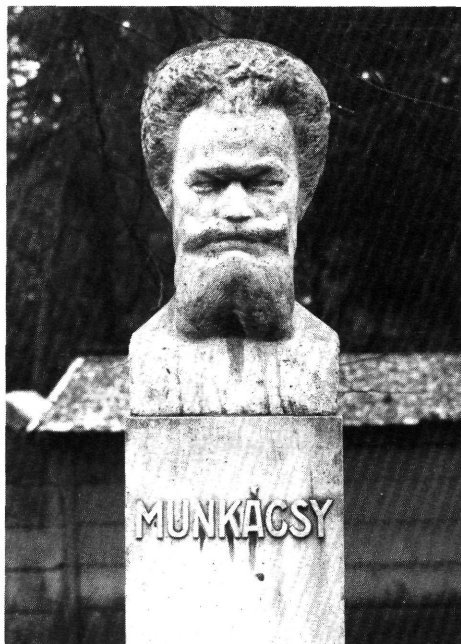
Egyben pedig felkérik a városi tanács, hogy a legközelebbi közgyűlés elé javaslatot tegyen arra nézve, hogy melyik utca neveztesse el Munkácsy Mihály utcának.”

A következő – június 18-i – közgyűlésen ugyan nem, de az ezt követő június 26-i közgyűlésen határoznak az utca elnevezéséről, melyet a városi tanács terjesztett elő:

„Minthogy városunk, mely szerencsés volt a nagy Munkácsy Mihálynak mint fiatal embernek éveken át otthona lenni, és itt léte alatt a jelenlegi Kerecsényi utcában lakott, kimondja a képviselő testület, hogy az elhunyt hazánk dicső nagy fia tiszteletére a jelenlegi Kerecsényi utcát ’Munkácsy Mihály’ és a jelenlegi Dobozi utcát pedig Kerecsényi utcának nevezi el.”

Borsos Miklós: Munkácsy
Szobor.
Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum

Vilt Tibor: Munkácsy
Szobor. Békéscsaba. Szoborsétány

Hat évtizeddel később újult meg Munkácsy kultusza Gyulán. Miután az 1960-as évek elején tisztázódott, hol lakott Munkácsy, dr. Dankó Imre múzeumigazgató az Erkel Ferenc Múzeum nevében emléktáblával örökítette meg a házat. A 103 × 73 cm-es szürke műkőből készült emléktábla Munkácsy önéletrajzának egyik gyulai részletét tartalmazza, s 1962. április 29-én, halálának 62. évfordulója előtt avatták fel.

Ezekben az években készült el a gyulai szoborsétány is, ahol 1964-ben állították fel Vasas Mihály fehér mészkőből készült Munkácsy-mellszobrát.

1977-ben a közeli Dürer Terem falán helyezték el a Tiszta forrásból c. dom-borművet, Kiss Sándor alkotását, amelyen Bartók Béla, Albrecht Dürer mellett Munkácsy alakja hirdeti a városhoz kötődő három szellemóriás emlékét.

*

Békéscsabán a korábban már említett 1900. május 11-i közgyűlésen kiküldött bizottság jelentését csak 1901. március 18-án tárgyalja a közgyűlés. A késedelem oka, hogy a bizottság azt javasolta, a csabai emléktábla leleplezésének ünnepe a művész halálának első évfordulóján, 1901. május 1-jén legyen. Erre az alkalomra hívják meg a művész özvegyét is, és tartsanak rendkívüli képviselőtestületi ülést. A közgyűlés a továbbiakban ebben a szellemben tevékenykedett, s a teendőkkel a bizottságot bízta meg.

Így érkezett el az emléktábla felavatásának napja, nem május 1-jén, hanem 2-án. (Május 1-jén a Kerepesi Temetőben volt megemlékezés.)

Május 2-án a fővárosi megemlékezésről érkezett Csabára Munkácsy özvegye. A Békésmegyei Közlöny részletes beszámolója szerint a gyorsvonathoz csatolt „termes kocsiban” vele együtt érkezett Zsilinszky Mihály államtitkár, Békéscsaba országgyűlési képviselője és felesége, Reök Ilona, dr. Dirner Gusztáv egyetemi magántanár és felesége, Reök Erzsébet, dr. Váradi Antal, az Országos Színművészeti Akadémia igazgatója, valamint dr. Lukács György főispán. (Mivel Reök Istvánné is jelen volt az ünnepségen, valószínűleg ő is leányaival érkezett a külön kocsiban, hacsak nem fiával, Reök Istvánnal érkezett Szegedről.) Együtt volt hát az ünnep alkalmával az elhunyt Reök István családja.

A vendégeket a Fiume Szállóban szállásolták el. Délelőtt sétakocsikázást tettek a városban. „Munkácsynét, aki két ízben: 1875-ben (helyesen 1874-ben – C. I.) és 88-ban (itt minden vízzinnel két évet tévedett a tudósító, s az 1890. évi látogatásra gondoltak, mert ezt a – valóban második – látogatást viszont nem említik – C. I.) járt Csabán, roppant meghatotta a régi emlékek felújulása, egyes házakra, utcákra még ma is emlékezett s könnyezve beszélt arról, hogy hányszor emlegette szegény Miskája Csabát és az itt töltött napokat.”

Az ebéd a kaszinóban volt.

Délután 3 órakor a városháza dísztermében kezdetét vette az ünnepség.

A község bírójának megnyitó szavai után Korosy László első jegyző köszöntötte a közönséget, s hálásan köszönte meg a „báróné ömértóságának azon kegyességét, hogy ez ünnepélyünkön személyesen megjelenni szíves volt.” Az özvegy nevében Zsilinszky Mihály mondott köszönetet a város elhatározásáért, majd dr. Lukács György főispán tartotta az ünnepi megemlékezést. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter táviratának felolvasása után a közgyűlést berekesztették, s a városházáról az egész közönség a Munkácsy utcába vonult.

A Lángi-féle háznál már nagy tömeg gyűlt össze.

„A ház falába illesztett táblát lepel takarta; az ügyeskező városi kertész zöld lombokkal és orgonavirággal feldíszítette az egész házat, mely előtt szőnyeggel borított emelvény várta az ünnepély szónokait.”

A Szózat elhangzása után Zsilinszky Mihály mondott ünnepi beszédet, részletesen ecsetelve az 1848 utáni időket, Reök és Munkácsy Békéscsabára kerülését

s helyzetüket, az indulás éveit, s a festő Munkácsy kötődését a városhoz. „Itt rajzolta a gerendási tanyát, a delelést, a dűlő szénásszekeret, a pusztai zivatart, a húsvéti locsolást és a falu hősét, melynek minden alakja Reök dohányos kertészeiből van kiválasztva.” Kitért arra, hogy a Trautmannsdorf-féle házat, ahol lakott, már nem tudják megjelölni, mert lebontották, így arra a házra kerül emléktábla, ahol mint „asztalosinas kezdte első rajzolásait.”

A tábla leleplezésével átadta annak megőrzését Csaba bírójának.

Az 1 m magas, 80 cm széles, fehér carrarai márványból készült táblán aranybetűkkel az alábbi szöveg hirdette Munkácsy emlékét:

E házban töltötte el
(1855–1858)
asztalos inas éveit a festőművészetnek
legnagyobb magyar mestere
MUNKÁCSY MIHÁLY
a kinek dicső emlékezetére
hálás kegyelettel állítá
BÉKÉS-CSABA KÖZÖNSÉGE
MDCCCI

Négy évtizedig hirdette Munkácsy emlékét a Lángi-féle ház falán az emléktábla. Akkor a házat újjáépítették, utcai frontja teljesen megváltozott, s az épületen 1940. május 19-én (vasárnap) leplezték le az előbbinél díszesebb emléktáblát. A 167 × 83 cm-es, ruskicai márványból készült táblát Kapitány József helybeli szobrászművész készítette. Az emlékszöveg változatlan maradt, de a tábla felső részébe Munkácsy bronzból készült portréja, a tábla két alsó részébe pedig Munkácsy Mihály és Békéscsaba márványba vésett címere került. A két címet latin nyelvű jelmondat kötötte össze: *Ars longa, vita brevis.* (Az élet rövid, a művészet örök.)

Az ünnepi beszéd után Váradi Antal szavalta el erre az alkalomra írt Emlékezés című költeményét, végül a Himnusz eléneklésével fejeződött be az ünnepség.

Este 8-kor a városi színházban Jókai Mór *Keresd a szíved* című színművének előadásával folytatódott az ünnepség. Az előadás előtt a Siralomház, utána a Falu hőse című festmény élőképben elevenedett meg a közönség előtt – nagy sikerrel.

Munkácsyné és kísérete éjjel fél tizenkettőkor utazott el a városból: kocsijukat a Pestre induló személyvonathoz kapcsolták.

A Láng-portán épült lakóbáz a Munkácsy-emléktáblával. Lebontás előtt. 1970-es évek közepe

Délután került sor a városi múzeum Munkácsy-termének és a modern képtárának megnyitására. Utóbbit a Szépművészeti Múzeum igazgatójának 31 db-ból álló ajándéka tette lehetővé, az állandó Munkácsy-kiállítás alapja a múzeum tulajdonában lévő 3 Munkácsy-festmény és 20 rajza volt. (A Munkácsy-relikviák képzőművészeti része.)

Így emlékezett meg Békéscsaba Munkácsy halálának 40. évfordulójáról.

A hetvenes évek elején a monumentális városrendezéssel megszűnt a Lángi-porta is, a házat lebontották, helyét a megyei rendőrfőkapitányság hátsó főbejárata foglalja el. S az egykori 14. sz. ház helyén a klinker téglás falra új emléktábla került:

*Munkácsy-emléktábla
a Láng-báz helyén Békéscsabán*

Hetvenöt év alatt ez a harmadik emléktábla.

A különgyűjteményként kezelt Munkácsy-relikviák kalandos úton jutottak a múzeumba.

Még a Kultúrpalota (múzeumépület) építésének idején (1910–1912) olvashatunk arról, hogy Munkácsyné megígérte, a Munkácsytól hátrahagyott személyes használati tárgyakat és egyéb ereklyéket az épülő múzeumnak ajándékozza. Az első világháború kitörése, majd Munkácsyné halála megakadályozta ennek teljesítésében, de végrendeletében unokahúgára, Cecil von Barnewitzre bízta a hagyaték eljuttatását. Barnewitzné 1929-ben érdeklődik a múzeum igazgatóságánál a több mint tíz éve általa küldött hagyatékról: ki vannak-e állítva, s egyáltalán ápolják-e Munkácsy emlékét. A múzeum vezetősége és a város nevében a kultúr tanácsnok keresni kezdte a meg nem érkezett relikviákat, s meg is találták egyrészt a Nemzeti Múzeum Munkácsy-kiállításán, másrészt a Szépművészeti Múzeum padlásán ládába csomagolva. Hosszas tárgyalás után sikerült az ereklyéket megkapni, s 1933-ban számolnak be az ereklyék megérkezéséről. 3 festmény, mintegy 100 db tárgy (festőállvány, paletta, használati tárgyak stb.) s mintegy 200 dokumentum alkotta a gyűjteményt. Ma a teljes feldolgozás után 411 leltári tételből áll a Munkácsy-gyűjtemény, túlnyomó többségében relikvia.

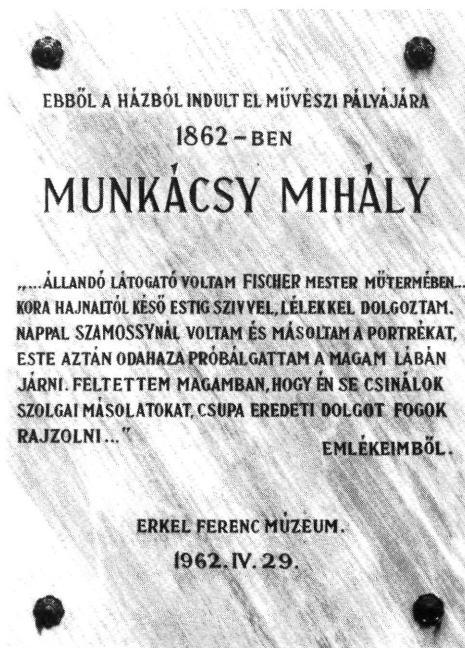
E becses hagyaték birtokában nevezték el a múzeumot Munkácsy Mihály

Múzeumnak. A relikviák egy része állandó kiállításon a Munkácsy Emlékszobában tekinthető meg, az egész hagyatékról általában a Munkácsy-jubileumok alkalmából rendezett kiállításon kaphatunk teljesebb képet.

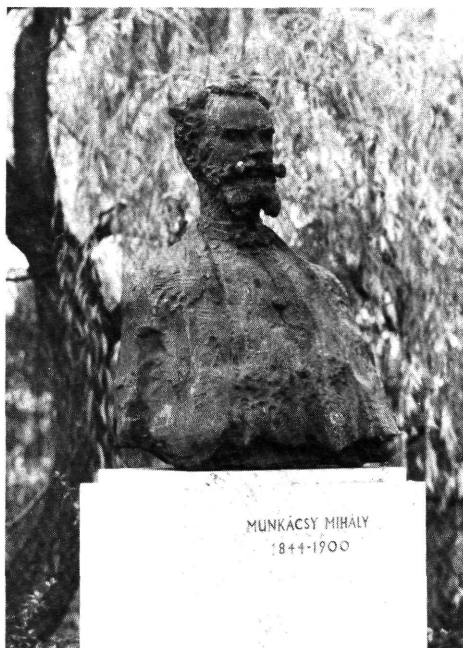
Halálának 50. évfordulója alkalmából 1951-ben a Szépművészeti Múzeum közreműködésével készült nagy sikerű kiállítás. 1958-ban a Magyar Nemzeti Galériával közösen rendeztek újabb kiállítást. Halálának 75. évfordulóján, 1975-ben újabb nagytermi kiállítás következett, melyet egy hónap alatt 20 000 látogató tekintett meg. 1994-ben, születésének 150. évfordulóján újabb nagyszabású programmal készül a város és a múzeum.

A város a múzeum falain kívül is őrzi, hirdeti Munkácsy emlékét.

Az ötvenes évekre az Andrássy (akkor Tanácsköztársaság) út jobb oldalán az egykori fatelepek és a Sziktér helyén alakították ki a Munkácsy teret, amelyen 1959-ben állították fel Borsos Miklós Munkácsy-szobrát. A tér ugyan 1975-ben új nevet vett fel és a szobor is elkerült a múzeum kertjébe, de a jubileumi előkészületek során a tér visszakapta régi nevét.

Munkácsy-emléktábla egykori lakóbázán Gyulán

Vasas Mihály: Munkácsy Szobor. Gyula. Szoborsétány

A Körös-csatorna jobb oldalán, a Gyulai út és a Bajza utca között a hetvenes években létesítették a szoborsétányt, amelyen Vilt Tibor Munkácsy-szobra emlékeztet a festőművész csabai kötődésére.

A Steiner-(Omaszta-)kúria a Gyulai úton, Munkácsy gyermekkorának boldog színhelye, szerencsésen elkerülte az utóbbi évtizedek nagy városrendezését. A 150 éves kúriában országos és helyi összefogással Munkácsy születésének 150. évfordulója alkalmából nyílik meg a Munkácsy Emlékház, betetőzése mindannak, melyet a város tett Munkácsy emlékének őrzésére, hirdetésére.

*

Békésen az 1930-as években az akkor múzeumigazgató kezdeményezésére jelölték meg emléktáblával azt a házat, ahol Munkácsy a két leányportrét festette. Azóta a régi házat lebontották, emeletes épült a helyére, s a Széchenyi tér 2. sz. alatt ennek falán új táblát lepleztek le 1973-ban:

*Munkácsyt idéző
emléktábla Békésen*

(A táblán a két nevet összecserélték – helyesen Nagy Irmát és Tóth Matildot –, és az 1866-os év is kétes, a családi hagyomány és az eddig leírtak alapján valószínűbb, hogy 1865-ben készült a két kép.)

KÉT BARÁT BÉKÉSBŐL

Jó néhány névvel találkoztunk eddig, akik Békéscsabán vagy Gyulán kapcsolatba kerültek Munkácsyval s ez a baráti kapcsolat mindvégig fenn is maradt, ha ritkán is adódott alkalom a találkozásra. Két nevet azonban nem említettünk Békés megyéből, akik már a Párizsban élő Munkácsyval kerültek baráti viszonyba: Justh Zsigmond és Oskó Lajos, mindketten Orosházáról, illetve környékéről származnak.

A 3000 holdas Justh birtokból 365 hold volt Pusztaszenttornyán, amely Justh Zsigmond szülőhelye (1863), később működésének központja lesz. Tizenhárom évvel idősebb bátyja, Gyula, politikusi pályára lépett, a finom lelkű, beteges Zsigmond irodalmi munkásságával vált ismertté. Budapesten érettségizett, majd Kielben, Zürichben és Párizsban végezte tanulmányait, így vált fiatalon széles látókörű emberré, aki jó megfigyelő képességével, korát meghazudtoló éleslátással, pregnáns jellemzésekkel rajzolta meg Párizs, majd a magyar uralkodó osztály világát.

Hogyan került kapcsolatba Munkácsyval, nem tudjuk. Munkácsy nyitott volt minden magyar iránt, aki Párizsban járt, s ebben az időszakban élte fénykorát művészete és társasági élete, így nem volt nehéz bekerülni társaságába.

Justh Zsigmond emlékkönyve már 1884-ből tartalmaz Munkácsytól egy önkarikatúrát. 1885-től majd minden évben kiutazik Párizsba. A „finomlelkű, karcsú, szőkehajú, elegáns, arisztokratikus” ifjú szellemes társalgónak bizonyult, tudott alkalmazkodni, így módja volt beilleszkedni a párizsi szalonok világába. Tapasztalatait 1888-ban január 1-től május 31-ig vezetett naplójában összegzi, gondosan bejegyez minden látogatást, listára veszi a jelenlévőket, s alkalomadtán véleményt is mond, név szerint is jellemezve a szalon kiszemelt vendégeit – vagy akivel épp sikerült találkoznia. Mivel a naplót önmagának írta – 50 évig megtiltotta a kiadását –, megengedhette magának, hogy röviden, élesen fogalmazzon, az általa legjellemzőbbnek tartott vonásokkal „rögzítse” benyomásait.

Az eltelt öt hónap alatt mintegy tizenöt alkalommal szerepel Munkácsyékkel együtt – Munkácsyéknál vagy más társaságban –, s a bejegyzések szerint Munkácsy közvetlen barátságába fogadta. Mennyi szerepe volt ebben Justh Zsigmond személyiségének, s mennyi annak, hogy szegről-végről földiek voltak (Gerendás Orosházától keletre, Pusztaszenttornya északnyugatra fekszik, alig tíz kilométerre) – nem tudni.

„Villásreggeli Munkácsyéknál. A mester igen melegen fogad, megmutatja új képeit. Néhány reneszánsz interieur alakokkal s egy igen csinos tájkép” – írja első alkalommal, 1888. január 6-án. De hogy nem ez az első találkozásuk, nemcsak az

Justh Zsigmond
Eredeti fénykép

Szántó Kovács János Múzeum, Orosháza

említett önarikatúra bizonyítja, hanem egy másik bejegyzés: „felismeri bennem Munkácsyné két év előtti csárdás táncosát.”

Munkácsy „mint ember: jó, kedélyes férfi, semmi briliáns tulajdon” – ezzel nagyjából ki is merül a Munkácsyról alkotott pozitív véleménye, a végén negatív kicsengéssel. Munkácsy művészetét kétszáz évvel túlhaladottnak tartja.

A képzett világfi szemszögéből néz, lát és ítélkezik, így nincs értelme, hogy további bejegyzéseit idézzük, mert hosszúra nyúlna egy-egy megjegyzését értelmezni, helyére tenni.

„Justh elsősorban önmaga számára tisztázni akarta Párizst” – írja találón Diószegi András, s ebben az esetben megértjük bejegyzéseit.

*

Munkácsy a nyolcvanas évekre beváltotta azt a kötelességét, amelyet korábban nagybátyja annyira hiányolt: a magyar művészet pártolását. Most, bejutva a párizsi művészvilágba, biztos anyagi háttérrel igyekszik pártfogásba venni a magyar művészet ügyét. Egyrészt pártolja a magyarországi kiállításokat, másrészt támogatja a francia földre készülő magyar művészeket.

1883 őszén megalapítja a Munkácsy-díjat, évi 6000 frankkal támogatva egy

Oskó Lajos
Eredeti fénykép
Magántulajdon

magyarországi fiatal művész párizsi továbbképzését. A díjak odaítélésénél nem volt szerencsés kezű, a kihullottak nevesebb művészekké váltak, mint a díjak elnyerői, az egy Halmi Artur kivételével, aki Amerikában keresett arcképfestővé vált.

Máskor fiatal művészeket alkalmaz műtermében, közülük nem egy válik kiváló festővé (Rippl-Rónai, Tornyai stb).

Munkácsy ifjú művészbárátai és munkatársai közé tartozott Oskó Lajos is. Az orosházi születésű (1865) festő úgy kezdte, mint Munkácsy. A négy elemi elvégzése után szabóinas lett, felszabadult, majd Pestre került, ahol nappal szabóműhelyben dolgozik, este a Mintarajziskolában kiváló tanárok vezetése mellett képezi magát. 21 éves, amikor az Orosházi Kaszinó megveszi tőle a volt orosházi lelkészről, Győry Vilmosról készült képét. Két év múlva, 1888. július 8-án az Orosházi Újság a következő hírt hozza róla: „Oskó Lajos, Oskó István fia, festészeti tanulmányainak folytatása és befejezése végett jövő hó elején Párizsba megy Munkácsyhoz.” November 18-án pedig már azt olvashatjuk, hogy „Oskó Lajos festő a múlt héten Párizsba érkezett, s azonnal felkereste Munkácsyt, aki beajánlotta egy fényképészhez addig, míg maga mellett munkát tud adni neki.”

Honnan ez az ismeretség Munkácsyval? A családi hagyomány úgy tudja, hogy

a hazlátogató Oskó gyakran rajzolgatott a szabadban, s „itt látta meg Justh Zsigmond író egyik kilovaglása közben. Fiatalok voltak, összebarátkoztak. Szülei szentetornyai birtokára meghívta egy aratóünnepre, hogy népviseletbe öltözött munkásairól minél több magyar tárgyú képet fessen. Itt ismerkedett meg Munkácsyval, aki később párizsi útját egyengette.”

Valószínű, hogy Justhtal így ismerkedett meg, de Munkácsyval aligha. Munkácsy ugyanis 1874-ben járt Békés megyében (Békéscsabán és Gyulán), de ekkor Oskó 9, Justh 11 éves volt. Nem tudunk olyan adatot, hogy Munkácsy valaha is járt volna Szenttornyán. Valószínűbb tehát, hogy Munkácsyhoz Justh útján jutott el, ő ajánlhatta a mesternek.

Kétségtelenül szoros baráti kapcsolat alakulhatott ki Munkácsy és Oskó között, mert a Párizsi Magyar Egyletnek, amelynek akkor már Munkácsy volt az elnöke, Oskó lett a jegyzője, s Oskó készítette el Munkácsy arcképét, melyet az Egylet nagytermében Munkácsy 45. születésnapja alkalmából lepleztek le 1889 februárjában. Az is kétségtelen, hogy gyakran segíthetett Munkácsynak a műteremben, így volt ez Munkácsy más tanítványaival is.

Öt-hat évig élt Párizsban, francia nőt vett feleségül, majd Pestre költöztek. Miniatúr zománcképekkel próbált új szint hozni a magyar festészetbe, kevés anyagi sikerrel. 1889-ben meghívták a párizsi világkiállításra. Párizs mellett letelepedett, s Párizsban hunyt el 1922-ben.

Az orosházi Kaszinó több alkalommal is támogatta megrendeléssel. 1892-ben Széchenyi, majd Kossuth (1894), végül Deák Ferenc arcképét festette meg (1898), Kossuth és Széchenyi arcképét az orosházi múzeum őrzi. (A két portrét évekkel ezelőtt a Békés Megyei Hírlap főszerkesztője, dr. Árpási Zoltán restauráltatta.)

Munkácsy ezüstkoszorúja
Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

VÉGSZÓ

Az 1863-as gerendási visszatérés tárgyalásakor idéztük az *Emlékeim* „utolsó” sorait. Valóságban maradt még egy rövid bekezdés, az író Munkácsy szubjektív zárszava:

„Hála Istennek, az élet olyan hosszú, hogy még a festőnek is van ideje a mesélgetésre. Most hát ismerik a kis inas történetét. A kis inas éppen olyan hűséges mesemondó, mint amilyen járatlan az írástudományban. Ha néha hibázott, s nem találta el mindig a szórakoztató hangot: bocsássanak meg neki. Csak a toll az oka, amely az ő kezében nem olyan alkalmas az élethű ábrázolásra, mint a festő ecsetje.”

S mit tehetünk mi hozzá?

Hála Istennek, hogy a Mester megírta a kisinas történetét. Így előttünk áll gyermekkorának sok-sok emléke, majd első próbálkozásai a festőpályán. Nem kell találgatni életútjának ezt a szakaszát. A kutatónak támaszt adott az események keresésében, értelmet a rövid hírlapi cikkeknek, eddig nem képzelt összefüggést teremtett az összegyűjtött dokumentumokban – végül is összeállt a kép, Munkácsy Békés megyei kötődésének nem egyszer izgalmas, regényes, de mindig valóságos képe.

Ha ezt sikerült elérni, munkánk nem volt hiábavaló.

KRONOLÓGIA

1844. február 20. Lieb (Munkácsy) Mihály születése Munkácson
 1848 vége A Lieb család Miskolcra költözik
 1850. január 12. Munkácsy édesanyja meghal
 április Reök István, Munkácsy nagybátyja, Pestről „ideiglenesen”
 Békéscsabára költözik. 27 évig él a városban
1851. szeptember 21. Lieb Mihály, Munkácsy édesapja, harmadszor is megnősül
 1852. május 14. Munkácsy édesapjának halála
 május második fele Miskát Reök István Békéscsabára hozza, lakásuk a mai Baross u.
 6. sz. házban
- június–július Reök István műkedvelő társulatának előadásai Békéscsabán
 december 6. Betyártámadás a Steiner család ellen, melyet Munkácsy is kétél
 Steinerné Reök Sarolta a kiállt szenvedésekbe belehal
 1853. január 17. Reök István sorsjegymozgalma a Nemzeti Színház támogatása
 május–szeptember ügyében
- szeptember 29. Reök István és Miska Vidovszkyék mellé költöznek a főtérre,
 a Trauttmannsdorf-féle tiszti lakásba
1854. augusztus 20-a körül Munkácsy szerint ekkor kerül Lángi uramhoz asztalosinasnak
 1855. január 6. Láng György a csabai asztalos céhnél beiratja tanulóját, Lieb
 Mihályt
- május 26. Reök Iván születése, Reök István és Omaszta Mária első
 gyermeke
- július–szeptember kolerajárvány Békés megyében
 1855–1856 Miska, a „kisininas”
 1856–1858 Miska, az „öreginas”
 1857. július Miska szökése Lángi műhelyéből Gerendásra
 1858. május 2. Lieb Mihály inast mestere felszabadítja
- május–október eleje Miska Láng Györgynél asztaloslegény
 október második fele Miska egy-két hétig Gerendáson pihen nagybátyjánál
 október 30. Miska Aradra utazik, hogy „legény”-ként megkezdje
 vándoréveinek letöltését
1858. november–1860 vége Aradon Albrecht Ferdinánd műhelyében segéd
 1860. október 20. „Októberi diploma”. A király feladja az önkényuralmat,
 visszaállítja az alkotmányos közigazgatást
- október 22. Reök István Gyulán a tisztikarban „tisztartó tanácsnok”.
 Ezekben az időkben költöznek Gerendásról Gyulára
- 1860 végén Munkácsy betegen Gyulára utazik nagybátyjához
1861. február–március Miska Fischer rajztanárnál tanul hat hétig
1861. február–március Szamosy Elek vándorfestő a gyulai Wenckheim-kastélyba
 érkezik
- március Szamosy maga mellé veszi Munkácsyt, aki ettől kezdve
 a kastélyba jár rajzolni Szamosy mellett
- április Odry Lehel színész Horváth György társulatával Gyulára érkezik,
 s három hónapon át együtt fest Munkácsyval a kastélyban
 Szamosynál. Élményeit később megírja s közli az újságban

1861. május 30. „Reök bácsi kunyhója” c. rajz elkészítését erre a napra datálja Munkácsy
- július 23. Rom című rajzának datálása
- október 10. Reök István Ilona nevű leányának születése Pesten (Később dr. Zsilinszky Mihályné)
- vége Szamossy elutazik Gyuláról
1862. január Munkácsy Szamossyhoz utazik Aradra, majd Buziáson és Beodrán tartózkodnak
- június 20. Reök István levélben köszöni meg Szamossynak, hogy Miskát elengedte családi összejövetelre
- ősz Munkácsy elbúcsúzik Szamossytól, először tölt hosszabb időt nagybátyja gerendási tanyáján, hogy erőt és pénzt gyűjtson további tanulmányaihoz. Elkészül két olajfestménye: Fonó nő, Levélolvasás
1863. május Munkácsy Pestre utazik, ahol mintegy 20 hónapig tartózkodik
- 1865 első fele Munkácsy a bécsi Képzőművészeti Akadémián
- július Visszatér Pestre
- szeptember Gerendáson majd Békéscsabán tartózkodik közel fél évig, hogy pénzt gyűjtson további tanulmányaihoz
- szeptember 22. Levele Engel Gyulához, amelyben beszámol gondtalan életéről
- november 2. A csabai elöljáróság erkölcsi bizonyítványt ad ki Munkácsynak
- december Megfesti: Estebéd a pusztán és a Búsuló betyár c. olajképeit
- Több arckép megfestésére kap megbízást, ezért a főtéren szobát bérel. Hét ismert képe maradt meg ebből az időből: két Díszmagyaros férfi, Vidovszky János, Jánosné és Matild portréja, valamint Dudits orvos és felesége portréja. Ebben az időben festhette Békésen Tóth Matild és Nagy Irma portréját (utóbbi maradt meg)
1866. január 6. Előadás Csabán a nagyvendéglőben. Szigligeti: A mama c. vígjátékában Munkácsy Berky Ákos szerepét alakítja.
- február eleje Szembetegség támadja meg, sürgősen Pestre utazik. A Rókus kórházban ápolják
- szeptember Újra Gerendáson tartózkodik
- szeptember 10. Békés–Doboz–gerlai kirándulás bejegyzése vázlatkönyvébe
- december 5. Reök István Erzsébet nevű leányának születése Békéscsabán. (Később dr. Dirner Gusztávné)
- október Munkácsy Münchenbe utazik az ottani Akadémiára, a Magyar Képzőművészeti Társulat támogatásával
1867. február 18. Folyamodványa ösztöndíjért a minisztériumhoz.
- Az osztrák–magyar kiegyezés éve
- július Munkácsy Münchenből Pestre érkezik
- július 26. Eötvös miniszter évi 800 forint ösztöndíjat juttat Munkácsynak
- augusztus 9–12. Az aradi országos dalárünnepély, amelyen Munkácsy is részt vesz; rajzot készít az ünnepségről. Az ünnepség után hazatér nagybátyjához.
- szeptember 29. Csabáról keltezett levele aradi barátjához
- október Vissza Münchenbe

- november 27. Láng György asztalosmester 57 éves korában meghal
1868. július Munkácsy végleg elhagyja Münchent, Pesten tartózkodik, Párizsba vagy Düsseldorfba készül
- szeptember 30. Megírja névváltoztatási kérelmét
október 3. A belügyminisztérium engedélyezi a Munkácsi név használatát
október Düsseldorfba utazik tanulmányai folytatására. Ásító inas című képével feltűnést kelt, majd a Siralomház meghozza a rég várt sikert
- 1870 tavasza Párizsban a Szalon kiállításán aranyérmert nyer
június vége Munkácsy Pestre érkezik
augusztus Csabán tartózkodik rokonlátogatáson
augusztus 8–14. A hét egyik napján Gyulára látogat
szeptember 29. Reök István családjával Pestre költözik
1871 vége Munkácsy Párizsba teszi át székhelyét s végleg letelepedik
1872. augusztus 1. A Reök család Pestről visszaköltözik Csabára a kismegyeri birtokra
- november 25. Reök István negyedik gyermeke, Aba születése
1873 Munkácsy haza akar utazni, hogy nagybátyja tanyáján pihenjen és festhessen, de a kolerajárvány miatt elmarad az utazás
1874. április–május Reök István meglátogatja Párizsban Munkácsyt
augusztus 5. Munkácsy Mihály és Cecil Papier esküvője
szeptember 8. Nászútjuk végén Békéscsabára érkeznek és másfél hónapot töltenek a kismegyeri birtokon.
Munkácsy találkozik testvéreivel: Emillel és Gizellával
- szeptember 23. Gyulán meglátogatja a múzeumot, s valószínűleg régi ismerőseit is
- szeptember 25–29. Temesvárott Ormós Zsigmondnál vendégeskednek, utána Nagyváradon Szamosy Eleket látogatják meg.
Kismegyeren készült képei: Kukoricatörés, Poros út, a Falu hőséhez három tanulmány. A képet Párizsban fejezi be
1876. április Reök Iván meglátogatja Munkácsyékát Párizsban
szeptember Elkészül Reökék Gyulai úti villája Békéscsabán
1877. július 4. Meghal Reök István Aba nevű gyermeke 4 és fél éves korában
július 7. Reök István öngyilkos lesz
vége A Reök család elköltözik Csabáról, Pesten telepednek le
1878 Milton nevű képe világsikert hoz Munkácsynak
1880 Munkácsy 150 frt-ot adományoz a békéscsabai polgári leányiskolának
- december 11. Ferenc József nemességet s „munkácsi” előnevet adományoz Munkácsynak
- 1882 Befejezi Krisztus Pilátus előtt c. képét.
A magyarországi bemutatásra Munkácsy is hazaérkezik
- 1884 Elkészül a Krisztus-trilógia második része, a Golgota.
- 1886 vége A Párizsi Magyar Egylet székházának építéséhez Békéscsaba és Orosháza egy-egy részvény vásárlásával járul hozzá
1888. január–május 31. Justh Zsigmond naplója, amelyben többször megemlíti Munkácsyékát

- november Oskó Lajos orosházi festőművész Párizsba érkezik, hogy Munkácsy mellett képezze magát tovább
1889. július 13. Zsilinszky Mihály és Reök Ilona Mihály nevű fiának keresztszülője Munkácsy Mihály és felesége.
1890. október 5. Munkácsyék Csabán át Aradra érkeznek az aradi vértanúk emlékművének leleplezési ünnepségére
- október 6. Az emlékmű leleplezése.
Éjszaka Munkácsyék Békéscsabára érkeznek, szállásuk a Fiume Szálló.
- október 7. A csabai látogatás, fogadás a Redoutban
1891. október Magyarországi gyűjtőútja a Honfoglaláshoz
- október 8–11. Zsilinszky Mihályék vendége Szentesen
- 1892 Zichy Jenő szerint Munkácsy „lerándult” Csabára
- 1894 Rózsa Miklós szerint Munkácsy utoljára járt Békéscsabán
- 1896 Befjezi a Krisztus-trilógia harmadik képét, az Ecce homot.
- május–június Millenneumi ünnepségek. A Honfoglalás kiállítása. Az ünnepségek alkalmával rosszul lesz
- 1897–1900 Az endenichi szanatórium kezeltje
1900. május 1. Munkácsy Mihály halála
- május 9. Nagy pompával temetik el a Kerepesi Temetőben
1900. május 11. Békéscsabán elsőként neveznek el utcát Munkácsyról
1900. június 26. Gyulán utcát neveznek el Munkácsyról
1901. május 2. Békéscsabán emléktáblát avatnak Láng György házának falán.
Az avatási ünnepségen Munkácsy özvegye is jelen van
- 1930-as évek Békésen felavatják a Tóth Matild és Nagy Irma arcképének festését megőrkítő emléktáblát
1940. május 19. Békéscsabán új emléktáblát avatnak a Láng-portán emelt házban
- 1950 Békéscsabán teret neveznek el Munkácsyról
- 1959 Békéscsabán felavatják Borsos Miklós Munkácsy-szobrát
- 1964 Gyulán felavatják Vasas Károly Munkácsy-szobrát
- 1970-es évek Wilt Tibor Munkácsy-szobrának avatása Békéscsabán a szoborsétányon
- 1973 Békésen új emléktáblát avatnak a Széchenyi u. 2. sz. épületen
- 1975 Békéscsabán emléktáblát avatnak a Láng-féle portán lebontott ház helyén
- 1977 Gyulán a Dürer Terem falán leleplezik Kiss Sándor Tiszta forrásból c. reliefjét, amelynek egyik alakja Munkácsy Mihály

RÖVIDÍTÉSEK

BML = Békés Megyei Levéltár, Gyula

Ilges = Ilges, W. F.: Michael von Munkácsy. Bielefeld–Leipzig, 1899.

Levelek = Levelek Munkácsyhoz – Munkácsytól. Vál., sajtó alá rend. Czeglédi Imre. Békéscsaba, 1976. Bibliotheca Bekesiensis 12.

LTM = Legújabbkori Történeti Múzeum, Budapest

Malonyai 1897 = Malonyai Dezső: Munkácsy Mihály élete és munkái Bp. 1897.

Malonyai I. = Malonyai Dezső: Munkácsy Mihály I–II. Bp. 1907.

MMM = Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

MMVL = Munkácsy Mihály válogatott levelei. Szerk. Farkas Zoltán. Bp. 1952.

MNG = Magyar Nemzeti Galéria, Budapest

OL = Országos Levéltár, Budapest

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Pogány 1938 = Pogány Kálmán: A Munkácsy-problémához = Művészet, 1938. 353–372. p.

Végyári = Végyári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei. Bp. Akadémiai K. 1958.

Végyári F. = Végyári Lajos fenti művének festménykatalógusa

Végyári R = Végyári Lajos fenti művének rajzkatalógusa

FORRÁSOK

A Munkácsyra vonatkozó hatalmas irodalomból két művet emelünk ki:

– *Munkácsy Mihály*: Emlékeim. A franciául írt önéletrajzot magyarul Lestyán Sándor fordításában az Amicus Kiadó jelentette meg 1921-ben. Mi ezt a kiadást használjuk. Ritkán, stilisztikai vagy tartalmi eltérés miatt a Végvári Lajos által fordított kiadásból idézünk. Hungária Kiadó, 1951.

– *Végvári Lajos*: Munkácsy Mihály élete és művei. Bp. Akadémiai K. 1958.

Munkácsy Békés megye egy-egy településéhez fűződő kapcsolatait eddig két kiadvány dolgozta fel:

– *Czeglédi Imre*: Munkácsy Gyulán. Gyula, 1963. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 41. sz.

– *Czeglédi Imre*: Munkácsy Békéscsabán. Békéscsaba, 1975.

I.

Munkácsy családjának történetéhez forrásunk:

– *Czeglédi Imre*: A Lieb és a Reök–Röck család története. (Munkácsy családjának történetéhez.) I. közlemény: A Lieb család. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 11. sz. Békéscsaba, 1988. – II. közlemény: A Reök–Röck család. u. o. 16. k. (Nyomdában.) – Papp István levelének lelőhelye: MNG 3166/1932 – Munkácsy Emil levele: MNG 3056/1930.

II.

Reök István családi eseményeire forrásunk a pesti belvárosi róm. kat. és a békéscsaba róm. kat. plébánia megfelelő anyakönyvei. – Polner jelentésének lelőhelye: BML Megyefőnöki elnöki res. ir. 1/1953. – Telekihez írt levele: OL A Teleki család ir. 17d 39t. – Az Ellenzéki Kör iratai: OL R 151. – Erdélyi Jánoshoz írt levele: OSZK Levelestára. – Reök István visszaemlékezése: Békés, 1870. júl. 10. – Reök békéscsabai lakóhelyeit, anyagi helyzetét az alábbi források alapján közöljük: BML Békéscsabai adófőkönyvek, személyes kereseti adókiutetések az évre.

Zsilinszky Mihály kéziratban megmaradt jegyzetei Munkácsy ifjúságáról: MNG 3681/1934. – Reök István műkedvelő társaságának anyaga: BML Megyefőnöki elnöki ir. 89, 96/1852. Békéscsabai főszolgabírói ir. 1318, 1382, 1563/1852. – Fábry visszaemlékezése: *Fábry Károly*: Csabai élet. Mezőberény, 1924. 59–60. p. – A főszolgabírói hangulatjelentés: BML Megyefőnöki ir. 295/1853. – A táncvigalom forrása: BML Megyefőnöki eln. ir. 88, 95, 118/1852.

A betyártamadásról adott jelentés: BML Megyefőnöki ir. 6663/1852. – Steinerre vonatkozó források: Békéscsabai ág. ev. egyház jkve. 1853. nov. 4-i ülés jkve, valamint BML Békéscsabai adófőkönyv 1854.

Reök sorsjegyének bő iratanyaga van: BML Békéscsabai főszolgabírói ir. 239, 1775, 3006, 3179, 4500, 3258/1853. Megyefőnöki eln. ir. 302, 324, 346, 409/1853. – Költözésük Vidovszkyék mellé: BML Békéscsabai főszolgabírói ir. 645, 1275, 1931/1853.

A Vidovszky gyermekek itt közölt helyes sorrendje: Békéscsabai ev. egyház anyakönyvei. Későbbi sorsukról dr. Veres Jenőné Vidovszky Ida egykori szíves közlése. – Korbay Munkácsynak dedikált könyve: MMM Munkácsy-relikviák. – Reök gőzmalomalapítási terve: BML Megyefőnöki

elnöki ir. 5299/1853. Békéscsabai főszolgabírói ir. 726/1854. – Reök utazása: BML Megyefőnöki elnöki ir. 321, 431, 596, 645/1854. – A Vidovszky fiúk iskoláinak lelőhelye: A megfelelő iskolák évkönyve.

III.

Oltványi Imre közlése: Munkácsy Mihály életrajzi levelei. = Szabad Művészet, 1950. – Reök és Omaszta Mária esküvője: Budapest, Deák téri ev. egyház akve. – Iván születési bejegyzése: Gádoroszi római kat. egyház akve. – Reök István egyleti tevékenysége: *Zsilinszky István: A Békésmegyei Gazdasági Egylet története.* Békéscsaba, 1896.

Munkácsy inasbeírását *Áchim János* említi: Békéscsaba ipari szervezeteinek története. Békéscsaba, 1896. 82. p. – Munkácsy inaskodásának legfőbb forrása az *Emlékeim.* – További adatok: Harmati András majd Lieb Mihály felszabadítása: az asztaloslegények pénztárkönyvében (MMM). Munkácsy tulipánosládájának leírását *K. Csilléri Klára* közölte = Szabad Művészet, 1950. (A láda párja kissé kopottabb állapotban a békéscsabai Szlovák Tájházban látható.) – A csabai vasút megindulásáról hangulatos leírást ad: *Fábry Károly:* i. m. 56. p.

IV.

Az aradi emlékek leírása Munkácsy önéletrajza alapján. – A gimnáziumi barátok az aradi gimnázium évkönyvében szerepelnek. – Munkácsy verseskönyvének lelőhelye: MMM Munkácsy-relikviák. – Az aradi emléktábla avatása: Arad és Vidéke, 1902. jun. 12. – Frint Lajos kézírata: MNG 14138/61.11. – Gyöngyössy visszaemlékezése: Arad és Vidéke, 1900. május 20. – Munkácsy mostani és későbbi aradi tartózkodásáról ír: *Dunajecz László:* Munkácsy Mihály aradi és Arad környéki évei = Művészet, 1969. november és *Ferencz Irma:* Munkácsy Mihály aradi évei = Havi Szemle. Az aradi Kölcsey Egyesület . . . folyóirata. 1990. 1–2. szám.

Reök István gyulai állásai: BML Gyula város közgyűlési jkve 1860. dec. 10-i ösnépgyűlés jkve; Gyula városi ir. 9/1860 – Karl Fischer Gyulára jövetelének egyetlen bizonyítéka: BML Kir. Bizt. ir. iktatója és mutatója 690 és 5993/1857. – Munkácsy és Gyulai László levele: OSZK Levelestára. – Szamosyról: Szamosy Elek önéletrajza. = *Berkeszi István:* Temesvári művészek. Temesvár, 1910. – Odry visszaemlékezése: Vasárnapi Újság, 1908. 323–324. p. – Munkácsy gyulai életéről: Békés, 1900. május 6. – Portörő visszaemlékezése: Békés, 1935. márc. 17. – A tulipános ládák festését szinte minden városban említik, ahol Munkácsy asztalos korában megfordult. Munkácsy ellentmondásosan nyilatkozott a ládák festéséről. 1882-ben tagadta, hogy Gyulán valaha is tulipános ládát festett volna: Magyar Bazar, 1882. 24. p. – Esetét a betyárokkal közli: *Lázár Béla:* Munkácsy Mihály. Bp. 1944. 36–38. p. – Bartóky visszaemlékezését közli: *Lázár:* i. m. 29. p. – A gyulai családknál lévő képeiről: Új Idők, 1900. 236. p. és Békés, 1900. szept. 30. – Munkácsy és Szamosy köszöntőjét közli: *Czobor Béla:* Krisztus Pilátus előtt. Bp. 1882. – Karl Berres és Munkácsy kapcsolatairól: Békés, 1900. szept. 30 és Művészet, 1908. 274–275. p. – Gyulai vázlatfüzetének mai lelőhelye: MNG, a vázlatkönyv teljes képanyagát közli: *Pogány Kálmán:* Művészet 1938. 353–372. p.

Reök István 1862. évi levele Szamosyhoz: OSZK Levelestára.

Reök gerendási szerződése és birtokának helye: BML Békéscsabai főszolgabírói ir. IV. B 156. Haszonbérleti szerződések. A 43. szerződés a Reöké – Munkácsy levele Szamosyhoz: OSZK Levelestára – Gerendási vázlatkönyvének leírása: Végvári R 80. Vázlatkönyv 1862–1868. – Munkácsy visszaemlékezése Gerendásra: Új Idők, 1900. 441. p. – Harsányi visszaemlékezése: Múcsarnok, 1900. 218. p. – Reök levele Hunfalvynéhoz: MTA Levelestár (Tévesen Rökk címszó alatt) – Ligeti visszaemlékezése: Munkácsy Mihály ifjúsága = Budapesti Szemle, 1891. 321–345.

Reök 1865. jún. 10-i levele: OSZK Levelestára – Munkácsy levele Engel Gyulához: NN: Munkácsy mint bohémien = A Hét, 1900. 31–32. p. – Az 1865. nov. 2-i igazolvány leelőhelye: MMM – Ligeti és Munkácsy levelezésének leelőhelye: Munkácsy Mihály válogatott levelei. Bp. 1952. (Továbbiakban a Ligetivel kapcsolatos levelek innen valók, így külön nem jelöljük.) – Munkácsy és Bartóky párbeszédét közli: Békésmegyei Közlöny, 1890. okt. 9. – Munkácsy újabb vázlatkönyvének leírása: Végvári R 81. Vázlatkönyv 1865–1868. – A mama színlapja és Munkácsy szerepe: OL R 277. – Simay esete: Budapesti Hírlap, 1882. febr. 21. – Nagy Irma képének születéséről: Vertán Emil – Nagy Irma unokája – szerzőhöz írt 1973. aug. 1-i levele. Ezt a hagyományt írja le Harsányi Zsolt is az Ecce homoban. Az 1929-i cikk és portré: Pesti Hírlap, 1929. máj. 16. melléklete és máj. 19.-i sz.

Munkácsy és Reök István levelezésének csaknem teljes kiadása: *Czegledi Imre: Levelek Munkácsyhoz Munkácsytól. Békéscsaba, 1976. Bibliotheca Bekesiensis 12. (Továbbiakban: Levelek). Reök 1867. máj. 22-i levele az 5. sz. levél, a jún. 10-i levél a 6. sz.*

A békés–dobozi kirándulás feljegyzése: Végvári R 81. 17. és 18. p. versoja.

Reök Erzsébet születése és Omaszta Zsigmond halála: Békéscsabai róm. kat. egyh. anyakönyve. – Az Aradra írt levelet közli: Arad és Vidéke. 1900. máj. 9. – A gerendási tanyával kapcsolatos levelek: Levelek 8, 13. Munkácsy válaszáat Zsilinszky idézi jegyzeteiben. – A művészeti ösztöndíjjal kapcsolatos levél és Eötvös határozata: *Malonyai Dezső: Munkácsy Mihály élete és munkái. Bp. 1898. 83. p.* – Munkácsy szegénységbi bizonyítványa: MMM Munkácsy Emlékszobájában látható.

Munkácsy névváltoztatásának kérelme: OL K 150. 1874. VI. 8–29 019/19 509 (1868). – A belügyminiszteri engedély: BML Alisp. ir. 2389/1868. – Munkácsy nemessége: *Kempelen: Magyar nemesi almanach. 1910. 95.* – Rottmayer Izabelláról: Végvári 70 és Levelek 9.

V.

Munkácsy útlevélkérelésével kapcsolatos iratok gyűjtőszáma: BML Alispáni ált. ir. 194/1869. – Reök okt. 4-i levele: Levelek 12. – Reök 1870. ápr. 20-i levele: Levelek 14. – Munkácsy látogatása Békéscsabán: Békés, 1870. aug. 17. – Reök ismertetése a Siralomházzal: Békés, 1870. júl. 24. és 31. – Reök tanulmányai: A bérletügyről. Gyula, 1865. majd: A dohány okszerű termesztése. Gyula, 1867. – Pestre költözésük: Levelek 17.

Reök Gizáról: Levelek 14 – A takarékoságról: Levelek 21, 28. – Reök 1873. aug. 1-i levele: Levelek: 36. – A weimari meghívásról: Levelek: 22, 28. – Hazafiságról: Levelek: 14, 28, 25, 26. – Munkácsy válasza: Levelek 27. – Reök önmagáról, gyermekeiről: Levelek 21 és 15.

Munkácsy Csabára készülődésének forrása: Levelek 28, 29, 37. – Iván látogatása: Levelek 34. – Az 1873. évi kolera idejéről: Levelek 35, 36. – Reök kedélyállapota és Munkácsy levele: Levelek 36, 38 és MMVL 77. – Nősülési előkészületek: Levelek: 38, 39, 40. – Reök párizsi útja: Levelek: 44, 45.

Munkácsyék Csabára érkezése: Békés megyei Közlöny, 1874. szeptember 13. és 20. – Munkácsy kismegyeri festéséről: Végvári 143, *Kacziány Ödön: Gyulai László = Művészet, 1911. 263.* – Látogatása Láng György házában: Békésmegyei Közlöny, 1874. okt. 11. – A gyulai múzeum meglátogatása: A gyulai múzeum eredeti vendégkönyve az Erkel Ferenc Múzeum gyűjteményében – Munkácsy találkozása testvéreivel: Békésmegyei Közlöny, 1874. okt. 11. – Kirándulásuk Temesvárra és Nagyváradra: Békésmegyei Közlöny, 1874. okt. 4. – Távozásuk Csabáról: Békésmegyei Közlöny, 1874. okt. 18. és 25. – A Vidovszkynak írt levelet közli: MMVL 88. és Levelek 59.

Reök öngyilkosságának részletes leírása: Békésmegyei Közlöny, 1877. júl. 12. – Munkácsyék részvétlívirta: OSZK Levelestára – Munkácsy és felesége levele a Reök családhoz: Levelek 60, 61.

Simay látogatásáról: Budapesti Hírlap, 1882. febr. 21. – Beregh esetéről: Egyetértés, 1882.

márc. 2. – Az 1888-i feltételezett látogatásról: Békésmegyei Közlöny, 1901. máj. 5. – Keresztcsülői bejegyzésük: Békéscsabai evang. egyház keresztelési akve 1889. júl. 13. – Az 1890-i látogatás: Békésmegyei Közlöny, 1890. október 9. és *Rozsnyay Kálmán: Öreg diák élő emlékei*. Bp. Szépművészeti Társulat, 1943. – 1891. októberi gyűjtőútja: Békésmegyei Közlöny, 1891. okt. 4. Csongrádmegyei Híradó, 1891. okt. 10. és 17. Békésmegyei Közlöny, 1891. nov. 1. – Zichy megjegyzését közli: *Prém József: Munkácsy dolgozó társai = Művészet*, 1904. 245–248. Az 1894-ilátogatás felvetése: Vasárnapi Újság, 1896. 302–303. és Békésmegyei Közlöny 1894. febr. 25. és márc. 8.

Békés megye részvétávirata: Békés, 1900. máj. 6. és BML Békés megye közgyűlési jkve május 28. – Békéscsaba részvéte: BML Békéscsaba közgyűlési jkve máj. 11. – Gyula részvéte: BML Gyula város képviselőtestületi jkve 1900. máj. 12. és jún. 26. – A békéscsabai emléktábla leleplezése: BML Békéscsaba képviselőtestületi jkve 1901. márc. 18. és máj. 2. Békésmegyei Közlöny, 1901. május 5. valamint: Körösvidék, 1940. máj. 9. és 20. – Munkácsy relikviáiról: *G. Vass István: A békéscsabai múzeum története. 1899–1979*. Békéscsaba, 1979. 64–65. p. – A Munkácsy tér és szobor: *Czegledi Imre: Békéscsaba utcanevei*. Békéscsaba, 1981. – A békési emléktábla elhelyezését dr. Durkó Antal néhai múzeumigazgató 1972. júl. 19-én szerzőhöz írt levelében említi. A jelenlegi emléktábla adata B. Szücs Irén múzeumigazgató szíves közlése.

Justh Zsigmondra és Oskó Lajosra forrásunk: *Elek László: Justh Zsigmond*. Gyula, 1964; Justh Zsigmond naplója és levelei. Vál. jegyz. ell.: Kozocsa Sándor. Bp. 1977; *Schelken Pálma: Egy elfelejtett orosházi festőművész = Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 1963–1964*. Orosháza, 1965. 109–113. p.; Koszorús Oszkár: Orosháza jelesei 75. Oskó Lajos = Orosházi napló, 1991. febr. 13; valamint Elek László és dr. Szabó Ferenc szíves közlései.

RÉSUMÉ

Mihály Munkácsy (1844–1900) was the most successful Hungarian painter in the 19th century.

He was fighting his way up from an orphaned, journeyman joiner to the most celebrated artist of the century. The work also contributed to the career, but it was supported also by helping hands. He, himself, also contributed to his romantic biography, because he had written the story of his childhood until becoming a painter in the 1880s, when he was 19 years. His memory was written in French, and were published in his life with a title “Souvenirs”. The impression of the naturalism of his friend – Alfonz Daudet – influenced him by drawing of his memories, pointing out the horrible experience of the misery, his childhood inconsistent with the adult’s life. Most of the stories, written in his biography are attached to Békés County.

The research fellow was interested in, how he could prove the truth of the events, written in his memories, how he could identify the people and the spots. The another question was, if it is possible to complete the experience of Munkácsy’s childhood, and throughout his life, he searched the later connection between the artist and the county. His research was expanded also to Arad, which is near to Békés County, because the years, he spent in Arad are in close connection with his own life, spent in Békés County.

His research was not in vain.

The first part of Munkácsy’s biography was built on the permanent opposite of the child Miska and uncle Stephen Reök – who bought him up – because the cheerless, rough bachelor caused a lot of bitterness to Miska. At the beginning, the author state the identity of Stephen Reök. The younger brother of Munkácsy’s mother, who lived in Budapest, and worked as a lawyer with a good reputation, was one of the young people, who worked in the preparatory committee of the Hungarian Revolution in 1848. As a town clerk in an association, he could live amongst the high society (writers, scientists, politicians). These people were driven by one thought: serving and improving the country. The years, he spent in Budapest had characterised his action and personality. He disliked the inactivity, all the time wanting to be useful within the community and for the country. After the failure of the War of Independence in 1848–49 he escaped to his aunt’s, to Mrs. Steiner, who lived in Békéscsaba. He began to work in agriculture, and against his intention, he stayed here for 27 years, until he died. At that time Békéscsaba was a small farming settlement with 30,000 inhabitants.

As he came to Békéscsaba, his daughter died and his wife left him. The failure of the War of Independence and the loosing of his family made him unhappy. At that time the orphaned Miska, who lived a carefree life in his flat in Miskolc had the luck, to be able to spend the daytime by his aunt’s. However, Mrs Steiner was killed by a beating in a highwayman attack. Munkácsy described the highwayman attack in detail, and it is true word by word, because the documents in the archive proved.

Miska moved into the main square of Csaba, next to the Vidovszky family. He regarded Mrs Vidovszky as “his third mother”, and he emphasized his gratitude to her with his life till the day he died.

Meanwhile, uncle Reök with Maria Omaszta moved into a farm in Gerendás. They could not get married that time, because by the law he could not divorce from his first wife. Maria Omaszta became his wife later. He sent Miska, who was 11 years old, to be a journeyman joiner. The most sorrowful part of Munkácsy’s life began, at this time. During the apprentice years he spent here, he wrote the most natural memories, as György Láng he drew the Cruel Master. The author identified one part of the participants and put the memories into chronological order. There later rearranged after three decades.

After the decision to be a bachelor – against Munkácsy's biography he did not leave György Láng immediately, but he worked as an assistant for a few months. It was at the end of October 1858, that he travelled to Arad to begin his obligatory three roving years. In Arad he met some students from Békéscsaba, but the declassé could be felt in their connection. Munkácsy wrote only a few pages about the two years he spent in Arad. With the help of his contemporaries, it was possible to make the years richer. From his low income he can not afford to buy enough food, he became very ill. That is the reason why he had to travel home to his uncle in Gyula – the centre of Békés County –, who worked as a clerk.

During his illness he felt the first desire and compulsion to draw, he made copies of the engravings he found in the room. His uncle, seeing his talent sent Munkácsy to have lessons from Karl Fischer, who was an Academic painter and teacher in the local art school. Here he met Elek Szamossy, the roving painter, who stayed in the Castle of Gyula, who discovered his talent, and assigned him to be his assistant. That casual made him a painter.

From that time, when he was 17, he left the first draft book. The life in the Castle of Miska and Szamossy was written by a roving artist, who visited Szamossy for three months as an amateur painter. At the end of 1860 Szamossy finished his work in the Castle of Gyula, left to go to Arad. Shortly after Miska followed him. They spent some months in the aristocratic castles of Arad, Beodra and Buziás. Miska made his drawings with the help of Szamossy, his progress was proved by his finished work. Autumn 1862, after working together for 18 months, he said farewell to his master to pursue his studies in Budapest. However, prior to this he visited his uncle in Gerendás.

The field of Gerendás was the furthest boarder of Békéscsaba, near to Orosháza. The landowner had a farm on one part of his field, the other part was divided into 2–300 Hungarian acres to different farmers. One of the tenants was István Reök, and spent most of his time on his fields to raise money to study abroad. His uncle had not left him alone. Although Munkácsy has not mentioned, he was taken to family meetings, and wrote letters of recommendation to his family and friends living in Budapest to look after Miska, who wants to leave to Budapest.

He spent half year in Gerendás, he painted oil-paintings and the numerous rough draft were proving his conscious preparation. He left to Budapest in May of 1863, after he had spent there 20 months. The first part of 1865 he spent in the Academy of Vienna, but after the death of Rahl he left Vienna.

He spent 6 months in Gerendás. He painted a picture with the title: Dinner on the Pusztá and the Woebegone Highwayman, which caused a great sensation. He was working to obtain money so that he could travel abroad again. In winter he moved to Békéscsaba and lived in lodgings and was asked to make portraits. From that time 7 oil-paintings were completed.

Due to an eye-disease in February 1866, he traveled to Budapest. Luckily he recovered. After a short stay in Budapest and Gerendás in October 1866, he set off to a new venture of his studies – the Academy of Painting in Münnich.

He was again in Hungary between July and August 1867. In August he also traveled to Gerendás, where he sketched for the last time. During the year his uncle left his lodgings, and from the inheritance from his wife he farmed on a field (3 km from Békéscsaba). He built a farm house, he established a model farm and built a small atelier even for Munkácsy.

At his first stay in Budapest Munkácsy started to use his artist name: Munkácsy instead of Lieb. He got his name from his journeyman joiner fellow, as they called each other by origin. This is the reason he became Miska Munkácsy, instead of Miska Lieb. In 1868, when he attained his majority, he officially asked to change his name, which was done in a couple of days, considering his intention to travel abroad.

In Autumn 1868, when he chose Düsseldorf instead of Münnich to follow his studies, he attached attention with his painting: „Jawning Apprentice” and in the same year he painted the

„Condemned Cell” with this work he had an unexpected success at first in Düsseldorf, than in 1870 in a Parisian Saloon. His fame was rising very quickly.

At the end of 1871 he moved to Paris and settled down forever. He received many letters from his uncle, who gave directing and caring ideas how to save, how to assist the Hungarian Art. He asked his famous nephew to love his home land. The author devoted a separate chapter to this correspondence. In August 1874 he was married to the widow of De Marches baron, and at the end of there Honeymoon they spent near one and half months in Békéscsaba on the Kismegyer farm.

Munkácsy was happy again to be in his workshop. He painted two paintings, the studies to The Hero of the Village, in which the farmhands of uncle Reök were the models.

In 1877 there was a great blow in the Reök family, the uncle committed a suicide. The family then moved to Budapest. This is the reason, why the ”visiting“ Munkácsy did not come to Békéscsaba to visit his relatives.

At the friends request, he devoted a day 7. October 1890. to visit the town and the friends. It was the last time he would see the memories of his childhood.

After the death of Munkácsy, streets in Békéscsaba and Gyula were named after him and a statue was erected for his memory, and there are memorial plaques on the houses, where he lived and worked. The Museum of Békéscsaba has been called Munkácsy.

At the end of the study, two hungarian friends from Paris have been mentioned: an author, Zsigmond Just, who came from near Órosháza, and a painter, Lajos Osko. The documents of there connection to Munkácsy were published.

The work has been made by turning the library sources upside down by using a fine arts collection and the Munkácsy relics of the Museum of Békéscsaba.

RÉSUMÉ

Mihály Munkácsy (1844–1900) a obtenu le plus grand succès parmi les artistes peintres hongrois de XIXe siècle. Il a fait son chemin de l'apprenti menuisier pauvre, orphelin parmi les peintres fêtés de ce siècle. Le hasard a formé aussi cette carrière mais les mains aidés l' a appuyé aussi. Lui, il a aidé aussi la reconnaissance de sa vie romancée parce qu' il avait écrit l' histoire de son enfance jusqu' á d' être peintre (jusqu'á 19 ans) aux années 1880. On a édité son souvenir en langue française encore dans sa vie avec le titre: »Souvenirs« L' influence de la naturalisme de son ami – Alfonz Daudet – l' a impressionné beaucoup dans la description de ses souvenirs, en marquant les événements affreux de la misère, le contraire de l'enfant et du monde des adultes. La plupart des événements de son autobiographie se rattache au département de Békés.

Les questions suivantes intéressent au chercheur: Combien peut-on vérifier les événements écrits dans les »Souvenirs«? Peut-on identifier les personnages et les lieux et peut-on compléter les événements de l'enfance de Munkácsy? Et puis en continuant l' autobiographie de Munkácsy il a recherché le contact postérieur de l' artiste et du département. Il a étendu ses recherches aussi á Arad qui situe tout près du département de Békés, parce que les années d'Arad de Munkácsy se rattachent á sa vie du département de Békés.

La recherche n' a pas été inutile.

La première partie de l'autobiographie de Munkácsy fait fond sur le contraire permanent de Michel enfantin et de l'oncle István Reök qui l' a élevé, car »le vieux garçon brusque, morose« a causé beaucoup d' amertumes á Michel. L' auteur précise l'identité d'István Reök au début de son oeuvre. Le frère cadet de la mère de Munkácsy qui a vécu á Budapest comme un avocat célèbre et il était parmi les jeunes qui préparaient la révolution hongroise de 1848. Comme secrétaire de l' association il pouvait vivre dans le monde des écrivains, des hommes de science, des politiciens directeurs du pays qui étaient guidé par une idée commune: le service civil de la patrie et du progrès. Les quelques années passées á Budapest ont défini sa personnalité, ses actes jusqu' au bout de sa vie. Il n' a jamais aimé l' inactivité, il a voulu servir au public, á la patrie. Après la chute de la guère d'indépendance de 1848–49 il est fui de la répression á sa soeur, Madame Steiner qui vivait á Békéscsaba en aisance. Il commence á gérer une propriété et contre ses intentions il a resté ici en 27 ans jusqu' á sa mort. Békéscsaba avait 30 000 habitants. C' était une ville de campagne.

Quand il est arrivé á Békéscsaba, sa fille mourait, sa femme le quittait. La chute de la guère d'indépendance, la perte de sa famille l' a rendu morose. Et en ce moment Michel arrive chez lui qui s'est habitué á la vie sans souci dans l' appartement du chef du bureau de sel. Ainsi le contraire entre l' oncle et Michel est compris déjà. Heureusement il a passé ses jours chez sa tante, mais Madame Steiner est morte á cause des coups qu' elle avait souffert dans une agression de bandit, et la description est vraie mot á mot comme les documents trouvés dans les archives ont démontré.

Les Michel déménagent près les Vidovszky á la place centrale de Csaba en automne de 1853, où il a trouvé »sa troisième mère« dans la bonté de Madame Vidovszky, et Michel a proclamé sa gratitude jusqu' á la fin de sa vie.

Pendant ce temps l' oncle Reök a déménagé á la ferme de Gerendás avec Mária Omaszta – sa femme future qu' en ce moment il n' a pas pu épouser encore, parce qu' il n' a pas pu divorcer de sa première femme, et il a livré Michel de 11 ans á l'apprenti menuisier á ce moment lá. Et ainsi la période la plus triste de la vie de Munkácsy a commencé. Il écrit ses souvenirs les plus naturalistes de les années d'apprenti passées ici, et il dessine le maître cruel dans le personnage György Láng.

L' auteur identifie aussi la parte des personnages ici, et il met par ordre chronologique les souvenirs de Munkácsy qui sont réordonnés un peu après trois décades.

Après l'initiation du garçon – au contraire de l'autobiographie de Munkácsy – il n'est pas parti tout de suite de György Láng, mais il travaille en quelques mois comme commis et il parte à Arad seulement à la fin d'octobre de 1858 qu'il commence son année errante obligatoire. A Arad il rencontre les écoliers de Csaba, les connaissances, mais on peut sentir son déclassement dans leur relation. Munkácsy a consacré seulement quelques pages à deux ans passés à Arad. On a réussi à enrichir les années d'Arad aussi par quelques souvenirs contemporains. Il ne peut pas s'alimenter convenablement de son petit remboursement, il tombe à la maladie, ainsi il est obligé de rentrer chez oncle, qui vit déjà à Gyula à la siège du département de Békés comme fonctionnaire.

Pendant sa maladie il s'empare le désir et la contrainte du dessin: il copie les gravures trouvées dans la chambre Son oncle qui voit son zèle l'envoie pour prendre les cours de dessin au professeur de l'école de dessin locale, à Karl Ficher qui est le peintre académicien. Le peintre ambulancier, Elek Szamossy le rencontre ici au château de Gyula. Il découvre son talent, et il l'appelle chez lui au château. Cet hasard l'a mis en mouvement à la carrière de peintre.

Son premier livre des cartons survit de cette époque de 17 ans. Un acteur ambulancier écrit la vie de Michel et de Szamossy dans le château, qui est allé pour trois mois chez Szamossy comme peintre amateur.

A la fin de 1860 Szamossy a fini son travail dans le château de Gyula, il est parti à Arad et d'ici peu Michel l'a suivi aussi. Ils passent des mois aux châteaux seigneuriaux d'Arad, de Beodra, de Buziás. Michel dessine selon la direction de Szamossy, ses œuvres prêtes démontrent son progrès. Après le temps passé ensemble de 18 mois Michel dit adieu à son maître en automne de 1862 qu'il continue ses études à Pest. Mais avant il part chez son oncle à Gerendás.

La steppe de Gerendás était la frontière la plus lointaine de Békéscsaba, près d'Orosháza. A la plupart de ses terres le seigneur terrien a géré une propriété de métairie, à l'autre partie les fermiers ont fait l'économie sur les parcelles de terrain de 200 ou 300 asperents. István Reök était aussi un tel fermier. Munkácsy passe des périodes plus ou moins longues plusieurs fois sur sa ferme pour ramasser de l'argent et de la force à ses études étrangères. Son oncle ne l'a pas délaissé jusqu'ici non plus. Bien que Munkácsy ne dise guère, il l'emmène à la réunion de famille, et puis il écrit les lettres de recommandation à ses amis et à ses parents de Pest: ils prennent sous leur protection Michel à Pest.

Il passe six mois à Gerendás, il peint des peintures à l'huile, et la multitude des esquisses démontre sa préparation consciencieuse. En mai de 1863 il part à Pest, et après un séjour de 20 mois, il passe la première moitié de 1865 à l'Académie de Vienne, mais après la mort de Rahl il quitte Vienne.

Il passe environ six mois à Gerendás. Il peint sa peinture «Le dîner sur la Puszta», et puis «Le brigand affligé» qui a causé une grande sensation. Il a peint ses tableaux pour faire recette qu'il puisse partir pour l'étranger de nouveau. En hiver de cette année plusieurs personnes le chargent de la peinture de portrait à Békéscsaba, ainsi il déménage à Csaba à une sous-location. Nous connaissons 7 peintures à l'huile de son époque de Csaba.

En février de 1866 il part à Pest à cause de sa maladie d'œil. Il guérit et après un séjour court de Pest et de Gerendás en octobre de 1866 il part à la nouvelle étape de ses études, à l'Académie de peintre de Munich.

Entre juillet et octobre de 1866 il est de nouveau en Hongrie, en août il va aussi à Gerendás où il fait des esquisses pour la dernière fois. Cette année son oncle redonne sa location, et il continue l'économie à 3 kilomètres de Békéscsaba à la ferme de Kismegyery qu'il a achetée de l'héritage de sa femme. Il construit une ferme, il fait une exploitation modérée, de plus il construit un petit studio à Munkácsy.

Munkácsy commence à utiliser le nom d'art Munkácsy au lieu du nom Lieb encore pendant son premier séjour de Pest. (Il a reçu son nom encore à Arad de ses camarades menuisiers, qui se sont nommés selon les lieux d'origine et ainsi Michel Lieb est devenu Mihály Munkácsy.) En 1868,

quand il est devenu majeur, il a demandé la modification de nom officiellement qu'il recevait considérant ses intentions du départ.

Mais en automne de 1868 il choisit Düsseldorf au lieu de Munich pour continuer ses études. Ici il a une sensation avec sa peinture „Apprenti bâillant” et encore dans cette année il peint „Le Dernier Jour d'un condamné” avec quoi il obtient un grand succès non attendu avant à Düsseldorf, puis en 1870 au Salon Parisien. Sa carrière s'arque par en haut rapidement.

À la fin de 1871 il déménage à Paris s'établit définitivement. Son oncle lui écrit les lettres souvent: il lui donne des conseils protégés, orientés, il averti son neveu célèbre à l'économie, à l'appui de l'art national, à l'affection de la patrie. L'auteur consacre un chapitre particulier à cette correspondance.

En août de 1874 il se marie avec la veuve du baron De Marches, et à la fin de leur voyage de noces ils passent presque un et demie mois à Békéscsaba, à la ferme de Kismegyer. Munkácsy prend de possession avec plaisir le studio. Il peint deux peintures et des études à la „Héros du village” dont les modèles sont les valets de l'oncle Reök.

En 1877 il y a un grand coup dans la famille Reök. L'oncle est suicidé. La famille déménage à Pest, ainsi Munkácsy „le visiteur à la maison” déjà ne vient pas à Csaba pour visiter ses parents.

Il consacre un jour pour visiter la ville et ses connaissances à la demande de ses amis. Il a vu pour la dernière fois les souvenirs de son enfance (1890).

Après la mort de Munkácsy on nomme des rues à Békéscsaba et à Gyula, on pose des statues à son souvenir, les plaques commémoratives montrent les maisons où il vivait et créait. Le musée de Békéscsaba porte le nom de Munkácsy.

À la fin de l'étude l'auteur publie quelques documents de la relation de deux amis hongrois de Paris – Zsigmond Justh, écrivain originant d'Orosháza et Lajos Oskó, peintre – et de Munkácsy.

L'oeuvre est préparé par la découverte des sources d'archives et de bibliothèque et par l'application des collections de beaux-arts et des reliques du Musée Munkácsy de Békéscsaba.

ZUSAMMENFASSUNG

M. Munkácsy (1844–1900) ist einer der erfolgreichsten ungarischen Maler des 19. Jahrhunderts.

Aus einem verwaisten armen Tischlerlehrebuben kämpfte er sich unter die gefeiertesten Maler seines Jahrhunderts empor. Zu dieser Karriere verhalf ihm nicht nur der Zufall, sondern auch hilfreiche Hände unterstützten ihn. Zur Kenntnis seines romantischen Lebenslaufes trug auch er selber bei, indem er in den Achtzigerjahren des 19. Jahrhunderts die Geschichte seiner Kindheit bis zum Künstlerwerden, d. h. bis zu seinem 19. Lebensjahre niederschrieb und auch seine auf französisch verfassten Erinnerungen noch zu seinen Lebenszeiten unter dem Titel „Souvenirs“ erschienen. Vom Naturalismus seines Freundes Alphonse L. M. Daudets bei der Schilderung seiner Erinnerungen stark berührt hob er die Erlebnisse seines Elends und die Gegensätze zwischen dem Kinde und der Welt der Erwachsenen grell hervor. Diese in der Autobiografie dargestellten Erlebnisse knüpfen sich zumeist an das Komitat Békés.

Den Forscher interessierte in erster Linie, inwiefern sich die in „Erinnerungen“ geschilderten Ereignisse verifizieren, beziehungsweise die darin erwähnten Personen und Schauplätze sich identifizieren lassen, sowie ob die Erlebnisse der Kinderzeit ergänzt werden können; des weiteren – als Fortsetzung der Autobiografie- erforschte er die späteren Beziehungen des Künstlers zum Komitat. Er dehnte seine Forschungen auch auf das nahe zum Komitat Békés gelegene Arad aus, da die in Arad verbrachten Jahre unmittelbar an sein in Békés verbrachtes Leben anknüpfen.

Das Forschen war nicht vergebens.

Der erste Teil der Autobiografie fußt auf dem ständigen Gegensatz zwischen dem Kinde Mischka und seinem Oheim und Vormund István Reök, da der „gemütslose, rohe Junggeselle“ Mischka viele Bitternisse zufügte. Der Verfasser klärt einleitend in seiner Arbeit die Persönlichkeit István Reöks.

Er war der jüngere Bruder von Munkácsys Mutter, der als namhafter Rechtsanwalt in Pest wohnte und der die Revolution von 1848 vorbereitenden Jugend angehörte. Als Vereinsnotär konnte er sich im Kreise der führenden Schriftsteller, Wissenschaftler und Politiker des Landes bewegen, die ein gemeinsamer Gedanke – dem Vaterland und dem Fortschritt auf bürgerliche Weise zu dienen – beseelte. Die paar in Pest verbrachten Jahre waren lebenslang richtungsweisend für sein Denken und Handeln. Er liebte nie die Tatenlosigkeit; ständig wollte er dem Vaterlande und der Allgemeinheit zu Diensten sein. Nach dem Zusammenbruch des Freiheitskampfes von 1849 flüchtete er vor den Vergeltungsmaßnahmen zu seiner Schwester, Frau Steiner, die in guten Verhältnissen in Békéscsaba lebte, begann sich mit Landwirtschaft zu beschäftigen, und verblieb hier – entgegen seiner Absicht – 27 Jahre lang bis zu seinem Lebensende.

Békéscsaba war seinerzeit eine bäuerliche Stadt dörflichen Charakters von 30000 Einwohnern.

Nach seiner Niederlassung in Csaba starb sein Töchterchen und seine Frau verließ ihn. Der Zusammenbruch des Freiheitskampfes und der Verlust seiner Familie verhärtete sein Gemüt; gerade zu dieser Zeit langte der kleine verwaiste Mischka in Csaba an, der in Miskolc an ein sorgenfreies Leben in der Wohnung des Vorstehers des Salzamtes gewohnt war. So wird der Gegensatz zwischen dem Onkel und Mischka verständlich.

Zum Glück kann Mischka die Tage in Hause seiner Tante verbringen, aber Frau Steiner erliegt den Folgen der anlässlich eines Betyärenüberfalls erlittenen Mißhandlungen. Munkácsy beschreibt ausführlich diesen Überfall und seine Schilderung erweist sich von Wort zu Wort als zutreffend, wie aus den im Archiv aufgefundenen Akten erhellt.

Im Herbst 1853 ziehen Mischkas in die Nachbarschaft der Familie Vidovszky am Hauptplatz,

wo Mischka in der Gütigkeit der Frau Vidovszky seine „dritte Mutter“ fand, der er lebenszeitlich Dank zollte.

In zwischen war Onkel Reök mit Maria Omaszta – seiner späteren Frau, die er jedoch vorerst nicht heiraten konnte, da er im Sinne des Gesetzes nicht von seiner ersten Frau geschieden werden konnte – auf das in Gerendás gelegene Gehöft verzogen und hatte den elfjährigen Mischka als Tischlerlehrling in die Lehre gegeben. Damit begann die traurigste Zeit seines Lebens. Über die hier verbrachten Lehrlingsjahre bringt er die naturalistischsten Schilderungen zu Papier und entwirft in der Darstellung von György Láng das Bild eines grausamen Meisters.

Der Verfasser identifiziert auch hier einen Teil der vorkommenden Personen und stellt die nach drei Jahrzehnten etwas aus der Ordnung geratene Zeitfolge von Munkácsys Erinnerungen wieder her.

Nach seiner Gesellenprüfung verlässt er – im Gegensatz zu seinen Memoiren – nicht sofort den Meister Láng, sondern arbeitet noch einige Monate als Geselle bei ihm und reist erst im Oktober 1858 nach Arad, um die vorgeschriebenen drei Wanderjahre anzutreten. In Arad trifft er auf einstige Mitschüler und Bekannte aus Csaba, aber aus ihrem Verhältnis lässt sich seine Deklassierung herausfühlen. Munkácsy widmet den zwei in Arad verbrachten Jahren nur einige Seiten. Anhand der Rückerinnerungen einiger Zeitgenossen konnte diese Zeitspanne jedoch bereichert werden.

Aus seinem geringen Lohn konnte er sich nicht entsprechend ernähren, verfällt in eine langwierige Krankheit und sieht sich genötigt, zu seinem Oheim heimzureisen, der zu dieser Zeit bereits in Gyula, der derzeitigen Komitatsstadt, eine Beamtenstelle innehatte.

Während seiner Krankheit erwacht in ihm erstmalig der Wunsch und Drang zu zeichnen: er kopiert die in seinem Zimmer befindlichen Stiche. Der Oheim schickt ihn angesichts seines Eifers zu dem Lehrer der Zeichenschule am Ort, dem akademischen Maler Karl Fischer, um Zeichenstunden zu nehmen; hier stößt er sich derzeitig im Gyulaer Schloß aufhaltende Wandermaler Elek Szamossy auf ihn, der das ihm innewohnende Talent entdeckt und ihn zu sich auf das Schloß nimmt. Dieser Zufall eröffnet seine Laufbahn als Maler.

Aus dieser Zeit, – d. h. aus seinem 17. Lebensjahre – ist sein erstes Skizzenbuch erhalten geblieben. Sein und Szamossys Leben in Schloß schildert ein Wanderschauspieler in seinen Rückerinnerungen, der Szamossy als Amatörmaler drei Monate lang aufsuchte.

Ende 1860 beendigte Szamossy seine Arbeit im Gyulaer Schloß und ging nach Arad, wohin ihm Mischka nach kurzer Zeit folgte. Sie verbringen gemeinsam mehrere Monate auf den Adelsschlössern von Arad, Beodra und Buziás. Mischka zeichnet nach Szamossy Anweisungen; seine angefertigten Arbeiten legen Zeugnis von seinen Fortschritten ab. Nach gemeinsam verbrachten 18 Monaten nimmt er Abschied von seinem Meister, um seine Studien in Pest (Budapest) fortzusetzen. Zuvor reist er jedoch nach Gerendás zu seinem Oheim.

Die Pußta von Gerendás war der am entferntesten gelegene Teil der Békécsabaer Gemarkung, unweit von Orosháza. Auf einem Teil seiner hiesigen Liegenschaften betrieb der Grundherr Meiereiwirtschaft, während der verbleibende Teil in Parzellen von 200–300 Morgen durch Pächter bewirtschaftet wurde.

Auch Reök war einer dieser Pächter, auf dessen Gehöft Munkácsy sich mehrmals auf längere oder kürzere Zeit aufhielt, um Geld und Kraft zu seinen ausländischen Studien zu sammeln. Sein Oheim hatte ihn auch bisher nicht auf sich belassen. Obwohl Munkácsy es nicht besonders erwähnt, nimmt er ihn mit sich zu Familienzusammenkünften, und richtet in der Folge auch Empfehlungsschreiben an seine Freunde und Verwandten in Pest, damit sie sich des nach Pest strebenden Mischkas annehmen möchten.

Er verbringt ein halbes Jahr in Gerendás, fertigt Ölgemälde an und auch eine Vielzahl von Skizzen bekundet seine zielstrebigem Vorbereitungen. Im Mai 1863 reist er nach Pest und verbringt

nach zwanzigmonatigem dortigen Aufenthalt die erste Hälfte 1865 in Wien, welches er jedoch nach dem Tode von Rahl verlässt.

In Gerendás verbringt er jetzt wieder fast ein halbes Jahr. Hier malt er das „Abendbrot in der Pušta“, und darauf den großen Aufsehen erregenden „Trauernden Betyáren“ – all dieses zum Zwecke des Geldverdienstes, um wieder ins Ausland reisen zu können. Im Winter erhält er von mehreren Seiten Porträtaufträge, so daß er auf Untermiete nach Csaba zieht. Aus der Zeit dieses Aufenthaltes sind uns sieben Ölgemälde bekannt.

Im Februar 1866 reist er aus Anlaß eines Augenleidens nach Pest. Nach glücklich erfolgter Genesung und kurzem Aufenthalt in Pest und Gerendás begibt er sich auf die Münchener Kunstakademie als nächste Station seiner Studien.

Von Juli bis Oktober 1867 finden wir ihn wieder in Ungarn; im August macht er einen Abstecher nach Gerendás, wo er zum letzten mal Skizzen anfertigt. Sein Oheim hatte nämlich in diesem Jahre die dortige Pacht aufgegeben, um auf dem Erbe seiner Frau, dem kaum drei Kilometer von Békéscsaba gelegenen Grundbesitz in Kismegyér, eine Musterwirtschaft anzulegen; für Munkácsy lässt er dort sogar ein kleines Atelier errichten.

Munkácsy begann noch während seines ersten Pester Aufenthaltes diesen Namen statt den Namen Lieb zu führen. (Den Namen erhielt er noch während des Arader Aufenthaltes von seinen Gefährten, die sich einander nach ihren Heimatsorten benannten. So wurde aus Mischka Lieb ein Mischka Munkácsi [Munkácsér].)

1868, nach Erreichung des Mündigkeitsalters beantragte er auch amtlich die Namensänderung, welchem Antrag mit Rücksicht auf seine Reiseabsichten innerhalb von ein paar Tagen stattgegeben wurde.

Im Herbst 1868 wählt er jedoch statt München Düsseldorf zur Fortsetzung seiner Studien. Hier erregte er in Bälde Aufsehen mit dem „Gähnender Lehrling“, und malte noch im selben Jahr das Gemälde „Der letzte Tag eines Verurteilten“, welches zuerst in Düsseldorf und im nächsten Jahre im Pariser Salon einen alle Erwartungen übertreffenden Erfolg erntete. Seine Bahn nahm einen rapiden Aufschwung.

Ende 1871 zieht er nach Paris, wo er sich endgültig niederlässt. Sein Oheim schreibt ihm häufig: in seinen Briefen versieht er den plötzlich zu Ruhm gelangten Neffen mit sorglich lenkenden Ratsschlägen, ermahnt ihn zur Sparsamkeit, zur Unterstützung der vaterländischen Kunst sowie zur Vaterlandsliebe. Der Verfasser widmet diesem Briefwechsel ein besonderes Kapitel.

Im August 1874 schließt er die Ehe mit der Witwe des Barons Des Marches; – als Abschluß ihrer Hochzeitsreise verbringen sie fast anderthalb Monate auf dem Gehöft in Kismegyér. Munkácsy nimmt erfreut das Atelier in Besitz. Er malt zwei Gemälde sowie Studien zum „Dorfheld“, zu welchem die Knechte des Onkels Reök die Modelle abgeben.

Im Jahre 1877 trifft die Familie Reök ein schmerzlicher Schlag: Onkel Reök begeht Selbstmord. Die Familie zieht nach Pest, so daß der „heimkehrende“ Munkácsy des weiteren nicht mehr zum Verwandtenbesuch nach Csaba kommt.

Auf Wunsch seiner Freunde widmete er am 7. Oktober 1890 noch einen Tag einem Besuch der Stadt sowie seiner Bekannten.

Anlässlich dieser Gelegenheit sah er zum letzten Mal die Stätten seiner Kindheitserlebnisse.

Nach seinem Tode wurden im Békéscsaba und Gyula Straßen nach ihm benannt. Statuen und Skulpturen bewahren sein Gedenken, und Gedenktafeln bezeichnen die Gebäude, in denen er wohnte und schuf. Das Békéscsabaer Museum nahm seinen Namen an.

Zum Abschluß seiner Studie publiziert der Verfasser noch einige die Beziehungen Munkácsys zu zwei ungarischen Freunden aus Paris – des aus der Umgebung von Orosháza stammenden Schriftstellers Zsigmond Justh und des Malers Lajos Oskó – beleuchtende Dokumente.

Das Werk entstand anhand archivarischer und bibliothekarischer und Forschungen unter Verwendung der Munkácsy–Reliquien des Békéscsabaer Museums und anderer Kunstsammlungen.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. Munkácsy édesapja. Olajfestmény
2. Munkácsy édesanyja. Olajfestmény
3. Békéscsaba központja 1858-ban. Haán Antal rajza
4. Békéscsaba központja Munkácsy gyermekkorában. Térképrészlet
5. A Steiner-(Omaszta)-kúria ma
6. Vidovszky János és felesége. Eredeti fénykép
7. Vidovszky Feri szarvasi diákok között 1863-ban. Eredeti fénykép
8. Munkácsy tulipános ládája
9. Munkácsy bejegyzése a céhlegények közé
10. Gyula központja Munkácsy idejében. Térképrészlet
11. Reök és Munkácsy lakása Gyulán. Fénykép
12. A gyulai kastély Munkácsy idejében. Metszet
13. Munkácsy bemutatja rajzait Szamosynak. Festmény
14. Szamosy Elek. Önarckép
15. Odry Lehel 1875-ben. Eredeti fénykép
16. Gyulai László
17. A festegető asztaloslegény. Gyulai László akvarellje
18. Szulimán Ákos arcképe. Munkácsy ceruzarajza
19. Szulimán Jolán arcképe. Munkácsy ceruzarajza
Munkácsy gyulai vázlatkönyvéből:
20. Parasztmenyecske gyermekkel. Ceruzarajz
21. A gyulai vár. Szénrajz
22. Juhászlegények. Ceruzarajz
23. Lólegeltetés. Ceruzarajz
24. Mester uram felolvas. Ceruzarajz
25. Szomjas szegénylegény. Ceruzarajz
26. Tehénfejés. Ceruzarajz
27. Szalonnapihívás. Ceruzarajz
28. Reök bácsi kunyhója. Ceruzarajz
29. Drapériatanulmány. Ceruzarajz
30. Aradi gimnazista. Ceruzarajz
31. Reök István birtokai Békéscsaba határában. Térképvázlat
32. Munkácsy 1863-ban. Eredeti fénykép
33. Levélolvasás. Munkácsy olajfestménye
34. Munkácsy 1864-ben. Eredeti fénykép
35. Munkácsy 1866-ban. Eredeti fénykép
36. Tanulmány a Búsuló betyárhoz: Főhős. Ceruzarajz
37. Tanulmány a Búsuló betyárhoz: Sípöt fűvő cigány. Ceruzarajz
38. Búsuló betyár. Munkácsy festménye
39. Tanulmány az Estebéd a pusztán c. képhez: Könyöklő férfi. Ceruzarajz
40. Tanulmány az Estebéd a pusztán c. képhez: Térdeplő férfi. Ceruzarajz
41. Estebéd a pusztán. Munkácsy festménye
42. A mama c. színmű színlapja
43. Munkácsy szerepének első lapja
44. Reök István arcmása I. Munkácsy ceruzarajza
45. Reök István arcképe II. Munkácsy ceruzarajza
46. Vidovszky János arcképe. Munkácsy festménye
47. Vidovszky Jánosné arcképe. Munkácsy festménye
48. Vidovszky Matild arcképe. Munkácsy festménye
49. Dudits orvos arcképe. Munkácsy festménye
50. Dudits orvos feleségének arcképe. Munkácsy festménye
51. Dudits Andor dajkája. Munkácsy rajza
52. Nagy Irma arcképe. Munkácsy festménye
53. Munkácsy 1867-ben. Eredeti fénykép
54. Dülő szénásszekér vázlata. Munkácsy ceruzarajza
55. Aradi dalosünnepély. Metszet Munkácsy után
56. Munkácsy szegénységi bizonyítványa
57. Reök István öregkori fényképe. Eredeti fénykép

58. Reök Istvánné Omaszta Mária. Eredeti fénykép
59. Reök István levele Munkácsyhoz (részlet)
60. Munkácsy levele Reök Istvánhoz (részlet)
61. Gyulai László: Munkácsy Mihály. Litográfia
62. A Siralomház festője. Munkácsy 1870 körül. Eredeti fénykép
63. A kismegyeri Reök-birtok Munkácsy műtermével (x). Térképrészlet
64. Munkácsy és felesége. Eredeti fénykép
65. Kukoricás (Kukoricatörés). Munkácsy festménye
66. Poros út. Munkácsy festménye
67. Két legény az asztalnál. Tanulmány a Falu hőiséhez. Munkácsy festménye
68. Falu hőse. Munkácsy festménye
69. Reök István háza Békéscsabán a Gyulai úton. Fénykép
70. Az utolsó látogatások idején. Munkácsy 1890 körül. Eredeti fénykép
71. A békéscsabai kaszinó dísztagjává választja Munkácsyt
72. A Láng-portán épült lakóház a Munkácsy-emléktáblával. Fénykép
73. Munkácsy-emléktábla a Láng-porta helyén. Békéscsaba
74. Borsos Miklós: Munkácsy. Szobor. Békéscsaba
75. Vilt Tibor: Munkácsy. Szobor. Békéscsaba
76. Munkácsy-emléktábla egykori lakóházán Gyulán
77. Vasas Mihály: Munkácsy. Szobor. Gyula
78. Munkácsy emlékét idéző emléktábla Békésen
79. Justh Zsigmond. Eredeti fénykép
80. Oskó Lajos. Eredeti fénykép
81. Munkácsy ezüstkoszorúja

LIST OF PICTURES

1. Munkácsy's father. Oil painting
2. Munkácsy's mother. Oil painting
3. The centre of Békéscsaba in 1858. Drawing by Antal Haán
4. The centre of Békéscsaba in the time of Munkácsy's childhood. Part of a map
5. The Steiner (Omaszta) mansion today
6. János Vidovszky and his wife. Original photo
7. Feri Vidovszky among students from Szarvas, in 1863. Original photo
8. Munkácsy's chest painted with tulips
9. Munkácsy's registration as a journeyman
10. The centre of Gyula in Munkácsy's days. Part of a map
11. The flat of Reök and Munkácsy in Gyula. Photo
12. The residence in Gyula in Munkácsy's days. Cut
13. Munkácsy shows his drawings to Szamosy. Painting
14. Elek Szamosy. Self-portrait
15. Lehel Odry in 1875. Original photo
16. László Gyulai
17. The painting journeyman joiner. Water-colour by László Gyulai
18. Portrait of Ákos Szulimán. Drawing in pencil by Munkácsy
19. Portrait of Jolán Szulimán. Drawing in pencil by Munkácsy
From Munkácsy's sketch-book in Gyula:
20. Young peasant woman with a child. Drawing in pencil
21. The castle in Gyula. Charcoal drawing
22. Young shepherds. Drawing in pencil
23. Horse grazing. Drawing in pencil
24. Master reading out. Drawing in pencil
25. Thirsty outlaw. Drawing in pencil
26. Cattle milking. Drawing in pencil
27. Bacon roasting. Drawing in pencil
28. Uncle Reök's cabin. Drawing in pencil
29. Study for a drapery. Drawing in pencil
30. High school student from Arad. Drawing in pencil by Munkácsy
31. István Reök's lands in the neighbourhood of Békéscsaba. Sketch map
32. Munkácsy in 1863. Original photo
33. Letter reading. Oil painting by Munkácsy
34. Munkácsy in 1864. Original photo
35. Munkácsy in 1866. Original photo
36. Study for the Woebegone Highman: main figure. Drawing in pencil
37. Study for the Woebegone Highman: gipsy blowing the whistle. Drawing in pencil
38. Woebegone Highman. Painting by Munkácsy
39. Study for the painting Dinner on the Puszta: man leaning on his elbow. Drawing in pencil
40. Study for the painting Dinner on the Puszta: kneeling man. Drawing in pencil
41. Dinner on the Puszta. Painting by Munkácsy
42. The program of the play Mum
43. First page of Munkácsy's role
44. Portrait I. of István Reök. Drawing in pencil by Munkácsy
45. Portrait II. of István Reök. Drawing in pencil by Munkácsy
46. Portrait of János Vidovszky. Painting by Munkácsy
47. Portrait of Mrs. János Vidovszky. Painting by Munkácsy
48. Portrait of Matild Vidovszky. Painting by Munkácsy
49. Portrait of Doctor Dudits. Painting by Munkácsy
50. Portrait of Doctor Dudits's wife. Painting by Munkácsy
51. Dudits Andor's nurse. Drawing in pencil

52. Portrait of Irma Nagy. Painting by Munkácsy
53. Munkácsy in 1867. Original photo
54. Sketch of a Leaning hay-cart. Drawing in pencil by Munkácsy
55. Singer festival in Arad. Cut after Munkácsy
56. Munkácsy's certificate of poverty
57. Photo of István Reök as an old man. Original photo
58. Mrs. István Reök, Mária Omaszta. Original photo
59. István Reök's letter to Munkácsy (extract)
60. Munkácsy's letter to István Reök (extract)
61. László Gyulai: Mihály Munkácsy. Lithograph
62. The painter of the Condemned Cell. Munkácsy about 1870. Original photo
63. The Reök estate in Kismegyer with Munkácsy's studio (x). Part of a map
64. Munkácsy and his wife. Original photo
65. Maize-field (Corn-snapping). Painting by Munkácsy
66. Dusty Road. Painting by Munkácsy
67. Two Youths at the Table. Study for the Hero of the Village. Painting by Munkácsy
68. Hero of the Village. Painting by Munkácsy
69. István Reök's house in Békéscsaba, Gyulai Road. Photo
70. The last visit to Békéscsaba. Munkácsy around 1890. Original photograph
71. The Casino in Békéscsaba elects Munkácsy honorary member
72. The living-house with the memorial tablet for Munkácsy, built on the Láng estate. Photo
73. Memorial tablet to Munkácsy in what used to the Láng House
74. Miklós Borsos: Munkácsy. Statue. Békéscsaba
75. Tibor Vilt: Munkácsy. Statue. Békéscsaba
76. Memorial tablet for Munkácsy on his former living-house in Gyula
77. Mihály Vasas: Munkácsy. Statue. Gyula
78. Memorial tablet reminding of Munkácsy in Békés
79. Zsigmond Justh. Original photo
80. Lajos Oskó. Original photo
81. Munkácsy's silver wreath

LA LISTE DES TABLEAUX

1. Le père de Munkácsy. La peinture à l'huile.
2. La mère de Munkácsy. La peinture à l'huile.
3. Le centre de Békéscsaba en 1858. Le crayon d'Antal Haán.
4. Le centre de Békéscsaba à l'enfance de Munkácsy. Le détail de carte.
5. La getilhommière de Steiner (d'Omaszta) aujourd'hui.
6. János Vidovszky et sa femme. La photographie originale.
7. Feri Vidovszky parmi les élèves de Szarvas en 1863. La photographie originale.
8. Le bahut de tulipe de Munkácsy.
9. L'enregistrement de l'admission de Munkácsy parmi les compagnons.
10. Le centre de Gyula à l'époque de Munkácsy. Le détail de carte.
11. L'appartement de Reök et de Munkácsy à Gyula. La photographie.
12. Le château de Gyula à l'époque de Munkácsy. La gravure.
13. Munkácsy présente ses crayons à Szamosy. La peinture.
14. Elek Szamosy. L'autportrait.
15. Lehel Odry en 1875. La photographie originale.
16. László Gyulai.
17. Le compagnon de menuisier peint. L'aquarelle de László Gyulai.
18. Le portrait d'Ákos Szulimán. Le crayon de Munkácsy.
19. Le portrait de Jolán Szulimán. Le crayon de Munkácsy.
De l'album à croquis de Gyula de Munkácsy.
20. La jeune femme paysan avec un enfant. Le crayon.
21. Le château de Gyula. Le fusain.
22. Les jeunes bergers. Le crayon.
23. Le pacage de cheval. Le crayon.
24. Monsieur le maître lit. Le crayon.
25. Le brigand a soif. Le crayon.
26. La traite de vache. Le crayon.
27. La cuisson du lard. Le crayon.
28. La cabane de l'oncle Reök. Le crayon.
29. L'étude de la draperie. Le crayon.
30. Le lycien d'Arad. Le crayon de Munkácsy.
31. Les propriétés d'István Reök à la frontière de Békéscsaba. L'esquisse de carte.
32. Munkácsy en 1863. La photographie originale.
33. La lecture de lettre. La peinture à l'huile de Munkácsy.
34. Munkácsy en 1864. La photographie originale.
35. Munkácsy en 1866. La photographie originale.
36. L'étude au tableau du Brigand affligé: Le protagoniste. Le crayon.
37. L'étude au tableau du Brigand affligé: Le tzigane qui sonne du sifflet. Le crayon.
38. Le brigand affligé. La peinture de Munkácsy.
39. L'étude au tableau du Dîner sur la Puszta: L'homme accoudé. La crayon.
40. L'étude au tableau du Dîner sur la Puszta: L'homme agenouillé. Le crayon.
41. Le dîner sur la Puszta. La peinture de Munkácsy.
42. L'affiche de théâtre de la pièce »Maman«.
43. Le premier feuillet du rôle de Munkácsy.
44. Le portrait d'István Reök. (I.) Le crayon de Munkácsy.
45. Le portrait d'István Reök. (II.) Le crayon de Munkácsy.
46. Le portrait de János Vidovszky. La peinture de Munkácsy.
47. Le portrait de Mme. Vidovszky. La peinture de Munkácsy.
48. Le portrait de Matild Vidovszky. La peinture de Munkácsy.
49. Le portrait du docteur Dudits. La peinture de Munkácsy.

50. Le portrait de la femme du docteur Dudits. La peinture de Munkácsy.
51. La nourrice de Andor Dudits. Le crayon.
52. Le portrait d'Irma Nagy. La peinture de Munkácsy.
53. Munkácsy en 1867. La photographie originale.
54. L'esquisse du tableau du Chariot de fauche tombé. Le crayon de Munkácsy.
55. La fête de chanson d'Arad. La gravure après Munkácsy.
56. Le certificat de pauvreté de Munkácsy.
57. La photographie d'István Reök de vieil âge. La photographie originale.
58. Épouse de István Reök, Mária Omaszta. La photographie originale.
59. La lettre d'István Reök á Munkácsy. (Le détail.)
60. La lettre de Munkácsy á István Reök. (Le détail.)
61. László Gyulai: Mihály Munkácsy. La lithographie.
62. Le peintre du tableau du »Dernier Jour d'un condamné.« Munkácsy vers 1870. La photographie originale
63. La propriété de Reök de Kismegyér avec le studio de Munkácsy (x). Le détail de carte.
64. Munkácsy et sa femme. La photographie originale.
65. Le champ de maïs (La récolte du maïs.) La peinture de Munkácsy.
66. Chemin poussiéreux. La peinture de Munkácsy.
67. Deux gars attablés. L'étude au tableau du Héros du village. La peinture de Munkácsy.
68. Héros du village. La peinture de Munkácsy.
69. La maison d'István Reök á Békéscsaba sur la route de Gyula. La photographie.
70. Au cours d'une des dernières visite. Munkácsy vers 1890. La photographie originale.
71. Le club de Békéscsaba élit Munkácsy au membre d'honneur.
72. La maison construite au ménage de Láng avec la plaque commémorative de Munkácsy. La photographie.
73. La plaque commémorative de Munkácsy au lieu de la maison Láng á Békéscsaba.
74. Miklós Borsos: Munkácsy. La statue. Békéscsaba.
75. Tibor Vilt: Munkácsy. La statue. Békéscsaba
76. La plaque commémorative á sa maison d'autrefois á Gyula.
77. Mihály Vasas: Munkácsy. La statue. Gyula.
78. La plaque commémorative de Munkácsy á Békés.
79. Zsigmond Justh. La photographie originale.
80. Lajos Oskó. La photographie originale.
81. La couronne d'argent de Munkácsy.

VERZEICHNIS DER BILDER

1. Vater von Munkácsy. Ölgemälde
2. Mutter von Munkácsy. Ölgemälde
3. Das Zentrum von Békéscsaba 1858. Zeichnung von Antal Haán
4. Das Zentrum von Békéscsaba als Munkácsy Kind war. Ausschnitt einer Karte
5. Herrenhaus der Familie Steiner (Omaszta) heute
6. János Vidovszky und seine Frau. Originalphoto
7. Feri Vidovszky zwischen Studenten aus Szarvas 1863. Originalphoto
8. Mit Tulpen verzierte Truhe von Munkácsy
9. Munkácsy wird als **Zunftgeselle** eingeschrieben
10. Das Zentrum von Gyula in der Zeit von Munkácsy. Ausschnitt einer Karte
11. Die Wohnung von Reök und Munkácsy in Gyula. Photo
12. Das Schloß in Gyula in der Zeit von Munkácsy. Stich
13. Munkácsy präsentiert seine Zeichnungen dem Szamosy. Gemälde
14. Elek Szamosy. Selbstbildnis
15. Lehel Odry 1875. Originalphoto
16. László Gyulai
17. Der malende Tischlergeselle. Aquarell von László Gyulai
18. Bildnis von Ákos Szulimán. Bleistiftzeichnung von Munkácsy
19. Bildnis von Jolán Szulimán. Bleistiftzeichnung von Munkácsy
Aus dem Skizzenbuch von Munkácsy in Gyula:
20. Junge Bäuerin mit Kind. Bleistiftzeichnung
21. Die Gyulaer Burg. Kohlezeichnung
22. Junge Schäfer. Bleistiftzeichnung
23. Pferdeweiden. Bleistiftzeichnung
24. Herr Meister liest vor. Bleistiftzeichnung
25. Durstiger Straßenräuber. Bleistiftzeichnung
26. Kuhmelke. Bleistiftzeichnung
27. Speckröstung. Bleistiftzeichnung
28. Die Hütte von Onkel Reök. Bleistiftzeichnung
29. Studie für eine Draperie. Bleistiftzeichnung
30. Gymnasiast aus Arad. Bleistiftzeichnung von Munkácsy
31. Die Felder von István Reök in der Umgebung von Békéscsaba. Kartenskizze
32. Munkácsy 1863. Originalphoto
33. Brieflesung. Ölgemälde von Munkácsy
34. Munkácsy 1864. Originalphoto
35. Munkácsy 1866. Originalphoto
36. Studie für den „Trauernden Betyar.“ Hauptfigur. Bleistiftzeichnung
37. Studie für den „Trauernden Betyar.“: pfeifender Zigeuner. Bleistiftzeichnung
38. „Trauernden Betyar.“ Gemälde von Munkácsy
39. Studie fürs Bild „Abendessen auf der Pußta“: Mann sich auf die Ellbogen stützend. Bleistiftzeichnung
40. Studie fürs Bild „Abendessen auf der Pußta“: Man auf den Knien. Bleistiftzeichnung
41. Abendessen auf der Pußta. Gemälde von Munkácsy
42. Theaterzettel fürs Theaterstück „Mama“
43. Erste Seite der Rolle von Munkácsy
44. Bildnis I. von István Reök. Bleistiftzeichnung von Munkácsy
45. Bildnis II. von István Reök. Bleistiftzeichnung von Munkácsy
46. Bildnis von János Vidovszky. Gemälde von Munkácsy
47. Bildnis von Frau János Vidovszky. Gemälde von Munkácsy
48. Bildnis von Matild Vidovszky. Gemälde von Munkácsy
49. Bildnis von Doktor Dudits. Gemälde von Munkácsy

50. Bildnis de Frau von Doktor Dudits. Gemälde von Munkácsy
51. Die Amme von Andor Dudits. Bleistiftzeichnung
52. Bildnis von Irma Nagy. Gemälde von Munkácsy
53. Munkácsy 1867. Originalphoto
54. Skizze zum „Schiefen Heuwagen“- Bleistiftzeichnung von Munkácsy
55. Sängerefest in Arad. Stich nach Munkácsy
56. Armutszeugnis von Munkácsy
57. Photo von István Reök als ein alter Mann. Originalphoto
58. Frau István Reök, geb. Mária Omaszta. Originalphoto
59. Der Brief von István Reök zu Munkácsy (Ausschnitt)
60. Der Brief von Munkácsy zu István Reök (Ausschnitt)
61. László Gyulai: Mihály Munkácsy. Lithographie
62. Der Maler des Gemäldes „Der letzte Tag eines Verurteilten“. Munkácsy um 1870. Originalphoto
63. Das Reök Familiengut in Kismegyer, mit dem Atelier von Munkácsy (x). Ausschnitt einer Karte
64. Munkácsy und seine Frau. Originalphoto
65. Maisfeld (Maisernte). Gemälde von Munkácsy
66. Stäubiger Weg. Gemälde von Munkácsy
67. Zwei Burschen am Tische. Studie für den „Dorfheld“. Gemälde von Munkácsy
68. Dorfheld. Gemälde von Munkácsy
69. Das Haus von István Reök in Békéscsaba. Gyulai Straße. Photo
70. In der Zeit letzten Besuche. Munkácsy, um 1890. Originalphoto
71. Das Kasino in Békéscsaba wählt Munkácsy zum Ehrenmitglied
72. Das Wohnhaus mit der Munkácsy–Gedenktafel gebaut auf der Láng Gut. Photo
73. Munkácsy–Gedenktafel an der Stelle des Láng–Hauses in Békéscsaba
74. Miklós Borsos: Munkácsy. Statue. Békéscsaba
75. Tibor Vilt: Munkácsy. Statue. Békéscsaba
76. Munkácsy–Gedenktafel an seinem einstigen Wohnhaus in Gyula
77. Mihály Vasas: Munkácsy. Statue. Gyula
78. Gedenktafel erinnernd an Munkácsy in Békés
79. Zsigmond Justh. Originalphoto
80. Lajos Oskó. Originalphoto
81. Der Silberkranz von Munkácsy

TARTALOM

<i>I. Miskolctól Békéscsabáig</i>	7
<i>II. Csabai gyermekévek (1852–1854)</i>	15
Reök István	16
Csabán 1852-ben	24
Egy végzetes betyártámadás	33
1853-ban.	36
Vidovszkyék szomszédságában	39
<i>III. Az asztalosinas (1855–1858).</i>	47
Az „úrfi” inasnak megy	48
Láng György asztalosmester	52
A kisininas (1855–1856).	54
Az öreginas (1856–1858)	70
Legényavatás	79
<i>IV. Amíg a művész csillaga felragyog (1858–1869)</i>	83
Az asztaloslegény Aradon (1858. október–1860)	84
„Az asztaloság és a művészet között.” (Gyula, 1861.).	91
Aradon Szamosy mellett (1862)	120
Először Gerendáson (1862 ősz–1863. május)	127
Gerendás – Békéscsaba (1865. szeptember–1866. február)	135
Újra Gerendáson (1866. szeptember)	152
Utoljára a pusztán (1867. augusztus–október)	153
A névváltoztatás (1868)	160
<i>V. A Mester és Békés megye (1870–1900)</i>	165
A Siralomház időszakában	166
„Parainezis” Munkácsy Mihályhoz	171
Készülődés Csabára (1872–1873)	180
Nászúton Békéscsabán (1874. szeptember–október)	183
Búcsú Reök Istvántól	190

Utolsó látogatások	192
Munkácsy emléke	198
Két barát Békésből	207
Időrendi áttekintés	213
Rövidítések	217
Források	218
Résumé	222
Résumé	225
Zusammenfassung	228
Képek jegyzéke.	231
List of pictures	233
La liste des tableaux.	235
Verzeichnis der Bilder	237

